

T.C.

MARDİN ARTUKLU

ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ

EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TARİH

ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Bitirme Tezi

**ORTAÇAĞ'DA ARİSTOKRAT BİR EĞLENCE: ÇEVGAN
OYUNU VE PRATİKLERİ**

Rozelin ELİBOL

MARDİN-2023

T.C

MARDİN ARTUKLU

ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ

EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TARİH

ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Bitirme Tezi

ORTAÇAĞ'DA ARİSTOKRAT BİR EĞLENCE: ÇEVGAN
OYUNU VE PRATİKLERİ

Rozelin ELİBOL

Danışman

Doç. Dr. Ahmet SELÇUKOĞLU

MARDİN-2023

T.C

MARDİN ARTUKLUÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜEĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün **Tarih** Ana Bilim Dalı **20751014** numaralı öğrencisi **RozelinELİBOL**'un hazırladığı “**Ortaçağda Aristokrat Bir Eğlence: Çevgan Oyunu Ve Pratikleri**” başlıklı çalışma **28/07/2023** tarihinde yapılan tez savunma sınavında oybirliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri	Unvanı Adı, SOYADI	İmza
Başkan/ Danışman Üye	Doç. Dr. Ahmet SELÇUKOĞLU	
Üye	Doç. Dr. Emrullah YAKUT	
Üye	Dr. Öğrt. Üyesi Efe DURMUŞ	

ONAY

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun.....tarih ve .....sayılı kararı ile onaylanmıştır...../.../2023.

Enstitü Müdürü

(Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYAOĞLU)

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tez çalışmasının hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,
- Tez çalışmada kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve kullanılan tüm eserlere kaynaklar/kaynakçada yer verdiğimi,
- Tez çalışmasının özgün olduğunu,
- Tez çalışmasının Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı” ile tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

Rozelin ELİBOL

Tarih(Gün/Ay/Yıl)

ÖZET

Tarih Tezli Yüksek Lisans Programı

Ortaçağda Aristokrat Bir Eğlence: Çevgan Oyunu Ve Pratikleri

2023: 89 Sayfa

Rozelin ELİBOL

Orta çağın sosyal hayatında eğlence çok önemli bir yer edinmiştir. Birçok alanda farklı türlerde eğlenceler düzenlenmiştir. Bu çalışmanın ana teması olan çevgan oyunu bu türler içerisinde yer alan ve günümüz dünyasında polo olarak adlandırılan eğlence türüdür. Coğrafi olarak Doğu kültürünün bir parçası olduğu göze çarpmaktadır. Oyunun çıkış noktasının Orta Asya olduğu düşüncesi ağırlık kazanırken, kurumsallaşmasının ise İran olduğu yüksek bir ihtimaldir. Kadim bir geçmişe sahip olan bu oyunun Cebrail ve Mikail meleklerine dayandırıldığı söylenir. Farklı toplumlarda çeşitli isimlerle oynanan bu oyun genelde at üzerinde ucu eğri bir değnekle topa vurularak oynanmıştır. Bu oyunun atsız oynandığını söyleyen kaynaklarda mevcuttur. Seçkin sınıfa ait olan bir oyun olduğu bilgisi kaynaklarda sık rastlanan bir bilgidir. Özellikle padişahların zevk ve spor amacıyla bu oyunu oynadıkları anlatılmıştır. Düz ve geniş bir alanda dörder veya altışar kişiden oluşan iki takım arasında oynanır. Topun rakip takımın kalesine atılması ile sayı elde edilirdi. Oyun yedişer dakika olmak üzere sekiz devre üzerinden oynanmakta ve 56 dakika sürmekteydi. Göze çarpan önemli detaylardan biri de çevgan oynarken yaşanan talihsizlikler olmuştur. Tehlikeli bir oyun olan Çevgan oyunu büyük yaralanmalara yol açarken ölümlere de sebebiyet verdiği aşikârdır. Bu tür durumlara rağmen sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçası olan bu oyun sağlık açısından oynanmaya devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevgan, Gûy, Gûy ve Çevgan, Spor, Eğlence, Sosyal Hayat.

ABSTRACT

HistoryThesisMaster's Program

An Aristocratic Entertainment in the Middle Ages: Çevgan Game and Its Practices

2023: 89Pages.

Rozelin ELİBOL

Entertainment had a very important place in the social life of the middle ages. Different types of entertainment were organized in many areas. The main theme of this study, the chavgan game, is a type of entertainment that is among these genres and is called polo in today's world. Geographically, it stands out that it is a part of Eastern culture. While the idea that the game's origin is Central Asia is gaining ground, it is highly likely that its institutionalization is Iran. It is said that this game, which has an ancient history, is based on the angels Gabriel and Michael. This game, played under various names in different societies, is generally played by hitting the ball on a horse with a crooked stick. There are sources that say this game is played without a horse. The information that it is a game belonging to the elite class is common information in the sources. It is said that especially the sultans played this game for pleasure and sports. It is played between two teams of four or six people on a flat and wide field. A point was scored by throwing the ball into the opponent's goal. The game was played over eight halves of seven minutes each and lasted 56 minutes. One of the important details that stood out was the misfortunes experienced while playing chevgan. It is obvious that the Çevgan game, which is a dangerous game, causes great injuries and also death. Despite such situations, this game, which is an indispensable part of social life, continued to be played for health reasons.

Keywords: Çevgan, Guy, GuyandÇevgan, Sports, Entertainment, Social Life.

ÖN SÖZ

Orta Çağ tarih araştırmalarının çoğunluğunun siyasi tarih çalışmaları üzerine olması sosyal tarih araştırmalarının az olmasına neden olmuştur. Bu yüzden ön planda olmayan sosyal hayat özellikle de eğence hayatı ile ilgili çalışmalar daha çok önem kazanmıştır. Orta Çağ'da yaşayan toplumlar iyi zaman geçirmek, günlük faaliyetlerin yorgunluğunu atmak amacıyla çeşitli eğenceler düzenlemişlerdir. Bu eğenceler içerisinde en çok tercih edilen türler işlenmiştir. evgan oyunu ise bu türler içerisinde az bilinen genelde elit tabaka tarafından tercih edilen bir türdür. Birçok ana kaynakta geçen oyunun tercih edilmesinde birden fazla neden vardır. Bu nedenler arasında savaşa hazırlık yapmak, sağlık açısından tüm kasları geliştirmesi vb. sıralanabilir. Çalışma konusu olarak bu başlığı seçmemizin sebebi kaynaklarda dağınık şekilde bilgiler bulunmasına rağmen çevgan oyunu hakkında derli toplu bir çalışma olmamasıdır.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun önemi sınırlılıkları, metodolojisi ve kaynakların analizi verilmiştir. Birinci bölümde Orta Çağ'da eğence kültürü ve türleri üzerinde durulmuş, eğence etkinlikleri alt başlıklar şeklinde verilerek sosyal hayattaki yeri irdelenmiştir. İkinci bölümde çevgan oyununun etimolojisi ve bu oyunun pratikleri verilmeye çalışılmıştır. nc bölümde oyunun kuralları, malzemeleri ve olası tehlikeleri işlenmiştir. evgan oyununun edebi ve tarihi bir söylem malzemesi olarak kullanılması ele alınmıştır. Konu ile ilgili olan ana kaynaklara başvurulmuş ayrıca ansiklopedik maddeler ve makalelerden de istifade edilmiştir.

Bu çalışmanın gerek konu seçiminde gerek desteği ve teşviki ile bana yol gösteren tez danışmanım Doç. Dr. Ahmet SELÇUKOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Tezin kaynak araştırmasında fikirlerini sunan Doç. Dr. Emrullah YAKUT'a, katkılarından dolayı Doç. Dr. Zekai ERDAL ve Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ'a, çalışmanın düzeltme kısmında desteğini esirgemeyen Melek ÇELİK'e ve her zaman arkamda duran sevgili aileme müteşekkirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GÖRSELLER DİZİNİ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Konunun Önemi.....	1
2. Konunun Sınırlılıkları	1
3. Konunun Metodolojisi	2
4. Konunun Kaynakları	2
BİRİNCİ BÖLÜM	8
ORTAÇAĞDA EĞLENCE KÜLTÜRÜ VE TÜRLERİ	8
1. Kutlama İçerikli Eğlence Faaliyetleri	8
1.1. Eğlence.....	8
1.2. Düğünler.....	9
1.2.1. Evlilik düğünleri	10
1.2.2. Sünnet düğünleri	13
1.3. Toy	14
1.4. Nevruz.....	15
2. Rekabet ve Yarışmaya Dayalı Eğlence Faaliyetleri	17
2.1. At yarışları ve binicilik (cündilik).....	17
2.2. Cirit	19
2.3. Güreş	20
2.4. Okçuluk.....	22
3. Yetenek ve Zekâ İçerikli Eğlence Faaliyetleri	24
3.1. Avcılık.....	24
3.2. Satranç.....	25
İKİNCİ BÖLÜM	27

ORTA ÇAĞ İSLAM DEVLETLERİNDE ÇEVGAN OYUNU	27
1. Çevgan Kelimesinin Etimolojisi, Tarihsel Serüveni ve Pratikleri	27
1.1. Çevgan oyununun etimolojisi	27
1.2. Oyununun tarihi serüveni	30
1.3. Tarihsel pratiği	35
2. Çevgan Oyununun Kuralları, Malzemeleri ve Tehlikeleri	42
2.1. Oyunun kuralları	42
2.2. Oyunda kullanılan malzemeler	44
2.3. Çevganın tehlikeleri	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	51
BİR SÖYLEM MALZEMESİ OLARAK ÇEVGÂN OYUNUNUN EDEBİYAT VE TARİH METİNLERİNE YANSIMASI.....	51
SONUÇ	65
KAYNAKÇA.....	67
EKLER	80
ÖZGEÇMİŞ	89

GÖRSELLER DİZİNİ

	Sayfa No
Ek 1 18. Yüzyıl Sonlarına Ait Bir Gravürde Cirit Oyunu	80
Ek 2 III. Ahmet Döneminde Yapılan Güreş Şenliği	81
Ek 3 II. Murad'ı Sırığın Ucundaki Hedefe Ok Atarken Gösteren Minyatür	82
Ek 4 Ârifî'ninGûy ve Çevgân Adlı Eserinden Bir Av Sahnesi	83
Ek 5 Firdevsi'nin Şehnâme Adlı Eserinde Ebûzer-i Cemher'in Hint Hekimiyle Satranç Oynamasını Tasvir Eden Minyatür	84
Ek 6 Siyavuş'unEfrâsiyâb Önünde Çevgan Oynarken Hüneler Göstermesi.....	85
Ek 7 Memlûk Türklerine Ait Çevgan Sopası Tamgası.....	86
Ek 8 Vazo Üzerinde Resmedilen Çevgan Oyunu	86
Ek 9 Hüsrev'in Çevgan Oynadığını Gösteren Minyatür	87
Ek 10 Top ve Çevgan Sopası Görseli	88

KISALTMALAR

TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	:Ve diğlerleri
m.	:Metre
İ.Ö.	:İslamiyet'tenÖnce
M.S.	:Milattan Sonra
M.Ö.	:Milattan Sonra
vb.	:Ve benzeri

GİRİŞ

1. Konunun Önemi

Orta çağ tarih yazımında gerek İslam coğrafyasında gerekse Avrupa kıtasında devletlerin, imparatorlukların, hükümdarların ve kralların tarihi her zaman baskın gelmiştir. Bundan dolayı Orta çağ'da siyasi bir gücün hâkimiyeti altında yaşayan insanların gelenek-görenekleri, örf adetleri ve kültürleri ancak söz konusu unsurların anlatısı üzerinden değerlendirilebilmektedir. Çalışmanın ana başlığından da çıkarılacağı üzere seçkin sınıfın yani hükümdar ve kralların oynadığı oyun olması belki de bu durumun en güzel ispatıdır.

Bu konunun önemi, kadim bir geçmişe dayanmasına ve özellikle Orta Çağ İslam devletlerinde geniş bir uygulama alanı bulmuş olmasına rağmen çevgan oyunu hakkında neredeyse hiç çalışma yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın uzak hedefi özellikle hükümdarlar ve üst düzey ekâbir arasında yaygın olarak icra edilen bu spor etkinliğinin çıkış noktası, kuralları ve pratikleriyle ilgili kaynaklarda yer alan ve oldukça dağınık bulunan bilgileri bir araya getirerek çevganın dönemin eğlence hayatındaki yerini tespit etmektir.

Bu çalışmanın ana konusu çevgan oyununun tarihi varlığını ve oyunun pratiklerini gün yüzüne çıkarmaktır. Hayatın bir parçası haline getirilen ve her çağ'da olduğu gibi Orta çağ'da da insanların duygularını spor yaparak, oyun oynayarak ya da farklı müsabakalar düzenleyerek yansıttıkları bilinmektedir. Çalışmanın önemi eğlence hayatı bağlamında çevgan oyununun bilinmezliğini ortaya çıkarmak ve oyunun uzak bir geçmişe sahip olduğunu ispatlamaktır.

2. Konunun Sınırlılıkları

Bu çalışmanın sınırlılığı tez konu başlından da anlaşılacağı üzere Orta Çağ kapsamıştır. Konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla giriş kısmında günümüzde de varlığını devam eden eğlence türleri anlatılmıştır. Oyunun çeşitli milletlerce oynanması mekân olarak net bir bilgi vermemizi zorlaştırmıştır. Ancak güçlü bir kanı olarak Orta

Asya çıkışlı olması bu çevredeki toplumların üzerinde durmamızı sağlamıştır. Genel itibariyle oynanma sıklığı göz önünde bulundurularak Orta Asya toplumları temel alınarak anlatılmıştır.

3. Konunun Metodolojisi

Çalışmanın konusu ile ilgili doğrudan ana kaynaklarda bilgi verilmemesi araştırmayı güçleştirse de benzer çalışmaların yapılmış olması yol gösterici olmuştur. Çeşitli makale, ansiklopedi maddesi ve tezlerin bir araya getirilmesi ve bunlar içerisinde sınıflandırma yapılması konunun ana çerçevesini oluşturmamızı sağlamıştır. Kavramsal tespit yapıldıktan sonra konu ile ilgili kelimeler incelenerek, bağlantılı kitaplar ve makaleler okunmaya başlanmıştır. Kaynakların okunması ile birlikte tezin ana başlıkları ortaya çıkarılmıştır. Başlıklar sınıflandırılarak tezin iskelet kısmı oluşturulmuştur. Toplanan verilerin karşılaştırılması ile konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılarak metne dökülmüştür.

4. Konunun Kaynakları

Orta çağ'da konumuz özelinde bizzat çevgan konusuna hasredilmiş olup çevgan oyununun tarihi, kuralları ve pratikleriyle ilgili doğrudan bilgi veren bir ana kaynak maalesef yoktur. Çevgan oyununu tasvir eden doğrudan bir ana kaynak olmadığından bu oyunun kökleri, kuralları ve Orta çağ toplumları içerisinde işgal ettiği yeri tespit etmek için muhtelif zamanlarda çeşitli kaynaklarda verilen bilgileri doğru tasnif etmek gerekir. Dolayısıyla Orta çağ'ın yaygın kaynak türleri olan Vakayiname, Seyahatname ve Siyasetname tarzı eserler, ayrıca dönemin diğer edebi ürünleri bu çalışmanın temel kaynakları hükmündedir. Bu sebeple eğlence hayatı üzerine okumaların yapılmış olması konunun bütünlüğü açısından önem arz eder. Kaşgarlı Mahmud *Divân-ı Lügati-t Türk*'te eğlence için bardam kelimesini kullanıldığı göze çarpmaktadır. Aynı zamanda Oğuzların da eğlence için şenlik ve şölen tabirini kullandıkları anlatılmıştır¹. Burada bayram gününün zevk ve eğlence günü olduğu anlatılmıştır.

---

¹Kaşgarlı Mahmut, *DivânüLügati 't- Türk*, Çevirmen Serap Tuba Yurtsever- Seçkin Erdi (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2005), 1/166.

Bu bağlamda diyanet İslam ansiklopedisinde Nebi Bozkurt'un yazdığı *Eğlence* maddesi dikkat çekmektedir².

Eğlence başlığının alt başlıkları içerisinde düğün başlığı için İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinde geçen düğün hazırlıkları için 140 katır ile aşevine odun taşındığı bilgisi bu eğlenceye verilen önemi ve halkın katılımının yoğun olduğunu göstermektedir³. Toy ile ilgili ana kaynaklarda ziyafet kelimesinin kullanıldığı Hacı Bektâş Veli' ye ait *Vilâyetnâme*'de de tespit edilmiştir⁴. Toyların dayanışmayı sağladığı ve hükümdarlık sembolü olarak görüldüğü Oktay Berber'in *Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik Unsuru Olarak Düğünler* makalesinde geçmektedir⁵. Böylece hem yardımcı kaynakta hem de ana kaynakta karşılaştırma yapmamızı sağlamış ve her iki kaynak türünde de toyların halk için önemi vurgulanmıştır.

İbn Bibi *El Evamirü'l-Ala'iyye Fi'i-Umurri'l- Ala'iyye (Selçukname)* eserinde kutlama içerikli eğlence faaliyetlerinin alt başlığı olan Nevruz için dünyayı aydınlatan eğlence anlamını kullanması çıkardığımız sonuç itibariyle nevruz eğlencesinde yakılan ateşin saçmış olduğu ışığa istinaden yapıldığıdır⁶. Ali Ahmetbeyoğlu'nun *İslam Öncesi Türk Toplumunda Eğitim Aracı Olarak Spor* makalesinde sporun insan hayatı üzerindeki etkisi ve eğitim için ayrılmaz bir bütünlük oluşturduğu görüşü eğlence faaliyetleri içerisinde rekabet ve yarışmaya dayalı spor türlerinin önemini ortaya çıkarmıştır⁷. Bu sporlar içerisinde dikkat çeken başlıklardan biri at yarışları ve binicilik olmuştur. *Türk-İslam Medeniyetinde Spor Kültürü: Okçuluk, Binicilik, Güreş Özelinde Olgular* makalesinde at yarışları ve biniciliğin kültürel bir spor olarak ifade edildiği karşımıza çıkmaktadır⁸.

---

²Nebi Bozkurt, "Eğlence", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/483.

³İbn Haldun, *Mukaddime*, Hazırlayan Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 1/397.

⁴Hacı Bektâş-ı Veli, *Vilâyet-nâme*, Hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1958), 39.

⁵Oktay Berber, "Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik Unsuru Olarak Düğünler". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/10,(2009), 2.

⁶İbn Bibi, *El Evamirü'l- Ala'iyye Fi'l- Umurri'l- Ala'iyye (Selçuk-name)*, Çevirmen Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 53.

⁷Ali Ahmetbeyoğlu, "İslam Öncesi Türk Toplumunda Eğitim Aracı Olarak Spor", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 17/231, (Kasım-Aralık 2017), 135.

⁸Mehmet Gül vd., "Türk-İslâm Medeniyetinde Spor Kültürü: Okçuluk, Binicilik, Güreş Özelinde Olgular", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 16/31,(Şubat 2021), 124-125.

Asıl konumuz olan çevgan oyununa en yakın eğlence türü olarak bilinen cirit için ise Feyzi Halıcı'nın yazdığı *Cirit* maddesinde çevgan içinde kullanılan ucu eğri değnek kavramının kullanılması dikkat çekici olmuştur⁹.

Eğlence türlerinin terminolojisi için yardımcı kaynaklardan istifade edilmiştir. Mesela ok kelimesinin Süryanice de abba kelimesine karşılık geldiği Nebi Bozkurt'un yazdığı *Ok* maddesinde ele alınmıştır¹⁰. Bir diğer önemli bilgi ise Erkan Göksu'nun *Okla Yükselen Millet* kitabında geçen okçuluk faaliyetlerinin mağara resimlerine yansıtıldığı ve kadim bir geçmişe sahip olduğudur¹¹. İbnBatuta *Seyahatname* eserinde orduda okçuluk görevi için aday olan kişilerin atış yaparak kabiliyetlerini sergilemesi gerektiğini vurgulamıştır¹². Bu kaynaklar ışığında ok ve okçuluk sporunun eğlence olarak tercih edilmesinde önemli bir yer edindiği bilgisine varılmıştır.

Çevgan oyununun araştırma konusu olarak belirlenmesi konu ile ilgili tüm bağlantılı makale ve kitapların taranmasını sağlamıştır. Özellikle ana kaynaklar etrafında şekillenen bu çalışma çevganın tarihi süreci ve oyunun kökeni hakkında bilgi edinilmiştir.

Birçok toplum tarafından farklı şekilleri ile telaffuz edilen çevgan Feyzi Halıcı'nın yazdığı *Çevgan* maddesinde Farsça da çevgan(çügan),Pehlevicede çübikan olarak bilindiği¹³VankuluMehmed'in *VankuluLügati*'ndesavlecan¹⁴ şeklinde geçtiği tespit edilmiştir.

Güven Özbay'ın *Türklerde Spor Kültürü* eserinde Türklerin bu oyuna tebük adını verdikleri de dikkatimizi çeken diğer bir bilgi olmuştur¹⁵. Yusuf Has Hacıp'in *Kutadgu Bilig*¹⁶ ve Nai'mî'nin *Fazâ'il-i Kuds*¹⁷ eserlerinde çevgan için ucu eğri değnek ifadesinin

---

⁹ Feyzi Halıcı, "Cirit", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/26.

¹⁰ Nebi Bozkurt, "Ok", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/333-334.

¹¹ Erkan Göksu, *Okla Yükselen Millet*, (İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları, 2018), 49.

¹² Ebû Abdullah Muhammed İbn'ibattûtaTanci, *Seyahatname*, Çeviri, İnceleme ve Not. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 593.

¹³ Feyzi Halıcı, "Çevgan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/294.

¹⁴ VankuluMehmed, *Vankulu Lügati*, Çevirmen Mustafa Koç- Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2014), 370.

¹⁵ Özbay Güven, *Türklerde Spor Kültürü*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1992), 33.

¹⁶ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Hazırlayan Mustafa Tatcı (Ankara: Türk Araştırma Enstitüsü Yayınları, trs.), 231.

¹⁷ Na'imî, *Fazâ'il-i Kuds*, Hazırlayan Yasin Çoşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017), 375.

kullanılmış olduğu bilgisi vardır. Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* eserinde çevgan kelimesinden türeyen birçok kelimeye yer verilmiştir¹⁸.

Konunun tarihsel boyutu ile ilgili çeşitli rivayetler mevcutken en dikkat çekici olanı Muammer Eroğlu'nun Diyanet İslam Ansiklopedisinde yazdığı *Çevgan* maddesidir¹⁹. Çevgan oyunu Cebrail ve Mikail meleklerine kadar dayandırılmış ve bu oyunu oynamanın her iki erkek için zindandan kurtuluşu getireceği inancı vurgulanmıştır²⁰.

Oyunun Orta Asya merkezli olduğu görüşü ifade edilmiştir. Ayrıca Taner Yıldırım'ın yazdığı *Abbasilerde Sportif Faaliyetler ve Eğlence Kültürü* makalesinde çeşitli milletler tarafından oynanan bu oyunun Azerbaycan, İran ve Afganistan Türkleri tarafından da oynandığı bilgisi mevcuttur. Doğu kültürüne ait olduğu saptanan bu oyun dünya ya farklı anlamlar ve tarzlarda yayılmaya başlamıştır²¹.

Tez başlığında aristokratik bir eğlence olduğu belirtilen çevgan oyununun genelde rütbeli kişilerce oynandığı İbn'ül Esir'in *El Kâmil Fi't-Tarih* eserinde tasdiklenmiştir²². Seçkin sınıfın oynadığı bu oyunun maliyetli oluşu, bu oyuna ait özel olarak yetiştirilen atların olması ve oyunun aynı zamanda savaş stratejisine olan katkısı oyunun seçkin tabaka etrafında şekillenmesine yol açmıştır. Eserde Melikşah'ın oyunu oynadığına dair bilgiler mevcuttur. Ana kaynaklarda daha çok Selçuklu padişahlarının oynadığına dair bilgiler sunulmuştur. Bu konu ile ilgili göze çarpan Beyhaki'nin *Tarihi Beyhaki*²³ eserinde Karahanlılar hanedanı mensubu Ali NûşTegin'in vefat etmesiyle çevgan oynama âdetinin de öldüğüdür.

Her oyunda olduğu gibi çevgan oyununda da bazı kurallar geçerli olmuştur. Ozan Palabıyık *Eski Türklerde Spor* makalesinde oyunun alanı ile ilgili tasvirler sunmuş, oyun için yapılan kalenin 7-8 metre uzunlukta olması ve 5-6 metre yükseklik taşınmasına dikkat

---

¹⁸Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları,2008), 158.

¹⁹ Muammer Eroğlu, “Çevgan”, *İslam Ansiklopedisi Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları*, (1979), 3/389.

²⁰ Hanife Koncu, “Bir Ashâb-ı Kehf Kıssası: Hâzâ Kıssa-i Ashâbü'l-Kehf”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10/10, (01 Haziran 2013),282.

²¹Taner Yıldırım,“Abbasilerde Sportif Faaliyetler ve Eğlence Kültürü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26/ 2, (30Temmuz 2016),361-362.

²²İbn'ül Esir, *El Kâmil Fi't- Tarih*, Çevirmen Abdülkerim Özeydin(İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 10/141.

²³Ebu'l-Fazl Muhammed B. Hüseyin-i Beyhaki. *Târih-i Beyhaki*. Çevirmen Necati Lûgal(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 442.

çekmiştir²⁴. Binici ve at arasındaki uyumun önemi ve atların çevgan oyunu için özel olarak yetiştirildiği bilgisi vardır. *Türk Kültüründeki Geleneksel Oyunlar ve Sporlara Yüzeysel Bir Bakış*²⁵ makalesinde oyunda kullanılan atlarla ilgili olarak Pers imparatorluğunda sadece seçkin sınıfın sahip olduğu ve çevgan oyunu için bu atların kullanıldığı anlatılır. Bu oyundaki kurallar kadar oyunda kullanılan malzemelerde önemlidir. İbn Tağriberdi *En-Nücûmu'z-Zahire* eserinde çevgan oyunu için giyilen elbiseler hakkında verdiği bilgiler ve²⁶, Esra Çıplak'ın *Memlûklerde La'bü'l-Kürre "Çevgan"*²⁷ makalesinde oyuncuların oyunu oynarken giydikleri elbiseler neticesinde bu oyuna özgün giysi olduğu tespit edilmiştir.

Taşal ya da Talas olarak adlandırılan ipin sınır çizgisini belirlemek için kullanıldığı bilgisi hem Hümeyra Alan'ın *Divanulugâtî-Türk'te Spor ve Rekreatif Faaliyete İlişkin Terimler*²⁸ yazısında hem de Cihan Çakmak'ın *Divânulugâti't Türk'te Araç Gereçlere Ait Söz Varlığı*²⁹ makalesinde ifade edilmiştir. Top ile oynanan bu oyun için Sinan Paşa *Tazarru-Nâme*'de³⁰ benzetmeye başvurarak oyun hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir.

Çevganın eğlenceli bir oyun olması kadar tehlikeli bir oyun olması da dikkat çekici bir husustur. Yaralanmalara hatta ölümlere neden olan bu oyunun aynı zamanda Aşıkpaşazade'nin *Osmanoğullarının Tarihi*³¹ eserinde işkence aleti olarak kullanıldığı da belirtilmiştir. Çevgan oyunu edebi ve diplomatik belgelerde bir benzetme unsuru olarak karşımıza fazlasıyla çıkmaktadır.

---

²⁴Ozan Palabıyık, "Eski Türklerde Spor", *Akademik Tarih Aylık Blok Dergisi*, (Ağustos-Eylül 2019), 4.

²⁵Gül vd., "Türk Kültüründeki Geleneksel Oyunlar ve Sporlara Yüzeysel Bir Bakış", *Turkish Studies*, 26/13, (2018), 661.

²⁶İbn Tağriberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, (*Parlayan Yıldızlar*), Çevirmen D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 52.

²⁷Esra Çıplak, "Memlûklerde La'bü'l-Kürre "Çevgân"", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 4/2, (26 Aralık 2021), 257.

²⁸Sümeyra Alan, *Divanulugâtî- Türk'te Spor ve Rekreatif Faaliyete İlişkin Terimler*, Spor ve Rekreasyon Araştırmaları (Konya: Çizgi Kitapevi, 2019), 92.

²⁹Cihan Çakmak, *Divânulugâti't Türk'te Araç Gereçlere Ait Söz Varlığı*, (Ankara: Turkish Studies, 2015), 443.

³⁰Sinan Paşa, *Tazarru-nâme*, Hazırlayan Mertol Tulum (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 68-69.

³¹Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, Derleyen M.A. Yekta Saraç (İstanbul: K Kitaplığı, İstanbul, 2003), 578.

Kaynaklarda farklı durumlar sembolize edilmiştir. Yazarlar çevganı metaforik öge olarak kullanmışlardır. Şeyhülislam Yahyâ, *Divân*'ında³²çevgan hakkında bilgi verirken sevgilinin saçlarının çevgana benzetilmesi bunun yanında Vusûli *Divan*³³eserinde aşkın tarifini çevgan benzetmesi üzerinden yaptığını görmekteyiz. Ümmî Sinan, *Divan*'ında kıvrımlarla dolu saçının hevesinden sevdaya düştüm diyerek sevdasını çevgan oyununa benzetmiştir³⁴.

Metafor olarak kullanılan çevgan oyunu divanlarda fazlasıyla anlatılmıştır. Beşeri aşkın ilahi aşka evrilmesini konu olan yazarlar arasında Resul Yelen'in *Siyaset ve Sanat Bağlamında İnan'da Bir Memlûk Arması ve Çevgândar Sopası Renki*³⁵makalesi göze çarpmaktadır.

---

³² Şeyhülislam Yahyâ, *Şeyhülislam Yahya Divânı*, Hazırlayan Hasan Kavruk (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, trs.), 202.

³³Vusûli, *Dîvân*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2010),133.

³⁴ Ümmî Sinan, *Ümmî Sinan Dîvânı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017), 91.

³⁵Resul Yelen, "Siyaset ve Sanat Bağlamında İnan'da Bir Memlûk Arması ve Çevgândar Sopası Renki", *Sanat Tarihi Dergisi* 30/1, (15 Mayıs 2021), 210.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAÇAĞDA EĞLENCE KÜLTÜRÜ VE TÜRLERİ

1. Kutlama İçerikli Eğlence Faaliyetleri

1.1. Eğlence

Eğlence güzel vakit geçirmeye yarayan oyun, müzik, spor gibi faaliyetlerin genel adıdır. Arapçada karşılığı Lehv(لَهْو) olan bu kelime Kuran-ı Kerimde hayatın anlamsızlığına karşılık gelen “oyun” anlamındaki *laib* kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Ayrıca “ittihaza” fiili olan Türkçede eğlenceye almak manasıyla da kullanılmaktadır. Eğlence denilince ilk akla gelen müziktir. Arapların davul, def, dümbelek vb. aletlerle yaptıkları eğlence için *lehv* kelimesini kullanmaları da bu sebeple olmalıdır³⁶. Kaşgarlı Mahmut halkın hep birlikte eğlendiği sevinç gösterilerinin yaşandığı eğlenceler için *badram* kelimesini kullanır³⁷. Bu kelimenin günümüzde bayram kelimesine tekabül ettiği söylenebilir.

Eğlence olarak ilk akla gelenin müzik olması eğlence amaçlı düzenlenen çeşitli oyun, spor ve şenliklerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Düzenlenen çeşitli oyun ve sporlar da eğlence başlığı altında incelenmelidir. Eskiden beri eğlence insanlığının gündelik yaşamının vazgeçilmez bir parçası olmuştur. İnsanlar yaşadıkları çeşitli sorun ve sıkıntılardan uzaklaşmak için muhtelif eğlenceler düzenlemişlerdir³⁸. Eğlence insan hayatında hava, su yemek-içmek, barınmak ve sağlık kadar önemli olmasa da önemsenmiştir³⁹. Nitekim bu durumu özetleyen Gazzalî oyunun kalbi rahatlattığını ve sıkıntıyı gidermeye yaradığını söylemiştir. Eğlencelerin toplum psikolojisi açısından değeri oldukça fazladır. Peygamber Efendimizin bu konuyla ilgili kadın erkek herkesin

---

³⁶Abdülbaki Gülpınarlı, *Kuran-ı Kerim, el-A'râf*, 7/51;Bozkurt, “Eğlence”,483.

³⁷ Kaşgarlı Mahmut, *DivânüLugati't- Türk*, 1/166.

³⁸Armağan Zöhre, “Muhibbi Dîvânı'nda Eğlence Meclisleri ve Çeşitli Unsurları”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6/4, (Aralık 2017),2323.

³⁹ Emine Uyumaz, “Türkiye Selçuklu Devleti'nde Resmi Eğlence/Bezm Meclisleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 43, (2006), 37.

bayramlara katılmasını emretmesi, eğlence faaliyetlerinin İslami boyutta da önemini vurgulamıştır.

Bunun dışında eğlencenin psikolojik yönüyle ilgili çağdaş sosyal psikolojide, her şeyden önce bir heyecan hali olarak değerlendirilen eğlencenin masum haz arayışına cevap verdiği, monotonluğu durdurarak yenilikler getirdiği uyumsuzluk, karmaşıklık, beklenilmezlik, düzensizlik gibi özellikleri sayesinde organizmayı optimal uyanıklık ve verimlilik seviyesine ulaştırdığı, sosyal kaynaşma ve dayanışmanın gelişmesine katkıda bulunduğu kabul edilir⁴⁰. İslam ve Türk devlet geleneğinde eğlence kavramının özel bir anlamı daha vardır. Devletin halkı ile kaynaşmak için bir vesile olması, izleri günümüze kadar gelen bu anlayış özel günlerde (Bayram, kandil, cuma) başta sultan olmak üzere üst düzey yöneticileri sıradan halk ile buluşturan, kaynaştırma amaçlarına yönelik icra edilir.

Eğlencelerin düzenlendiği mekânların en az eğlence kadar mühim olduğu bilinmelidir. Orta Çağ'da eğlence ve eğlence hayatı denilince akla gelen ilk mekânlardan biri şüphesiz saraylar olmuştur⁴¹. Örneğin Türkiye Selçukluları'nda sultan ve devlet erkânının eğlenceye verdikleri önem bunu protokolün bir parçası haline getirmeleri eğlence kültürüne verdikleri önemi göstermiştir. Eğlence kültüründe Türkler, Orta Asya'daki eğlence kültürünü Arap, Acem ve Anadolu'nun yerli unsurlarının kullandığı sazlar, şarkılar, yemekler ve içeceklerle zenginleştirerek devam etmişlerdir⁴².

Eğlence kelimesinden çıkarılan sonuç sadece bir alana yönelik olmadığıdır. Orta çağ'daki uygulanma şekilleri ve alanlarına baktığımızda eğlence etkinliklerinin kutlama, rekabet ve zekâ içerikli olmak üzere üç temel alanda icra edildiklerini görmekteyiz. Kendi aralarında da farklı alt başlıklara ayrılan bu temel alanların her birinin halkın ve devlet adamlarının siyaset gündeminden uzaklaşmak dinginlik, neşe ve moral kazanmak gibi rolleri mevcuttur. Şimdi bunları birer birer ele alalım:

1.2. Düğünler

Düğün kelimesinin etimolojisi “düğümlenmek, bağlamak”, anlamında kullanılan “tüğün” den gelmektedir. Düğünlerde herkesin bir araya gelmesi ortak bir eğlence alanını oluşturmuştur. Orhun Yazıtlarında düğün için “törün” kelimesi orada gerçekleşen

---

⁴⁰Bozkurt, “eğlence”, 487.

⁴¹ Uyumaz, “Türkiye Selçuklu Devleti'nde Resmi Eğlence/Bezm Meclisleri”, 37.

⁴² Mehmet Ersan, “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21/ 1, (01 Temmuz 2006), 93.

merasim anlamında kullanılmıştır⁴³. Dügün, yeni bir ev açma ve soyun devamı anlamına da gelmektedir⁴⁴. Nesebin devamı manasına geldiği için aile açısından önemli bir görevin yerine getirilmesini ifade eder⁴⁵.

Dügünler en sade insandan hükümdarın çocuklarına kadar, her devrin anlayışına ve yaşantısına uygun olarak renkli bir hava içerisinde cereyan etmiştir⁴⁶. Bu düğün törenlerine Selçuklu devletinin uyguladığı düğün törenleri örnek verilebilir. Toplumların temel amacı düğünlere katılan halkı eğlendirmek, verilen yemeklerle devlete olan güveni sağlayıp gücünü göstermektir. Verilen yemeğe “küden” denilmiştir. Küden toplumsal kaynaşmanın da önünü açmıştır⁴⁷. Özellikle aç insanların doyurulması açısından, birlik ve beraberlik için bir mesaj niteliğindedir⁴⁸.

Hasab b. Selh’in kızı Bûran ile Halife Me’mun ‘un düğün törenlerinde verilen yemeklerin hazırlığı için İbn Haldun düğün ziyafetinin verileceği geceye hazırlık olmak üzere tam bir sene müddetle 140 katırın aşevi için odun taşındığını ve bir günde üç sefer yapıldığını anlatmıştır. Bu odunların iki gecede bittiğini, sonra üzerine zeytinyağı dökülen hurma dallarının ayrıca şenlik için 30.000 sandal yakıldığını ifade etmiştir.⁴⁹. Birçok dilde farklı anlamda ve farklı geleneklerle ifade edilse de düğün ortak eğlence şenlikleridir. Dügünler iki şekilde olup birincisi evlilik amacıyla düzenlenen eğlencelerdir.

1.2.1. Evlilik düğünleri

Bir kız ve erkeğin sevdiklerinin huzurunda birbirlerine söz vermeleri sonucu hayatlarını birleştirmeleri ile evlilik müessesesi doğmuştur. Çeşitli dillerde farklı kelimelerle açıklansa da eskiden beri bir kız ve bir erkeğin birlikte bir yaşam sürdürmeleri yasal ve dini açıdan dayanağı olan kutlama durumuna evlilik denilmiştir⁵⁰.Eski Türk

⁴³ Emine Uyumaz, “XII.-XIII. Yüzyılda Anadolu’daki Dügün Törenlerine Bir Bakış”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5, (25 Aralık 2020),25.

⁴⁴ Berber, “Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik unsuru Olarak Dügünler”, 3.

⁴⁵ Aziz Başdin, “İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Dügün Törenleri ve Gelenekleri (Sultan Alp Arsan Dönemi)”, *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/2,(30 Aralık 2017), 403.

⁴⁶ Ersan, “ Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı”, 81.

⁴⁷Başdin, “İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Dügün Törenleri ve Gelenekleri (Sultan Alp Arsan Dönemi)”, 403.

⁴⁸ Berber, “Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik unsuru Olarak Dügünler”, 8.

⁴⁹İbn Haldun, *Mukaddime*, 397.

⁵⁰ Uyumaz, “XII.-XIII. Yüzyılda Anadolu’daki Dügün Törenlerine Bir Bakış”,25.

toplumunda evlenmek, erkek ve kadın açısından bakıldığında aynı manalara gelen farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Erkek için “kavuşmak” veya “evlik almak” deyimini, kadın içinse “erlenmek” kelimesi evliliğin ifade edildiği kelimelerdir⁵¹. Evlilik birkaç aşamada gerçekleşir. Kaşgarlı Mahmut evliliklerde dünürler arasında gidip gelen ve iki kişi arasında aracı olanların olduğunu ve bu kişilere arguçu denildiğini söylemiştir⁵². Bu bilgiye göre evlilikteki ilk aşamanın bu olduğu sonucuna varılabilir. Nişanlanma (Namzedlik) ise evliliğe atılan en önemli adım olmuştur⁵³. Dede korkut kitabında nişan ile ilgili bir kesitte şunlar söylenmiştir:

“Beyrek kızın ince beline girdi, sarma takti arkası üzerine yere yıktı. Kız der: Yiğit Pay Piçenin kızı Banu Çiçek benim dedi. Beyrek üç öptü bir dişledi, düğün kutlu olsun han kızı diye parmağından altın yüzüğü çıkardı kızın parmağına geçirdi. Aramızda bu nişan olsun Han kızı dedi⁵⁴.”

Türklerde düğün olgusu ve uygulanan gelenekler eğlenceye verilen değeri göstermiştir. Gelenekler içerisinde gelinin evliliğe hazırlanması, törenle koca evine getirilmesi, koca evinde verilen yemek gibi faaliyetler bütün düğünlerin ortak noktası sayılmıştır. Düğün davetine icabet etmek vacip sayılmıştır. Hz. Peygamberimizin bu konuyla ilgili çeşitli hadisleri mevcuttur. “ En kötü yemek, fakirlerin bırakılıp zenginlerin davet edildiği düğün yemeğidir” mealindeki hadis hem yemeğin verilmesi hem de fakirlerin doyurulması gerekliliğini vurgulamıştır⁵⁵.

Genelde düğün törenleri için halka verilen yemekler ve çeşitli ziyafetler göze çarpmaktadır ancak İbnFadlan seyahatnamesinde bu konuyla ilgili her düğün yapan, davet veren ziyafetine göre hükümdara bir miktar yiyecek, bir sahrac bal şarabı, bir miktar bozulmuş buğday verir demiştir⁵⁶.

İslam ve Türk devlet geleneğinde hanedan üyelerinin düğünlerinin ihtişamlı, uzun süreli, halka açık etkinliklerle ve zengin sofralar sıra dışı oyunlar, cömert saçılar icra

---

⁵¹Başdin, “İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Düğün Törenleri ve Gelenekleri (Sultan Alp Arsan Dönemi)”, 402.

⁵²Kaşgarlı Mahmut, *DivânüLugati't- Türk*, Çevirmen Besim Atalay (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003), 2/151.

⁵³Tuncer Baykara, “Türklerde Şenlikler, Kutlamalar, Toylar ve Eğlenceler”, *Erdem Dergisi*, 12/36, (7 Mayıs 2000), 871.

⁵⁴ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971), 61-62.

⁵⁵ Rahmi Yaran, “Düğün”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/16.

⁵⁶İbnFadlan, *İbnFadlan Seyahatnamesi*, Çevirmen Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010), 19.

edildiği bilinmektedir. Bu konuda Kaşgarlı Mahmut hanların düğünlerinde veya bayramlarda yağma edilmek üzere yapılan sofralar için “kençliyü” tabirini kullanmıştır⁵⁷.

Selçuklu devletinde düzenlenen bir düğün hazırlığı için İbn Bibi şehrin donatılması için emirler verildiği, Şam Emîr ve Serdarlarının her tarafa altınlar, gümüşler ve türlü mücevherlerle süslenmiş yedi köşk tertip edildiğini ve bu köşkler içinde güzel ve çevik hareketli oyuncuların, hokkabazların hünerler sergilediğini yazar⁵⁸.

Bu eğlence faaliyeti günümüzde ise Orta Çağ toplumlarında düzenlendiği şekliyle farklılık göstermiştir. Evlilik düğünleri çeşitli aşamalardan geçerek dünür düşme, söz kesme ve nişan takma daha sonra düğüne bir hafta kala “çeyiz asma” veya “çeyiz yazma (yayma)” adıyla sergilenmiştir. Düğün “okuyucu” denilen kadınlar tarafından götürülen ve davetiye yerine geçen sembolik anlamlardaki mum, şeker, buğday ve düğün hamamı için bir kalıp sabundan oluşan “okuntu” ile çağrılacak kişilere duyurulur⁵⁹. Salı günü gelin hamamı yapılır, damat evinin damına bayrak asılarak düğün ilan edilir. Çarşamba günü eğlenceler başlar, aynı günün akşamı kına gecesini düzenlenerek kına yakılır. Perşembe günü gelin baba evinden süslü bir atla alınarak damat evine götürülür. Eve girmeden önce bozuk paralar saçılır, bazı yörelerde gelin kayınvalide ya da kayın pederden büyük bir hediye almadan içeri girmez.

Düğün akşamı davetlilere yemek verilir, gerdeğe girinceye kadar duvağını açmayan gelin ise kendisini görmeye gelenlerin elini öper. Gündüz yakın arkadaşları tarafından hamama götürülen ve törenle açıkta saç- sakal tıraşı olan damat yatsı namazını yakın bir camide kılar bu arada hocanın nasihatlerini dinler ve duasını aldıktan sonra eve döner; gelinin yanına girerken arkadaşları tarafından sırtının yumruklanması adettir. Damat gerdek odasında iki rekât namaz kıldıktan ve yüz görümlüğü denilen hediyesini taktıktan sonra gelinin duvağını açar. “Duvak günü” olan ertesi gün hısım akraba ve yakın dostlar gelinin evine gelirler ve kendi aralarında eğlenirler. Akşam yemek için topluca kız evine gidilir. Pazar günü kız evinden oğlan evine bir tepsi baklava gönderilir, pazartesi günü de damatla gelin el öpmek üzere kız evine giderler, böylece törenler sona erer⁶⁰.

---

⁵⁷ Kaşgarlı Mahmut, *DivânüLugati't- Türk*, 2/438.

⁵⁸ İbn, Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, Çevirmen Nuri Gençosman (Ankara: Uzluk Basımevi, 1941), 116.

⁵⁹ Özdemir Nutku, “Düğün”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 15/17.

⁶⁰ Nutku, “Düğün”, 17.

Evlilik amacıyla düzenlenen düğün törenleri genel hatlarıyla bu şekildedir. Şimdi ikinci başlık olan sünnet düğünlerinin detayları verilecektir.

1.2.2. Sünnet düğünleri

Bilindiği gibi düğün kelimesi sadece evlilik için değil sünnet içinde kullanılmış olup evlilik dışında bir de sünnet için gerçekleştirilen törenler yapılmıştır⁶¹. Müslüman toplumlarda erkek çocukların sünnet ettirilmesi zamanla bir düğün şeklinde kutlanmıştır⁶².

Sünnet kavramı, Türk sosyal hayatına İslamiyet’le birlikte girmiştir⁶³. İslamî geleneğin etkisiyle, “sünnet”, özellikle X. yüzyıldan sonra Türkleri etkilemeye başlamıştır⁶⁴. Anadolu’da en az evlilik düğünü kadar şaşalı ve uzun süren sünnet törenleri yapılmıştır⁶⁵. Bir hafta ile iki ay arasında değişen düğün törenleri vardır.

Evlilik düğünlerinde olduğu gibi sünnet düğünlerinde de çeşitli faaliyetler yapılmıştır. Fakihinin bir rivayetinde, İbn Abbas’ın sünnet ettirdiği oğlu için eğlence düzenlediği ve bu sebeple erkek oyuncular kiraladığı belirtilmiştir⁶⁶. Genel itibariyle hükümdar ve devlet kademesinde yer alan kişilerin çocuklarının sünnet törenleri ön plana çıkmıştır. Bu konuyla ilgili Mukaddime adlı eserde İbn Haldun Haccac çocuklarından biri için bir sünnet düğünü düzenlediğini ve bu düzenlenen şöenin en büyük şöen olduğunu, altın tepsiler hazırlatıldığını, bu tepsilerin gümüş masalar üzerine konulduğunu her bir masaya da birer cariye görevlendirildiğini anlatmıştır⁶⁷.

Devlet kademesinde görev alan kişiler için tertip edilen düğünlere örnek olarak Karahisar-ı Devle’de kale muhafızı olan Gevhertaş Mevlana’nın 7 yaşındaki Bahaeddin Veled ve 6 yaşındaki Alâeddin için yaptıkları düğünde bizzat Sultan I.Alâeddin Keykubad emirleri ve kâtipleri yer almış kalenin baştan aşağı nefis kumaşlar ve silahlarla süslendiği anlatılmıştır⁶⁸.

---

⁶¹ Berber, “Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik unsuru Olarak Düğünler”, 2.

⁶² Ersan, “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı”, 82.

⁶³ Berber, “Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik unsuru Olarak Düğünler”, 2.

⁶⁴ Baykara, “Türklerde Şenlikler, Kutlamalar, Toylar ve Eğlenceler”, 872.

⁶⁵ Uyumaz, “XII.-XIII. Yüzyılda Anadolu’daki Düğün Törenlerine Bir Bakış”, 34.

⁶⁶ Bozkurt, “Eğlence”, 484-485.

⁶⁷ Haldun, *Mukaddime*, 397.

⁶⁸ Uyumaz, “XII.-XIII. Yüzyılda Anadolu’daki Düğün Törenlerine Bir Bakış”, 34.

1.3. Toy

Toy kelime anlamı olarak ziyafet, ziyafet yemeği anlamına gelir⁶⁹. Toy aynı zamanda toylamak olarak da geçmektedir. Toylamak ise ziyafet vermek, yedirmek, içirmek, ağırlamak demektir⁷⁰. Kaşgarlı Mahmud'un Lügatinde "Küden"(كودن)denilen toy düğün yemeği olarak geçmektedir⁷¹. İskendername'de de toy için ziyafet tabiri kullanılmıştır⁷².

Eski Türkçede "ordu karargâh" demek olan toy kelimesi "ziyafet, düğün" anlamında kullanılır. Türk tarihinde İslami dönem kaynakları toy için Moğolca şölen (şilân) anlamı kullanılırken Farsça han-ı yağma (yağma sofrası) sözü ile ifade edilmiştir⁷³. Toy, Türk hükümdar ve beyleri için önemli bir faaliyetti çünkü hâkimiyetin göstergesi sayılıyordu. Sosyal yönünün ağır basması güç göstergesini sembolize etmesi bunun bir adet haline dönüşmesine yol açmıştı. Genellikle isteme, bey çocuklarının doğumu, veliaht tayini, tahta çıkış, bey çocuklarının ilk avlarından dönüşü, akın ve seferlerin zaferle sonuçlanması, bayram vs. nedenlerden dolayı toy törenleri düzenleniyordu⁷⁴.

Hükümdarlık alameti olarak görülen bu toylar birlik ve beraberliğin sağlanmasında değerli görülmüşlerdir⁷⁵. Hatta toylar o kadar önemsenmiştir ki toy vermeyi ihmal etmek isyana sebebiyet olmuştur. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Mâverâünnehir seferinden sonra toy vermeyi unutunca başta Çiğiller olmak üzere bölgedeki Türkler ayaklanmıştır. Toy geleneğinin kökeni ile ilgili ilk bilgiler ise Hunlara kadar gitmektedir.

Çin kayıtlarındaki yıllıklarda Hunların yılın birinci, beşinci ve dokuzuncu aylarında büyük toplantılar düzenledikleri görülür. İlk dini nitelikli olan bu toplantıda Tanrı'ya kurban sunulmakta ve topluca yemek yenilmekteydi. İkincisi daha çok bayram ve şenlik türünden bir toplantı olup toydan sonra yarışmalar ve eğlenceler düzenlenmekteydi. Asıl büyük toplantı ise Çin'in kuzeyinde bulunan Şanş-i bölgesindeki

---

⁶⁹ Hacı Bektâş-ı Veli, *Vilâyet-nâme*,39.

⁷⁰ Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976), 11.

⁷¹ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügatit Türk*,2/404.

⁷² Ahmedi, *İskendernâme*, Hazırlayan Bünyamin Ayçiçeği (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 170.

⁷³ Salim Koca, "Toy", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/270.

⁷⁴ Koca, "Toy", 271.

⁷⁵ Başdin, "İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Düğün Törenleri ve Gelenekleri (Sultan Alp Arsan Dönemi)", 401.

Tai-lin denilen yerde yapılmaktaydı. Toplantıya Hun hükümdarı, hatun, bütün şehzadeler, yüksek dereceli memurlar, ordu kumandanları vs. katılmaktaydı⁷⁶. Toy verme geleneği sadece Hunlarla sınırlı kalmamış, birçok devlet ve topluluk bu töreni düzenlemiştir. Tolunoğulları, Karahanlılar, Anadolu Selçukluları, Atabeylikler, Anadolu Beylikleri, Memluklar, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Osmanlılar, Özbekler (Şeybâniler) bunlardan bazılarıdır⁷⁷.

1.4. Nevruz

Nevruz(نوروز) İran dilinde “yeni gün” anlamına gelir. İki kelimedden oluşmuş bir isimdir. Yeni yılın ilk günüdür. “Nev” (yeni) ve “ruz” (gün) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen bir isimdir⁷⁸. İbn Bibi Nevruz için *dünyayı aydınlatan eğlence* kavramını kullanmıştır⁷⁹. Nevruz kelime anlamına bayram manasının verilmesine sebep, bayram süresince padişahların halka sevgi göstermeleri ve bağışlarda bulunmalarıdır. Nevruz bayramının kutlanma sebebi olarak çeşitli rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerden birine göre Mihr adındaki eski ve zalim bir padişahın ölmesi üzerine bayram olarak kutlandığıdır⁸⁰.

İranlılar, Nevruz’u mitolojik kralları Keyümers ve Cemşid’in tahta oturuş günü olarak kutladıkları söylenmiştir⁸¹. Fars (İran) takvimine göre Nevruz günü yılbaşıdır⁸².

Nevruz kutlamalarının nerede ve ne zaman başladığı tam olarak bilinmese de kutlamalara dair ilk referanslara İran kaynaklarında rastlanılmaktadır. İran da Zerdüş öncesi dönemlerden itibaren hasat kutlamalarını ifade eden Mihrican ile (Mehrecan) bahar kutlamalarını ifade eden Nevruz’un var olduğu konusunda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Buna dair delillere Ahamenişler devrine ait (m.ö. 559-330) kabartmalarda rastlanır. Bu döneme ait saray duvarlarında bulunan temsili resimler büyük ihtimalle Nevruz kutlamalarında krala yapılan yıllık hediye takdimini temsil etmektedir⁸³.

---

⁷⁶ Koca, “Toy”, 271.

⁷⁷Başdin, “İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Düğün Törenleri ve Gelenekleri (Sultan Alp Arsan Dönemi)”, 401.

⁷⁸Ramazan Kahraman, “Anadolu’da Nevruz Kutlamaları”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/13, (01 Haziran 2008), 129.

⁷⁹İbn Bibi, *El Evamirü'l- Ala'iyyeFi'l- Umurri'l- Ala'iyye (Selçuk-name)*, 53.

⁸⁰Firdevsi, *Şehname*, Çevirmen Necati Lügäl (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1979), 421.

⁸¹Şinasi Gündüz, “Nevruz”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 30/60.

⁸²İbn Kesir, *El- Bidaye ve'n- Nihaye*, Çevirmen Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 22.

⁸³ Gündüz, “Nevruz”, 60.

Türkler Nevruz'u doğuş, diriliş anlamında kullanmışlardır. Türk dünyasının tamamında yaygın olarak kullanılan Nevruz törenleri bahara duyulan özlemi anlatırken aynı zamanda takvim değişikliğini de ifade eder. Bu takvime göre yılların ve ayların adları, hayvan isimlerine bağlı olarak söylenmiş ve yeni yılın başlangıcı olarak 21 Mart esas alınmıştır. Nevruz, Yenisey- Orhun çevresinden Altaylara oradan da Hun Türklerinin Avrupa'ya yürümesiyle Macaristan'a ve Balkanlara ulaşmış, 800'lü yıllardan itibaren Hazar'ın güneyinden Anadolu'ya ve Mezopotamya denilen bölgeye taşınarak daha geniş bir coğrafyaya dağılmıştır⁸⁴.

Türklerde Nevruz birçok sebebe bağlanarak kutlanmaktadır. Nevruz kutlaması ile ilgili olaylar şu şekilde anlatılmıştır: Kuran'ın indirilmeye başlandığı gün, Hz. Ali'nin doğum günü, Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın evlendiği gün, Hz. Musa'nın asasıyla Kızıldeniz'i yararak kendisine inananları kurtardığı gün, Hz. Yunus'un balığın karnından kurtulduğu gün, insanlığın atası Hz. Âdem'in çamurunun yoğrulduğu gün, Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten kovulduktan sonra Arafat Dağında yeniden buluştukları gün, Nuh'un gemisinin karaya oturduğu, İbrahim peygamberin yakılmak istendiği, Hz. Yusuf'un kuyuya atıldığı, Hz. Musa'nın Mısır'dan ayrıldığı, güneşin Koç burcuna girdiği, gece ile gündüzün eşitlendiği, baharın ve yeni yılın başladığı, Türklerin Ergenekon'dan çıktığı gün şeklinde yorumlanmıştır⁸⁵.

Farklı devlet ve topluluklarda farklı anlamlar yüklenerek kutlanan bu bayram Selçuklu devletinde resmi bayram olarak kutlanmıştır. Nizamülmülk ve Melikşah astronomi bilginlerini bir araya toplamışlar ve Hamel burcunun birinci noktasının Nevruz sayılması ve yapılan değişikliklerle Nevruz takvimin başlangıcı kabul edilmiştir⁸⁶.

Nevruz ile ilgili gelenekler için İbnü'l Esir "Nevruz bayramı akşamı Musul ileri gelenleri şehir meydanında bir kubbede toplanmış çeşitli eğlenceler düzenlemişlerdir" demiştir⁸⁷. Yine İran geleneklerinde Nevruz'la ilgili kutlamalarda rahipler Nevruz'u Azer ayınının 1-6'sında, halk ise Ferverdin'in 1-6'sında kutlardı. Sasaniler döneminde 1-6 Ferverdin'e (21-26 Mart) rastlayan Nevruz kutlamalarının yeni yılın ilk gününe denk düşen birinci gününe "Nevruz-i kuçek" (küçük nevruz) veya "Nevruz-ı amme", altıncı

---

⁸⁴ Abdullah Şengül, "Türk Kültüründe Nevruz- Mete Han'dan Atatürk'e", *Afyon Koca Tepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/3, (2006), 162.

⁸⁵ Şengül, " Türk Kültüründe Nevruz- Mete Han'dan Atatürk'e", 166.

⁸⁶İbnü'l Esir, *El Kâmil Fit Tarih*, Çevirmen Ahmet Ağırakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1986), 7/97.

⁸⁷İbnü'l Esir, *El Kâmil Fit Tarih*, 7/224.

gününe ise “Nevruz-i büzürg” (büyük nevrüz) ya da “Nevruz-i hassa” denilirdi. Nevruz kutlamalarında 7 sayısı ile ilgili bazı geleneklerde göze çarpmaktadır. Mesela eski İran geleneğinde Nevruz törenlerinin bir parçası olarak yedi saksıya yedi çeşit tohum ekilir ve kutlamaların başlangıcında kralın önüne yedi çeşit tahıl yedi ağaçtan taze dallar ve yedi gümüş para konurdu.

Günümüzde de Nevruz kutlamalarında yemek yapılırken içine yedi çeşit tahılın konulması bu geleneğin devam ettiğini göstermiştir⁸⁸. Kutlamaların en önemli kısmını Nevruz macunu teşkil etmiştir. Sarayda hekimbaşı, misk, amber, türlü baharat ve kokulu otlar ilavesiyle yaptığı macunu, porselenden yapılmış kapaklı kâseler içinde padişaha takdim edilir ve kendisine hilat giydirilirdi. Nevruziye macunu kadınlara, efendilere, sultanlara ve önemli şahsiyetlere de verilir ve bu macundan yemenin kuvvet ve şifa verici bir tesiri olduğuna inanılırdı⁸⁹.

Birçok devlet ve toplumda kutlanan bu bayram, türlü faaliyetlerle sergilenmiş ve zamanla gelenek haline gelmiştir. Birinci bölümümüz olan kutlama içerikli eğlence faaliyetlerinin kapsamı bu şekildedir.

2. Rekabet ve Yarışmaya Dayalı Eğlence Faaliyetleri

Rekabet ve yarışmaya dayalı eğlence faaliyetlerinin temelinde harekete dayalı beceri ve etkinlikler vardır. Eski Türk toplumunda spor, insan hayatı ile genel eğitiminin ayrılmaz bir parçası olmuş, fiziki, ruhi ve sosyal gelişimde de önemli bir yol ifa etmiştir⁹⁰. Bundan dolayı Türkler spora çok vakit ayırmışlardır⁹¹.

Spor dinç kalmanın yanında eğlenmek ve güzel vakit geçirmek böylece psikolojik olarak sağlam bir bünyeye sahip olmak için de icra edilmiştir. Orta Çağ’daki uygulama alanlarına baktığımızda bu konuda zengin bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. Bu alandaki etkinlikleri şu şekilde kategorize edebiliriz.

2.1. At yarışları ve binicilik (cündilik)

---

⁸⁸ Gündüz, “Nevruz”, 60-61.

⁸⁹ Kahraman, “Anadolu’da Nevruz Kutlamaları”, 131.

⁹⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Eğitim Aracı Olarak Spor”, 135.

⁹¹ Haydar İşler, “Türk Kültüründe Sportif Aktiviteleri Etkileyen İslami Unsurlar ve Hz. Muhammed (s.a.v)’in Sünnetinde Spor”, *Türk Kültürü Dergisi*, 37/435, (Temmuz 1999) , 403.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lugat'it Türk'te "At Türk'ün Kanadadır"⁹² diye belirttiği at; eski Türk sosyal hayatında, tefekkür dünyasında, karakteristik yapısının oluşmasında çok büyük bir yer tutmuştur⁹³. Orta Çağ toplumlarında at'ın ulaşım aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Genelde göçebe kültüründe sıkça kullanılan at konar-göçer toplumlar için yol arkadaşı hatta bir mekân, ev niteliği taşımıştır. Sadece göçebe toplumlar için değil aynı zamanda şehirde yaşayan toplumlar içinde önem arz etmiştir.

Ayrıca savaşın en önemli malzemelerinden birini oluşturduğu ulaşım ve seyahat amacıyla atların kullanıldığı bilinmektedir⁹⁴. Bundan dolayı bu derece önemli olan at ile ilgili sporlar da gelişmiş, çeşitli yarışlar yapılmıştır⁹⁵. Bu yarışlar dini ve milli bayramlarda, eğlencelerde, düğünlerde, toylarda kısacası her fırsatta yapılıyordu⁹⁶.

İki türlü at yarışı vardır: birincisi düğünlerin ve toyların başlıca eğlencesi olan, sadece "yarışma" amacıyla yapılan, diğeri ise "savaşma" gayesi ile yapılan yarışlardır⁹⁷. Tabi bu yarışlar atın, binicinin, yetiştiricinin maharetini göstermesi açısından özel mana ifade ederdi. At yarışları kimi zaman yarıştan öte bir anlam da taşımıştır. Nitekim bayramlarda eğlencelerde, düğünlerde vs. at yarışları genç kız ve erkeklerin evlenecekleri eşi seçmelerinin bir aracı olurdu⁹⁸. Örneğin Kırgız Türkleri yarışlarda çıplak hayvanlara genç kız ve erkekleri bindirirlerdi. Gelinlik çağına gelmiş kızın biri, dinç bir hayvanın üzerine binip onu almak isteyen bir takım delikanlılar dahi arkasından takip edip hangisini yakalarsa kızı ona nikâh eylerlerdi⁹⁹.

Binicilik hemen hemen bütün göçebe, hatta yerleşik milletlerini haz duyduğu bir meslektir. Türklerin eğlencelerinin büyük bir bölümünü oluşturmuştur¹⁰⁰. Türkler tarihi sahneye çıktıkları andan itibaren at onlar için vazgeçilmez bir araç olmuş, asker ve binici bir ulus olarak tanınmışlardır. At Türk spor geleneğinin Türk İslam Medeniyet oluşumunda ve gelişmesinde, diğer kültürlerle nakilde, sanat, edebiyat, adet ve

---

⁹² Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati-t Türk*, Çevirmen Besim Atalay (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985), 2/48-49.

⁹³ Ahmetbeyoğlu, "İslam Öncesi Türk Toplumunda Eğitim Aracı Olarak Spor", 132.

⁹⁴ Ahmet Kütük, "Ortaçağda Müessif Bir Kaza: Attan Düşerek Ölme/Yaralanma Vakası ve Detayları", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 43/ 1, (25 Temmuz 2019), 183.

⁹⁵ Sezer ÖzyaşamışŞakar, "Dil, Kültür Bağlamında Bazı Yarışlar ve Ödülleri", *ActaTurcia Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 2/1, (Ocak 2010), 167.

⁹⁶ Ahmetbeyoğlu, "İslam Öncesi Türk Toplumunda Eğitim Aracı Olarak Spor", 132.

⁹⁷ Şakar, "Dil, Kültür Bağlamında Bazı Yarışlar ve Ödülleri", 167.

⁹⁸ Ahmetbeyoğlu, "İslam Öncesi Türk Toplumunda Eğitim Aracı Olarak Spor", 132.

⁹⁹ Kâmil Kepecioğlu, "Türklerde Spor", *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, 5,(1936), 19.

¹⁰⁰ Bozkurt, "Eğlence", 483.

geleneklerin teşekkülünde önemli bir yer edinmiştir. Türk halkları hem çağının en önemli savaş aracı hem de kültürel spor ve oyun sanatında ata başrol tayin etmişlerdir¹⁰¹.

Bu yarışlar çeşitli uygulamalarla düzenlenmiştir. Yarışlar düzenleneceği zaman düzenleyen kişi yarışın gününü, yerini, düzenleniş sebebini ve yarışın ödülünü etrafa duyururdu. Yarış günü konuklar ve bölge halkı yarış alanında toplanırdı. Atlar sıraya konular “akın” adlı görevli atları konuklar arasında dolaştırarak yarışın başlama yeri ve koşulacak uzaklığı duyururdu. Yarış yerine “talas” veya “tasal” denilir buraya ip gerilirdi. Yarışlarda ödüller dikkate alınmaz çünkü at yarışı bir şeref konusu sayılırdı¹⁰².

2.2. Cirit

Cirit'in etimolojik olarak birkaç anlamı vardır. Kelimenin aslı Arapça cerîd(جرید) (kabuğu soyulmuş hurma ağacı) dir¹⁰³. İbn'ül Esir bu oyun için Arap çocukların oynadığı bir oyun demiştir¹⁰⁴.Baş, ucu eğri değnek anlamıyla da kullanılmıştır¹⁰⁵.

Orta Asya kökenli olduğu söylenen bu oyun¹⁰⁶un menşei hakkında farklı görüşler vardır. Kimi tarihçilere göre cirit ilk önce Selçuklular, daha sonraları Memlûklular ve Osmanlılarda başlamış ve zirveye çıkmıştır. Kimilerine göre ise 8. ve 10. Asırda Balkanlarda kurulan Türk devletleri tarafından günümüzde ki Bulgaristan ve Yunanistan'da oynandığı ileri sürülmüştür¹⁰⁷.

Tarihi geçmişinin çeşitli oluşu bu sporun etkileşim sahasının genişliğini göstermiştir. Cirit sporu on-onbeş kişilik iki takımdan oluşan¹⁰⁸ mızrak kalınlığının yaklaşık 1.5 m. uzunlukta meşe ağacından yapıldığı bir oyundur¹⁰⁹.

---

¹⁰¹ Mehmet Gül vd., “Türk-İslâm Medeniyetinde Spor Kültürü: Okçuluk, Binicilik, Güreş Özelinde Olgular”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 16/31,(Şubat 2021), 124-125.

¹⁰²Şakar, “Dil, Kültür Bağlamında Bazı Yarışlar ve Ödülleri”, 167.

¹⁰³ Halıcı, “Cirit”,26.

¹⁰⁴İbnü'l Esir,*El Kâmil Fit Tarih*, Çevirmen Abdullah Köşe (İstanbul: Bahar Yayınları, 1986), 6/81.

¹⁰⁵ Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, 25.

¹⁰⁶ İlhan Yardımcı, “Kültür Köklerimiz Ata Sporlarımıza Toplu Bir Bakış”, *Türk Araştırmaları Dergisi*, 122,(1999), 172.

¹⁰⁷ Uğur Karcıoğlu, “Türk Kültüründe Atın Önemi ve Ata Sporlarımızdan Atlı Cirit Oyunu”, *ANASAY Dergisi*, 2,(2017), 174.

¹⁰⁸ Ersan, “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı”,83.

¹⁰⁹ Halıcı, “Cirit” , 27.

Tüm cirit müsabakalarında 7 hakem (1 oyunun başhakemi, 1 yazı başhakemi, 2 yazı, 1 orta saha, 2 yan çizgi hakemi) görev yapmaktaydı. Spor 35 dakikalık iki devreden toplamda 70 dakikalık süre zarfında oynanmaktaydı (Ek 1).

Müsabaka sonunda galip gelen takıma 3, müsabaka süresi tamamlanarak mağlup olan takıma 1, hükmen yenik sayılan takıma 0 puan verilmekteydi. Oyunun asıl mantığı olabildiğince fazla cirit isabet ettirmektir. Cirit oyununun diğer oyun kurallarından farkı rakibe yaklaşan ya da onu sıkıştıran bir sporcunun rakibe cirit atmamasıdır¹¹⁰. En yüksek puanı kendisine atılan ciridi havada kapan oyuncu kazanır, rakibine çok yaklaşıp ciridini atmadan atar gibi yaparak ona “aman tanıyan” oyuncu da yine yüksek puan alır. Atların birden hızlanma ve hız kesmeleri ani manevra yapmaları oyuncuların ciridin vücutlarına değmemesi için eyer boşaltmaları, atlarından inmeden eğilerek yerden cirit almaları ve kendilerine atılan ciridi havada yakalamaları oyunun en hareketli ve heyecanlı figürleridir¹¹¹.

Atlı cirit oyununda sporcunun yararlanma durumu olabilir¹¹². Hatta daha kötü sonuçlar doğurduğu da söylenebilir. Müellif İbn’ül Esir’in Atrûş el-Alevi’nin cirit oynarken attan düşüp öldüğüne dair kaydı, bu oyunun tehlikeli sonuçlarına işaret eder¹¹³. Tehlikelerinden dolayı bu oyun 1826 yılında II. Mahmut tarafından yasaklanmıştır¹¹⁴. Atlı cirit oyununda ölme ve yaralanma olayları olmasına rağmen halkın bu oyunu oynamaktan vazgeçmediği oyunun günümüze kadar geldiği ifade edilebilir¹¹⁵.

2.3. Güreş

Divan-ı Lügatit Türk’te körüşmek anlamında kullanılan güreş(گورش)¹¹⁶ kuvvet zekâ ve maharet unsurları, cesaret ve sabırla birleştirilerek, er meydanında erlik gösterilen, herhangi bir araç gereç istemeyen bir spordur¹¹⁷. Güreşin Hiyung-Nu Türklerinde yaygın

¹¹⁰ Mehmet Gül vd. “Türk Kültüründeki Geleneksel Oyunlar ve Sporlara Yüzeysel Bir Bakış”, *TurkishStudies*, 13/26, (2018), 660.

¹¹¹ Halıcı, “Cirit”, 27.

¹¹² Karcioğlu, “Türk Kültüründe Atın Önemi ve Ata Sporlarımızdan Atlı Cirit Oyunu”, 175.

¹¹³ İbnü’l Esir, *El Kâmil Fit Tarih*, Çevirmen Ahmet Ağırakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 8/148.

¹¹⁴ Şakar, “Dil, Kültür Bağlamında Bazı Yarışlar ve Ödülleri”, 175.

¹¹⁵ Gül vd., “Türk Kültüründeki Geleneksel Oyunlar ve Sporlara Yüzeysel Bir Bakış”, 660.

¹¹⁶ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügatit Türk*, (2003), 2/97.

¹¹⁷ Yardımcı, “Kültür Köklerimiz Ata Sporlarımıza Toplu Bir Bakış”, 173.

olarak yapıldığı bilinirken daha önceki tarihlerde yaşamış Koryak Türklerinin de süs eşyalarında güreş figürlerinin bulunduğu söylenebilir¹¹⁸.

Başka bir bilgiye gidecek olursak M.Ö. 11.binyıla ait Mısır duvar resimlerinde görülen güneş figürleri göze çarpmaktadır. İslam kültüründe güreşin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Dönemin ünlü pehlivanlarından Rükane b. Abdüyezid, İslam dinini kabul etmek için Resul-i Ekrem'in kendisini güreşte yenmesini şart koşmuş ve yapılan karşılaşmada Hz. Peygamber onu yenmiştir. Rükane bunun üzerine Müslüman olmuştur. İslamiyet sonrası Türk folklorunda güreşçilerin piri, "Allah ve Resulü'nün aslanı" lakabıyla tanınan (Abdülhay el-Kettani) ve şehitlerin efendisi kabul edilen kişi Hz. Hamza'dır¹¹⁹.

Gerek İslamiyet öncesi gerekse İslamiyet ile birlikte güreşin bir eğlence türü olduğu bu bilgiler ışığında doğrulanmıştır. Güreş çeşitlerine değinecek olursak birden çok çeşit olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Güreşin türleri aba, kuşak, şalvar, karakucak ve yağlı güreştir (**Ek 2**). Bu türlerden en yaygın olanları aba, şalvar ve karakucak güreşleridir¹²⁰. İskit, Saka, Uygur, Karahan, Moğol, Özbek, Kazan, Türkmenistan, Kırım, Çağatay, Gaziantep ve Antakya yörelerinde yaşayan Kızık Türklerince yapılan aba güreşi, güreş tarihine bakıldığında en eski güreş türlerinden biri olduğu ifade edilebilir. Sadece Anadolu'da kullanılan bir ifade olmakla beraber Asya Türk toplumları tarafından Uluttuk, BalbanKüröş ve Çapan, olarak adlandırılmaktadır.

Aba güreşi bünyesinde "aba", "kuşak", "şort" ve "köynek" motiflerini barındırmaktadır. Aba; kolsuz, omuz ve sırt bölgeleri deri ile kaplanmış, keçi kılı, devetüyü ya da dövme yünden yapılan kalın kumaştır. Kuşak ise güreşçinin göbek hizasında bağladığı yün, keten, kendir ya da pamuktan yapılan bir kumaştır. Şalvar güreşi; adını giysisinden alan ve keçi kılından sağlamca dokuma, diz kapağı üstü şort uzunluğunda ki bir kıyafetle yapılan geleneksel bir güreştir. Şalvar güreşi oldukça köklü bir geçmişe sahip olup ilk olarak Tıva Türklerinde M.S. 9. yüzyılda görülmüştür¹²¹.

---

¹¹⁸ Gül vd., "Türk Kültüründeki Geleneksel Oyunlar ve Sporlara Yüzeysel Bir Bakış",663.

¹¹⁹ Abdülkadir Özcan, "Güreş", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/317-318.

¹²⁰Şakar, "Dil, Kültür Bağlamında Bazı Yarışlar ve Ödülleri",172.

¹²¹ Gül vd., "Türk Kültüründeki Geleneksel Oyunlar ve Sporlara Yüzeysel Bir Bakış", 664-665.

Karakucak gürüşü ise Türklerin öz gürüşüdür. Gürüşün bu çeşidinde rakipler ayaklarına kıl bezden yapılmış siyah renkli pıtpıt giyerek yalın ayak gürüşürler. Yağlı gürüşte pehlivanlar kispet giyerek ve yağlanarak yarışır¹²². Yağlı gürüşte galibiyet için iki omuzun yere değdirilme şartı yoktur. Sırtı yere değdirmek, rakibin kispetini yırtmak veya çıkarmak, ayaklarını yukarı kaldırıp çivi gibi tutmak, pes ettirmek, ayakları yerden keserek bedeni havada tutmak, meydanı terk ettirmek, kalça üstü veya yan üstü düşürerek göbeği açtırmak galibiyet için yeterlidir¹²³. Gürüşün eski bir geçmişe sahip olduğu Selçukluların Konya’da açmış olduğu bir gürüş tekkesinin bazı kalıntılarının günümüze kadar gelmiş olmasında çıkarabiliriz¹²⁴. Sadece erkeler arasında değil kadınlar arasında da gürüş oynandığı göze çarpmakta bu konu Dede Korkut kitabında ayrıntı verilmeden anlatılmaktadır¹²⁵.

“Kız der: Bre yiğit benim atımı kimsenin geçtiği yok, okumu kimsenin geride bıraktığı yok, şimdi gel seninle gürüş tutalım dedi”¹²⁶. Kitapta geçen bu kesitten kadınların da gürüş tuttıkları görülmektedir.

2.4. Okçuluk

Okçuluk faaliyetinin yeryüzünde nerede ve ne zaman çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Araştırmacıların bazıları bunu ok ucu buluntularına, bazıları mağara resimlerine, bazıları ise arkeolojik kazılardan elde edilen ahşap ok ve yay buluntularına dayandırmışlardır. Ancak konu ile ilgili özellikle Batılı araştırmacılar tarafından detaylı çalışmalar yapılmış olsa da, üzerinde herkesin anlaştığı kesin bir sonuca varılamamıştır. Bu açıdan ok uçları üzerinden böyle bir kronolojinin oluşturulmasının yanıltıcı olabileceği, tespit için yay kullanılan mağara resimlerinin veya yay buluntularının esas alınmasının daha mantıklı olacağı söylenmektedir¹²⁷. Terminolojik olarak ok Süryanice abba“ok” demektir. Arapçada ise okun adı nidaldır. Ok gövdeleri ahşap veya kamıştan yapılır, çam, diş budak, gürgen gibi hafif ve sert ağaçlar tercih edilirdi. Ok ve yay yapımında en çok kullanılan ağaç türü kayındır. Ok yapımı uzun zaman alan bir iştir. İlk önce ahşap fırınlatılıp rutubetsiz bir depoda uzun süre bekletilir ve esnememesi için birkaç

¹²²Şakar, “Dil, Kültür Bağlamında Bazı Yarışlar ve Ödülleri”, 172-173.

¹²³ Özcan, “Gürüş”, 319.

¹²⁴ İşler, “Türk Kültüründe Sportif Aktiviteleri Etkileyen İslami Unsurlar ve Hz. Muhammed (s.a.v)’in Sünnetinde Spor”, 406.

¹²⁵Şakar, “Dil, Kültür Bağlamında Bazı Yarışlar ve Ödülleri”, 173.

¹²⁶ Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 61.

¹²⁷ Göksu, *Okla Yükselen Millet*, 49.

işlemden geçirilirdi. Okların ayaküstüne düşmesini önlemek ve düzgün gitmesini sağlamak için arka kısmına genellikle kuğu, kerkenez, karga veya güvercin tüylerinden yapılan “yelek” adı verilen bir kuyruk takılırdı¹²⁸.

Kaşgarlı Mahmut eserinde ok ile ilgili olarak ok termemi elimi bereler, sıyırır. Ben ise yerden çıkararak çoğalan, sularda biten kindıra otları arasından geçerim demiştir¹²⁹. Yani ok atarken okta kullanılan malzemenin ellerini yaraladığına ancak kendisinin keskin bir özelliğe sahip olan kindıra otu arasından çıkıp gidebileceği bigisi çıkmıştır. Orta çağda bütün devletler, savaş silahı olmasının yanında günlük hayatın bir parçası olarak ta oka ve okçuluğa önem vermişlerdir. Özellikle at üzerinde yapılan atlı okçuluk, askeri eğitimin temel öğelerinden ve egzersizlerinden biriydi (Ek 3)¹³⁰. At üzerinde ok atma Türklerde çok yaygın bir faaliyettir. Bu konuda en eski belgeler Tibet bölgesinde bulunmuştur. İ.Ö. 1000 yıllarına ait bu belge bir fresktir¹³¹. Türklerin okçuluğu önemsemeleri yaşam biçimi haline getirmelerini sağlamıştır. Öyle ki “Okçu Milletler” olarak betimlenen Türkler, kendilerine “Bozok” ve “Üçok” gibi ok ile ilişkili isimler vermişlerdir¹³².

Oku uzağa atmak için eğitimler verilmiş, iyi atıcılar padişah tarafından ödüllendirilmiştir. Hatta bu ödüller sadece oku atana değil, ok ve yayı yapan ustalara da verilmiştir¹³³. Ok ile ilgili çeşitli Hadis-i şerifler mevcuttur. Bunlar içerisinde “Çocuklarınıza Kur’an okumayı, ok atmayı ve yüzmeyi öğretiniz”. “Çocuklarınıza ok atmayı ve ata binmeyi öğretin. Size derim ki, ok atmak ata binmekten de hayırlıdır”. “Bir ok sayesinde üç kişi cennete girer: oku yapan, sunan ve atan”. gibi hadiselerdir¹³⁴. İbnBatuta Seyahatname eserinde bir kimsenin orduda okçuluk yapması için atış yapması gerektiğini söylemiştir.

Yayların sertliklerinin birbirinden farklı olması adayın kabiliyetini sergilemesine yol açardı. Aday ok çekiş kabiliyetine göre maaş alırdı¹³⁵. Oklar omuza asılan ve sadak,

¹²⁸ Bozkurt, “Ok”, 333-334.

¹²⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati-t Türk*, (2003), 2/48-49.

¹³⁰ Yıldırım, “Abbasilerde Sportif Faaliyetler ve Eğlence Kültürü”, 358.

¹³¹ İşler, “Türk Kültüründe Sportif Aktiviteleri Etkileyen İslami Unsurlar ve Hz. Muhammed (s.a.v)’in Sünnetinde Spor”, 404.

¹³² Gül vd., “Türk-İslam Medeniyetinde Spor Kültürü: Okçuluk, Binicilik, Güreş Özelinde Olgular”, 122.

¹³³ Ahmet Atalay vd., “Türk Spor Kültürünün En Eşsiz Örneği: Okçular Tekkesi”, *Karadeniz Uluslar arası Bilimsel Dergisi*, 1/18, (01 Mart 2013),73.

¹³⁴ Özbay Güven, “Geleneksel Okçuluk ve Güreş Sporunda Ahiliğin Etkileri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 27,(21 Ocak 2003),180.

¹³⁵ İbnBatuta, *Seyahatname*,593.

tirkeş, ok torbası, kubur olarak tabir edilen özel bir kapta taşınırdı¹³⁶. Ok atma maharetinin sergilendiği Ok Meydanları vardı, yönetiminden sorumlu olan kişiye Meydan Şeyhi denir. Ok Meydanı'nı yönetir ve meydanın reisidir. Meydan toplantılarına kıdem ve protokol sırası gözetilerek oturtulurdu. Buna “yollu yolunca oturmak” denirdi. Meydan töresince, şeyhten sonra pirlere/ihtiyarlar ve menzil sahibi kemankeşler gelirdi¹³⁷. Özetle okçuluk Orta çağ toplumları için vazgeçilmez bir eğlence kaynağı olmuş ve süreklilik arz etmiştir.

3. Yetenek ve Zekâ İçerikli Eğlence Faaliyetleri

3.1. Avcılık

Hunlardan itibaren bir savaş provasası olarak görülen sürek avı, avcılık ve avlanma Türklerin eğlence hayatının bir parçası olarak görülmüştür¹³⁸. Türklerde avcılık bir spor zevki olarak uygulanmıştır¹³⁹. Av genel olarak savaş ve sefer dışı zamanlarda hükümdar ve askerlerinin savaşa hazır olmaları, attıklarını vurmaları, zinde kalmaları için yapılan bir nevi antrenman etkinliğidir (Ek 4). İslam ve Türk hükümdar profiline göre iyi bir hükümdar iyi savaşan ve av sırasında attığını vuran bir kişidir.

Marco Polo avcılık ile ilgili Kubilay Han'ın Han-balık'ta kaldığı aralık, ocak ve şubat aylarında şehrin ileri gelenlerinin av takımlarını toplayıp ava çıktıklarını söyler. Kubilay Han'ın emrini alan idareciler bölge kumandanları hemen o bölgedeki ileri gelen kişileri toplar ve sürek avı düzenlerlermiş. Sürek avında, yabani hayvanlar, ayılar, yaban atları, kurt vs. avlarlarmış¹⁴⁰.

Türklerde avcılık türü ile ilgili en güzel örneği Selçuklularda görüyoruz. Selçuklu ailesi içinde avı en çok sevenlerden biri Sultan Melikşah olup, onun avda âdeti, her vurduğu av hayvanı için fakirlere (dervişlere) bir Mağrip dinarı (Dinar-ı zer-i surh) vermesiydi. Rivayete göre, avladığı bütün hayvanları saymış, bunların sayısı onbine ulaştığından onbin altın sadaka dağıtmıştı. Sultan Irak ve Horasan'a kadar her av avlanacak yerde (şikergâh), avladığı ahu ve yaban eşekleri tırnaklarından minareler (kuleler) yaptırmıştır. Hatta Sultan Melikşah'ın ölümüyle ilgili rivayetlerinden biri de av

¹³⁶ Bozkurt, “Ok”, 334.

¹³⁷ Güven, “Geleneksel Okçuluk ve Güreş Sporunda Ahiliğin Etkileri”, 184.

¹³⁸ Ersan, “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı”, 84.

¹³⁹ İşler, “Türk Kültüründe Sportif Aktiviteleri Etkileyen İslami Unsurlar ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in Sünnetinde Spor”, 404.

¹⁴⁰Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, Tercüme 1001 Temel Eser (Konya: Kervan Kitapçılık, 1979), 111.

ile ilgili olmuştur. Bağdat'ta Ramazan Bayramı sonrası ava çıkan Sultanın av etini yedikten sonra öldüğü söylenmiştir¹⁴¹. Türklerde avcılık çeşitli hayvanların avlanmasıyla olmuştur. Bu avlanma yetenek ve kabiliyet gerektirmiştir. Eğlence kültürü içinde avcılığın oluşturduğu izlenim bu şekilde olmuştur. Şimdi bir diğer konu başlığımız satranç türü ele alınacaktır.

3.2. Satranç

Satranç (شطرنج) kelimesinin aslı Sanskritçe caturanga (dört unsur), Farsça da çet-reng ve oradan da Arapçaya şatranc olarak geçtiği bilinmektedir¹⁴². Farsça da Dave ya da Dav olarak ta geçmektedir¹⁴³. Ayrıca Farsça da şeş-rengden (altı renk) geldiği söylenir. Altı renk veya tür farklı işlevi bulunan şah, vezir, fil, at, kale ve piyadeden meydana gelen satranç taşlarının satranç tahtasının sekiz karesinden esinlenilerek Farsça heştrenge (sekiz renk) türediği ileri sürülmüştür. İspanyolcadaki ajedrez biçiminin Arapça eş-satrancdan, İtalyanca scacchi ve Almanca schach biçiminin Farsça şahtan geldiği anlaşılmaktadır. Satrancın icadı ile ilgili bilgiler Hermes'e (İdris) kadar götürülmüştür. Satrancın çıkış noktası Hindistan, Yunanistan, Çin, Rusya, Arabistan, Mısır, Mezopotamya ve İrlanda gibi birçok medeniyetin havzasından söz edilmekte ancak Hintlilere ve Eski Yunan-Roma dünyasına ait olduğunu söyleyenlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Satranç Hindistan'dan İran'a, oradan en geç VI. yüzyılın sonlarında veya VII. yüzyılın başlarında Arabistan'a girmiştir (Ek 5)¹⁴⁴.

Satranç genellikle kapalı alanlarda oynanan bir oyun olup satranç tahtası diye adlandırılan kare biçiminde bir alan üzerinde iki rakip arasında sırasıyla hareket ettirilmesiyle uygulanır. Satranç tahtası genellikle çizgili 64 (8x8) kareden oluşur, kareler açık ve koyu renktedir¹⁴⁵. Emevi ve Abbasilerin eğlence oyunları içerisinde satrancın önemli bir yeri vardı. İslam uleması kumar olarak oynanmaması karşılığında satrancın dostlar arasında mubah sayılmasına izin vermişlerdir¹⁴⁶. Aynı zamanda Selçuklu devrinde de revaçta olan bu eğlenceye devlet erkânı rağbet göstermiştir¹⁴⁷. Nizamülmülk'ün

---

¹⁴¹ Erdoğan Merçil, "Selçuklularda Av", *Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 8, (09 Ekim 2018), 140.

¹⁴² Ramazan Altınay, "Satranç", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/178.

¹⁴³ İbn Batuta, *Seyahatname*, 596.

¹⁴⁴ Altınay, "Satranç", 178-179.

¹⁴⁵ Altınay, "Satranç", 178.

¹⁴⁶ Bozkurt, "Ok", 485.

¹⁴⁷ Ersan, "Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı", 89.

cemaat şeklinde satranç oynadıklarını, hatta bir keresinde vezirlerden biriyle satranç oynarken onu yenip yüzüğünü aldığını söylemesi¹⁴⁸, Ravendi'nin eserinde satranç ve tavlaya geniş yer vermesi ve Mevlana'nın satranç kelimesini çok sık kullanması bu rağbeti doğrulamıştır¹⁴⁹. Satranç'a olan rağbetin fazla olması özellikle hükümdarların bu alandaki yeteneklerini geliştirmeleri için uğraşmaları satranç'ın olası savaşların provası niteliğinde olmasındandır. Satranç savaş stratejisi için oynanan bir oyun olmuştur. Taşlar sayesinde hedefin nasıl vurulacağı ve hangi yollardan galibiyet kazanılacağı sağlanmıştır.

Babürnâme'de Mir Murtazın satranca olan merakının fazla olduğu iki kişiyi aynı anda görürse biriyle oynarken, diğerinin eteğinden tutarak onun gitmesini önlemeye çalıştığı söylenir¹⁵⁰. Buradan çıkarılacak sonuç satrancın zevk verdiği, azimli ve mücadeleci bir insan yarattığıdır.

---

¹⁴⁸Nizamülmülk, *Siyasetname*, Çevirmen Mehmet Taha Ayar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009), 135-136.

¹⁴⁹ Ersan, "Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı", 89.

¹⁵⁰Babürşah, *Babürnâme*, Hazırlayan Reşit Rahmeti Arat (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 277.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ÇAĞ İSLAM DEVLETLERİNDE ÇEVGAN OYUNU

1. Çevgan Kelimesinin Etimolojisi, Tarihsel Serüveni ve Pratikleri

Çevgan oyununu hakkında bilgi edinmek için ilk olarak etimolojisine bakmakta fayda vardır.

1.1. Çevgan oyununun etimolojisi

Halkın Çevgen (چوگان) olarak adlandırdığı, Farsça çevgan(çügân) kelimesinin aslı Pehlevice (Orta Farsça), çübikan (Çûygan/Çûgan/Çavlagâ), (sopa, değnek) ismi olup kelime¹⁵¹Arapça'yasavlecân(صولجان)¹⁵², yine Farisiden tercüme edilen (es-savlecân)¹⁵³şekinde kullanılmıştır. Savlec kelimesi atlının elinde tuttuğu ve onunla vurduğu bir tarafı eğik alet olarak geçmektedir. Savlecan ve Savlecan'ül Mülk ise iktidarı sembolize eden, kralın elinde tuttuğu kraliyetin temsili olan değnektir¹⁵⁴.

Orta çağ'da özellikle Yakın ve Uzak doğu saraylarında oynanan cüy-i çevgan veya çavgân-güy olan top oyununun Osmanlı Türkçesindeki şeklidir. Orta Hindçe'de chavgâna, Orta İranca'da çabegân, yeni Farsça'da çügân şekliyle de kullanılmıştır. Çugan kelimesinin ses değişikliğine uğrayarak aslının çavlagan olabileceği ve Arapça'da şavlacan şekli ile karşımıza çıktığı bilinmektedir. Fransa'da oynanan bu oyun için chicane tabiri kullanılmıştır. Oyun Latince'de chuqua ve chucai İspanyolca'da choca ve choqua, Almanca'da ise schagun isimleriyle anılmıştır. Doğu ve Batı'da farklı isimlerle bilinen bu oyun genellikle cavgan kelimesinden türemiştir¹⁵⁵.

Çevgan için başka bir kaynakta başı eğri değnek ve baston tabirleri kullanılmıştır. İran hükümdarlarının yürürken önlerinden taşındığı değnek olarak bilinmektedir. Ayrıca

¹⁵¹ Feyzi Halıcı, "Çevgan",294.

¹⁵² Ali Çavuşoğlu, "Çevgen/Çöğen Oyunu Kültürel ve Edebi Metinlere Yansıması", *İstem Dergisi*, (01 Aralık 2008), 160-161.

¹⁵³VankuluMehmed, *Vankulu Lüğati*, 370.

¹⁵⁴ İbrahim Mustafa vd. , *El- Mu'cemu'l-Vasit*, (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1986), 519-520.

¹⁵⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 359.

oyunda topun yakalanıp delikten geçirilmesi işine yarayan eğri ucuna file geçirilen değnek şeklinde de ifade edilmiştir¹⁵⁶.Çevgan kelimesinin oyunda kullanılan değnek dışında davul değneği, derviş asası olarak ta geçtiği¹⁵⁷ ayrıca mehter müziğinde kullanılan 1.5 metre uzunluğunda bir enstüraman için de çevgan tabirinin kullanıldığı bilinmektedir¹⁵⁸. Cirit oyununda hayvanın üstünden topu almak için kullanılan eğri değnek olarak geçmektedir¹⁵⁹. Birçok yerde çevganın farklı isimlerle karşımıza çıkmış olması dışında bazı kaynaklarda oyun için ucu eğri değnek tabirinin kullanılmış olması oyunun bükülmüş bir değnekle icra edildiği bilgisini güçlendirmiştir.

Eski Çin toplumunda polo olarak bilinen “jiju”, jiju’nun bir benzeri olan “luju” eşek üzerinde oynanmış olup çevgan oyununa benzer bir oyun olduğu söylenebilir. Japon toplumunda ise bu sporun ismi “dakyu” olarak geçmiş¹⁶⁰,Türkçeye çöğen ve Grekçe’yetsükanion şekillerinde girmiştir. Farsça’da “gûy ü çevgan” veya “çevgan-gûy (top-çomak) denilen oyundan *DîvânüLügâti’t- Türk*’te ve *Kutadgu Bilig*’de, bugün Anadolu’da olduğu gibi “çöğen” adıyla bahsedilir¹⁶¹. Oyun “çapgan”¹⁶²ve “çoğan”¹⁶³ şekliyle de karşımıza çıkmaktadır. Bu konu hakkında *DîvânüLügâti’t Türk*’te birçok izahat mevcuttur. Türklerin bu oyuna çöğen dışında (Tubuk) ve (Tuy) gibi isimler verdikleri de anlaşılmaktadır¹⁶⁴. Türklerin bu oyuna “tebük” adını verdikleri de söylenmiştir¹⁶⁵.

Clauson’un sözlüğünde çevgan kelimesi için çategân tabiri kullanılmış kelimenin karşılığında kavisli ucu eğri sopa, daha spesifik olarak polo sopası şeklinde açıklama yapılmıştır. Çöğen, çewgân ve cawkan kelimeleri de sözlükte geçen kelimelerdendir. Ayrıca çöğen ve el şawlacân kelimelerinin de kullanıldığı bu sözlükte çevganın ucu eğri

---

¹⁵⁶ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007), 945.

¹⁵⁷ AndreasTietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, (İstanbul: Simurg Yayınları, 2002), 1/501.

¹⁵⁸ Ahmet Say, *Müzik Ansiklopedisi*, (Ankara: Müzik Ansiklopedisi, 2010), 1/385.

¹⁵⁹ Şemseddin Samî, *Kamus-ı Türkî*, Hazırlayan Paşa Yavuzarslan (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010), 205.

¹⁶⁰ Ünsal Tazegül, “Farklı Topumlarda Polo Sporu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/ 3, (25 Eylül 2017), 2151- 2153.

¹⁶¹ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügati-t Türk*, (2005), 241; Halıcı, “Çevgan”, 294.

¹⁶² Onur Yıldız, “*Divanü Lügat-it Türk’te Yer Alan Spor Kavramları*”, (Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, Kırğısıztan- Türkiye Manas Üniversitesi Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2019), 82.

¹⁶³ Abdullah Battal, *İbni- MühennâLügati*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997), 26.

¹⁶⁴Kepecioglu, “Türklerde Spor”, 20.

¹⁶⁵ Güven, *Türklerde Spor Kültürü*, 33.

polo sopası şeklinde ifade edilmiştir¹⁶⁶. Çevgan ya da çevgen'in ucu eğri değnek¹⁶⁷ olduğu birçok kaynakta ifade edilmiştir. Oyunun farklı anlamlarla da karşımıza çıktığını görmekteyiz. Örnek olarak, çevgân-ı nesimi kelimesinin çevgan oyununda kullanılan değneğin hafif esen rüzgâr karşısındaki durumu için kullanılmış olabileceği söylenebilir¹⁶⁸.

Memluk sultanlarının müsait zamanlarda çevgan oynadıkları ve bu oyuna Lûbülküre(لابولكور) dedikleri ifade edilmiştir¹⁶⁹. Çöğen ve çevgânın etimolojisinin aynılığı dikkat çekerken Türklerin Polo, Çöğen/çevgen ve buna benzer kelimelerin kullanılmasında çevirmek, bükmek, eğmek fiilinden türeyen ve çevgan oynanan sopaya istinaden bu isimleri verdikleri anlaşılmaktadır¹⁷⁰. Buna örnek olarak *Kutadgu Bilig* adlı eserde çöğen veya çevgan kelimesi topu çekmek için kullanılan ucu eğri değnek olarak geçmektedir¹⁷¹. Yine Na'imî çevgân için değnek anlamına gelen bir tabir kullanmıştır¹⁷². Çevgan ile meydandaki topu çelip attıklarını aynı zamanda cirit oyununda atlıların birbirine attığı değneğe de çevgân denildiği Orta Çağ'da siyasetname türünde Keykavus b. İskender tarafından yazılmış olan *Kâbûsname* eserinde de detaylı olarak yer verilmiştir¹⁷³. Firdevsi'nin *Şehname'sinin* bir kesitinde; "Gûy ve çevgen alıp alana gidelim... Orada biraz oynar, güleriz¹⁷⁴!" İfadesi kullanılmış olup çevgen oyununun eğlenceli yönüne vurgu yapılmıştır.

Kâbûsname'de geçen cirit oyununda atlıların birbirlerine fırlattıkları değneğe çevgan denildiğine yukarda değinmiştik. Bunu destekleyen diğer bir bilgi ise Anonim olan *Tercüme-i Aca'ibü'l- Mahlûkât ve Gara'ibü'l Mevcûdât* adlı eserde yer almaktadır. Eserde Çevgân ucu eğri sopa, cirit sopası olarak geçmektedir¹⁷⁵. Buraya kadar İran, Türk ve Arap kaynaklarında çevganın etimolojisi verilmiştir. Diğer milletlerde çevgan için

¹⁶⁶ Sır Gerard Clauson, Dictionary, *Oxford At The Clerend Press*, 1972, 416.

¹⁶⁷ James W. Redhouse, *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*, Derleyen Recep Toparlı- Yaşar Yılmaz-Betül Eyövgü (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009), 66.

¹⁶⁸ Mehmet Ali Çelebi, *Dîvân*, Hazırlayan Mustafa Demirel (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005), 270.

¹⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984), 310.

¹⁷⁰ Mehmet Türkmen, "Dünden Bugüne Türk Toplumlarında Çevgen/Çöğen/Çevgen/Polo Oyununa Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 183, (Kasım- Aralık 2009), 487.

¹⁷¹ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, 231.

¹⁷² Na'imî, *Fazâ'il-i Kudûs*, Hazırlayan Yasin Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017), 375.

¹⁷³ Keykavus, *Kabusname*, Çevirmen Mercimek Ahmet (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007), 171.

¹⁷⁴ Firdevsi, *Şehname*, Çevirmen Necati Lügal (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 3/25.

¹⁷⁵ *Tercüme-i Aca'ibü'l- Mahlukât ve Gara'ibü'l Mevcûdat*, Hazırlayan Bekir Sarıkaya, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 498.

kullanılan sözcüklere gelecek olursak; Bizanslılar “tzukanion, Fransızlar, “chicanie”, İngilizler ve diğer topluluklar ise “polo” adını vermişlerdir¹⁷⁶. Fransa’da eskiden beri oynanan ve köylere kadar yayılmış bu oyun için chicane ve chicaner tabirleri de kullanılmıştır¹⁷⁷. Görüldüğü gibi “çöğen/çevgen/çöven” ucu eğri ağaçtan yapılmış sopa olup bununla çevgen/polo oynanır. Yani bu sopayla top çevrilir. Dolayısıyla oyun adını bu sopadan almaktadır ve Türklerin bu oyuna neden çevgen/çöğen/çöven dedikleri anlaşılabilir¹⁷⁸. Çevgan kelimesinden türemiş olan bazı kelimelerde vardır. Bunlar içerisinde çevgân-ı sümbül sevgilinin saçı, çevgân-bâzçevgan ile oynayan, sopa sallayan, çevgân-dâr çevgan taşıyan uşak, çevgânî cirit oyununa alışık at, çevgân-zen ise çevgan vuran, çevgan ile oynayan anlamında kullanılmıştır¹⁷⁹. Terimsel anlamda oyunun farklılaşma göstermesi Doğu Uygarlığında çevgan, Batı Uygarlığında ise daha çok polo olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Polo Tibetçe bir kelime olup bolo/pulu olarak adlandırıldığı ve top anlamına geldiği söylenmiştir¹⁸⁰. Çevgan kelimesinin Farsça bir kelime olduğu açıktır.

1.2. Oyununun tarihi serüveni

Oyunun tarihi serüveninin kronolojik olarak tespit edilmesinde öncelikli olarak bu oyunda kullanılan temel malzeme top ve sopanın geçmişi ve geçirdiği aşamaları açıklamakta fayda vardır. Top oyunlarının dünyada özellikle modern çağ’da en çok oynanan ve en popüler spor olması bu oyunların menşei zamanı, yeri ve oynama şekli hakkında merak uyandırmış, tarihçi ve arkeologlar farklı ülke ve bölgelerde bu soruya cevap aramaya başlamışlardır. Bilinen en eski topların ve top oyunlarının eski Mısır’da olduğu bilinmektedir. Kahire’nin 50 km. güneyinde Tarkhan nekropolündeki bir kazıda yaklaşık M.Ö. 2500 ait olduğu tespit edilen bir ip ile bağlanmış keten parçalardan oluşturulmuş bir top bulunmuştur. Beni Hasan’daki Kheyet mezarında ise M.Ö. 1991-1802 tarihleri arasında onikinci hanedana ait duvar kabartmasında sopalı iki adam ve hokey gibi görünen bir top bulunmuştur. Buna benzer birkaç mezarda daha kıvrık sopalar ve at malzemelerinin bulunmuş olması, bu gereçlerin Avrasya’da ki bilim adamları tarafında polo yani çevgan oyununun kanıtı olarak tartışılmasını sağlamıştır. Bu durumun neticesinde

---

¹⁷⁶ Mehmet Türkmen, *Türklerde Geleneksel Atlı Sporların Yapılışı Kaynağı ve Bilinmeyen Yeni Boyutları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, 1996), 192.

¹⁷⁷ Eroğlu, “Çevgan”, 389.

¹⁷⁸ Türkmen, “Türklerde Geleneksel Atlı Sporların Yapılışı Kaynağı ve Bilinmeyen Yeni Boyutları”, 481-482.

¹⁷⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 158.

¹⁸⁰ Halıcı, “Çevgan”, 294.

yanghai arkeolojik mezarlığı alanındaki mezarlarda bulunan deri toplar radyo karbon ile M.Ö. 1189-911 arasındaki zaman aralığında olduğu, Avrasya’da bulunan toplardan birkaç yüzyıl öncesine tarihlendiği tespit edilmiştir. Bu kanıtın Çin ve Avrasya’da sopa ve top oyunlarının polo oyunu için en eski tarih olarak tartışma konusu oluşturmuştur. Çin’de Tang hanedanına ait mezarlarda polo oynayan bir dizi resmin bulunması bu kanıtı güçlendirmektedir. Çalışmalar sonucunda bulunan çubukların kullanım amaçlarının farklı olabileceği de (avcılık, deri tabaklama, at bakımı) düşünülmüştür¹⁸¹. Yangai mezarlığında yapılan kazı ve Tang hanedanına ait mezarlarda polo oynayanlara ait kanıtların olması bu oyunun Orta Asya kökenli bir oyun olduğu görüşünü güçlendirmektedir.

Ashab-ı kehf metinlerinde geçen bir oyun olan gûy u çevgânyemliha ve kardeşlerinin zindandan kurtulmasını sağlayan bir oyun olarak geçmektedir. Hapisteyken Yemliha bir rüya görür rüyada yalın yüzlü, başlarında yeşil sarık, üstlerinde beyaz kaftan ve bellerinde altın ve gümüşten yapılmış kemerler olan iki erkek vardır. Elllerinde çevgan bulunmakta, ortada altın bir top yer almakta ve gûy u çevgân oyunu oynamaktadırlar. Bu iki erkekten biri Cebrail diğeri ise Mikail’dir. Eğer zindandan kurtulmak istiyorlarsa bu oyunu oynamaları gerektiği söylenmiştir¹⁸². Anlatılan kesitten çıkarılan sonuca göre çevgan oyununun çok eski bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir yerde ise menşei olarak çevgan oyunu hakkında en eski bilgilerin İran’dan geldiği¹⁸³ İran saraylarındaki ehemmiyetinin malum olduğu söylenmiştir¹⁸⁴. Şehnamede, Keyâniyân sülalesinden Siyavuş (700 M.Ö)’un Turan hükümdarı Afrasyab’ın yanına gidip, çevgan oynadığı, Afrasyab’ınSiyavuş’a yarın erkenden kalkıp hazırlanalım gûy ve çevgan alıp alana gidelim orada biraz oynar güleriz dediği hikâye edilmiştir (**Ek 6**)¹⁸⁵. Pers toplumunda bu sporun temel amaçlarından biri askerlerin eğitimi olmuştur. Zamanla bu oyun özellikle soylular arasında sıklıkla oynanmaya başlamıştır¹⁸⁶.

---

¹⁸¹PatrickWertmann, Xinyonghen, XiaoLi, DongliangXu, Pavel E. Tarasov, Mayke Wagner, “New EvidenceForBall Games in EurasiaFromca. 3000 Year ol YanghaiTombs in The Turfan Depressiom Of NorthwestChina”, *Journal Of ArchaeologicalScience*, 34, (2020), 1-9.

¹⁸²Hanife Koncu, “Bir Ashâb-ı Keff Kıssası: Hâzâ Kıssa-i Ashâbü’l-Keff”,282.

¹⁸³ Eroğlu, “Çevgan”, 389.

¹⁸⁴Mehmet Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009),159-160.

¹⁸⁵Firdevsi, *Şehname*, 3/24.

¹⁸⁶Tazegül, “Farklı Toplumlarda Polo Sporu”, 2156.

Çevgan oyununun coğrafi aidiyeti ile ilgili birden fazla görüş vardır. Batılı araştırmacılardan W. Bogfing, G. Bloschke, J. Bekmann ve G. Hoh bu oyunun menşeyini Asya kıtasında bulunan Türk topluluklarına dayandırmışlar ve sırasıyla Çin, Hint, Fars (İran), Anadolu, Mısır ve Avrupa'ya yayıldığını söylemişlerdir¹⁸⁷. Kimi tarihçiler oyunu Fars kökenli görürken esasında oyunun Orta Asya'dan süregelen bir geçmişe sahip olduğu inkâr edilmemelidir¹⁸⁸. Bu bilgiye istinaden Z. Bektenov, Y. Musun, S. Toktorbayev, K. Yusupov, Z. Amankulov, F. Bayman ve M. Balgambayev gibi tarihçiler polo veya çevgen sporunun Orta Asya'da oynanmadığını belirterek oyunun daha çok Afganistan, Pakistan ve Keşmir civarında bulunan Türkler arasında oynandığını savunmuşlardır¹⁸⁹. Türkler, Araplar, İranlılar ve Hintliler arasında oynanan çevgan oyununun özellikle Haçlı seferleri ile Batı'ya geçmiş olabileceği polo ve Golf'un kaynağı olduğu söylenmiştir¹⁹⁰. Tarihçiler arasında çıkış noktası hakkında fikir birliği olmaması oyunun menşeyi hakkında net bir bilgi edinmemizi de güçleştirmektedir. Ancak çevgan oyununun Doğu Uygarlığından Batı Uygarlığına geçmiş olduğu bilgisi ağır basmaktadır. Günümüzde oynanan; polo, golf, gökbörü gibi oyunlar çevgan oyunundan türetilerek dünyanın çeşitli yerlerinde oynanmaya devam etmesi tarih boyunca yerine başka bir oyunun geçmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Polonun Avrupa'ya ait olmadığını ve Orta Asya'nın yüksek yaylalarında yaşayan göçebe atlı kabilelerin Hıristiyanlığın erken devirlerinden daha önce bu oyunu oynadıklarını ve polo'nun M.Ö. 525 yılına kadar götürüldüğünü savunulur¹⁹¹. Bu bilgiye aykırı olarak çevgan oyununun İran'dan başlayarak Bizans'a daha sonrada Hindistan'a oradan da Portekiz'e geçtiği İngiliz askerleri tarafından İngiltere'ye götürüldüğü bilgisi söz konusudur¹⁹². Bu bilgiye istinaden M.Ö. 821 yılında Çin ve Japonya arasında Tokyo şehrinde önemli bir polo karşılaşması yapılmıştır¹⁹³. 1871 yılında Hindistan'dan alınan bu oyunun Avrupa'da ilk defa 1872 yılında İngiliz askerleri tarafından oynandığı söylenir¹⁹⁴. Başka bir bilgi olarak Roma ve Klasik Yunan devrinde bu oyunun

¹⁸⁷Türkmen, "Türklerde Geleneksel Atlı Sporların Yapılışı Kaynağı ve Bilinmeyen Yeni Boyutları", 192.

¹⁸⁸Nihat Özen, *Türk Kültür Tarihinde Spor ve Türklerin Spora Katkıları*, (Batman: Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2012), 35.

¹⁸⁹Türkmen, "Türklerde Geleneksel Atlı Sporların Yapılışı Kaynağı ve Bilinmeyen Yeni Boyutları", 198.

¹⁹⁰ Ezel Erverdi vd. , *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1977), 138.

¹⁹¹Güven, *Türklerde Spor Kültürü*, 33-34.

¹⁹²Pınar Memiş Kartal, "Bir Hak Olarak Spor Faaliyeti, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 26/ 2, (Aralık 2020), 550.

¹⁹³Tazegül, "Farklı Toplumlarda Polo Sportu", 2152.

¹⁹⁴Güven, *Türklerde Spor Kültürü*, 33.

oynandığına dair bilgi olmadığını oyunun ilk defa Orta Asya yaylalarında göçebe Türkler tarafından oynandığını, daha sonra bu atlı oyunun Çin ve İran'a geçtiği kaydedilmiştir¹⁹⁵. Aynı zamanda Anadolu Selçukluları devrinde çevgan oyunu oynadığına dair bilgiler mevcutken Konya, Kayseri ve Niğde gibi büyük şehirlerin meydanlarında da oyunun oynandığı ifade edilmiştir¹⁹⁶. Selçuklularda bu oyun, gûy u çevgân olarak adlandırılmış Kaşgarlı Mahmud "tuldu" kelimesi ile çevgan oyununun günümüzde oynanan golf oyununa benzer şekilde atsızda oynandığını belirtmiştir¹⁹⁷. Selçuklular ile ilgili askeri tatbikat niteliğinde olan top (kürre, gûy) ve çevgan oyununun Sultan Tuğrul zamanından beri oynandığı ve bu oyunlar dışında başka Türk unsurlarında Orta Asya'dan Selçuklu devletine geçtiği ifade edilmiştir¹⁹⁸.

Abbasilerde çevgan oyununa has saha mevcuttur¹⁹⁹. Türkistan coğrafyasında yaşayan Türklerin minyatür sanatında, edebi metinlerinde oyuna dair izler görülmektedir. Batı dünyası oyunun M.Ö. VI. asırda Türkler tarafından oynandığını belirtmeler de daha sonraki yıllarda Türkler tarafından oynandığına dair malumat vermemişlerdir²⁰⁰.

Aynı zamanda bu oyunun Türk-Moğol, İlhanlılar, Memlükler Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Babürler, Kölemenler, Selçuklular ve Osmanlılarda yaygın olarak oynandığı, Uzak Doğu'da Çin ve Japonya'da önem kazandığı da görülmektedir (**Ek 7** ve **Ek 8**)²⁰¹. Osmanlı döneminde yaygın olarak oynanan bu oyun bir süre sonra yasaklanmıştır nedeni olarak ise Kerbela'da Hazreti Hüseyin'in başı kesildikten sonra, Şam'da Yezide getirilinceye kadar başı çevgan değneği ile top olarak oynanmasıdır²⁰². Çevganın aynı şekilde XIV-XVII. Asırlarda Buhara, Semerkant ve

---

¹⁹⁵Türkmen, "Türklerde Geleneksel Atlı Sporların Yapılışı Kaynağı ve Bilinmeyen Yeni Boyutları",193.

¹⁹⁶M.ŞakirÜlkütaşır, "Çevgan ve Gökbörü", *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*,57, (1967),32.

¹⁹⁷ Erdem Eren, *Türk Kültüründeki Atlı Spor Dallarının Tarihi Perspektif Açısından İncelenmesi*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Yüksek Lisans, 2020), 33.

¹⁹⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 79;İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992), 79.

¹⁹⁹ Şerare Yetkin, "Abbasiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/51.

²⁰⁰ Türkmen, "Dünden Bugüne Türk Toplumlarında Çevgen/Çögen/Çevgan/Polo Oyununa Genel Bir Bakış", 486.

²⁰¹ Özen, *Türk Kültür Tarihinde Spor ve Türklerin Spora Katkıları*, 38.

²⁰²Mevlüt Gündüz vd., "Türk Toplumunun Futbola Yüklelediği Değer Algılarının Öğretmen Adaylarının Görüşleri Bakımından Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, (Şubat 2017), 83.

Taşkent civarında oynandığı da belgelenmektedir²⁰³. Emeviler devrinde I. Yezid (680-683) zamanında saray eğlenceleri arasında çevgan oyununun yer aldığı, Abbasilerden Harun Raşid (766-809)'in bizzat çevgân oynadığı söylenmiştir²⁰⁴. Ord. Prof. Fuat Köprülü; bu oyunun Selçuklu saraylarında ve Eski Sasaniler'de oynandığını büyük ilgi gördüğünü kaydeder²⁰⁵. Daha yakın bir tarihe gelindiğinde Topkapı ve çevresinde Bizans devrine ait incelemelerde Çöğenistan(çevgan alanı) adı verilen bir yerin var olduğu Çöğenistanın; sarayın çeşitli eğlencelerine ayrılmış bir spor sahası olduğu, şehzadelerin burada ata binip spor yaptıkları ve burada ünlü oyun olan çevgenin de sıkça oynandığı ortaya çıkmıştır²⁰⁶. Seçkinlerin oynadığı bir eğlence olan bu oyun Hârizm, İran, Anadolu ve Mısır sultanları tarafından oynanmakta ve halk tarafından sevilen eğlenceler arasında yer almaktadır²⁰⁷. Çeşitli milletlerde oynanan bu oyunun bugün geleneksel anlamda sadece Azerbaycan, İran ve Afganistan Türkleri tarafından oynandığı 2013 yılında “Azerbaycan geleneksel sporu çevgan/chovgan” şeklinde UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine dâhil edildiği söylenmiştir²⁰⁸.

Çevganın eski Türklerde avcılık kültüründen kaynaklanmış olduğu bilgisi mevcuttur. Bu bilgiye göre misk faresi olarak bilinen bir fare çeşidinin at üzerinde kovalanarak ellerindeki sopalarla onu yakalamaya çalışmaları ve midesindeki kokudan esans yapılması karşılaşılan bir durum olmuştur. Bunun yanında yeteneklerini kaybetmemek amacıyla atlarıyla çalıştıkları ve ellerindeki sopalarla top biçimindeki keçelere vurmaları da çevgan oyununun eski Türklerde avcılığı geliştirmek için bir araç olarak kullanıldığını gösteriyor²⁰⁹. EbûZeydAhmed b. Sehl el-Belhî²¹⁰ çevgan sporunun vücudun tamamını hareket ettirdiği için sağlık açısından önemine değinmiştir²¹¹. Bu

---

²⁰³ Türkmen, “ Dünden Bugüne Türk Toplumlarında Çevgen/Çöğen/Çevgan/Polo Oyununa Genel Bir Bakış”, 486

²⁰⁴ Eroğlu, “Çevgan”, 389.

²⁰⁵ Yardımcı, “Kültür Köklerimiz Ata Sporlarımıza Toplu Bir Bakış”, 172.

²⁰⁶ Çavuşoğlu, “Çevgen/Çöğen Oyunu Kültürel ve Edebi Metinlere Yansıması”, 163-164.

²⁰⁷ İbrahim Kafesoğlu, “At”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/27.

²⁰⁸ Yıldırım, “Abbasilerde Sportif Faaliyetler ve Eğlence Kültürü”, 361-362.

²⁰⁹ İbrahim Yıldırım, *Tarihi Kaynak Açısından Türk Spor Kültürü*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1986), 65; Tazegül, “Farklı Toplumlarda Polo Sporuna”, 2158-2159.

²¹⁰ İranlı coğrafyacı olarak bilinir. İslam filozofu Kındî'nin öğrencisidir. Horasan Câhiz'i lakabı ile anılmıştır. İhan Kutluer, “Belhî, EbûZeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/412-414.

²¹¹ Nebi Bozkurt, “Spor”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/420.

sporun tercih edilmesindeki en önemli etkenlerinden birisi de bu olmalıdır. Ayrıca talim ve gösterilerin savaş oyunları arasında yer alması tercih edilmesindeki diğer bir sebep olarak gösterilebilir.

1.3. Tarihsel pratiği

Çevgan'ın özellikle statüsü yüksek kişiler tarafından oynanması oyunun seçkin sınıfa yönelik bir oyun olarak öne çıkmasında etkili olmuştur. Tarihi şahsiyetlerin bu oyundaki rolünü incelemek ve kimlerin bu oyunu oynadığı tespit edilebilir. Sasani hükümdarlarından olan Behrâm'ın hükümdarlık için mücadele verdiği sırada kaftanın altına zırh giydiği ve meydan denilen yere gelerek burada elindeki çevgan sopası ile önünden geçenlere çevgan ile vurduğu ve silahsız savaşaacağı anlatılır²¹². Başka bir Sasani hükümdarı olan Erdeşir'in oğlu Şapur'un daha on yaşındayken top ve çevgan oynamaya başladığı anlatılır. Rivayete göre Erdeşir'in oğlunu tanımaması üzerine kâhya 1000 erkek çocuk getirerek büyük ve geniş bir meydanda çocuklara çevgan oynatmıştır. Topa vurmalarıyla top Erdeşir'in önüne düşer. Şapur dışında kalan çocukların hepsi geride dururlar. Ancak Şapur cesaretle padişahın önünden topu alır. Bu durum üzerine Erdeşir oğlunun Şapur olduğundan emin olur²¹³.

Ahmedi'nin *Cemşid ü Hurşid* eserine konu olan çevgan oyununda Bizans hükümdarı Kayser'in Cemşid ve Şadi'nin de katıldığı bir oyun tertip etmesi oyunun zekâ ve güç yönünden önemli olması Cemşid'in akıl ve hünerinin Şadi'ye göre üstünlüğü çevgan oyunu vesilesiyle bir kez daha ortaya çıktığı belirtilmiştir²¹⁴. Bizans prensesi Ketayûn ve kocası Kestâsib arasında geçen bir diyalogda babasının Kestâsib dışında olan iki damadının çok iyi top oynadıklarını kocasının da onlara katılması gerektiğini istemesidir. Coşkulu bir şekilde top oynadıkları, ellerine aldıkları ince sopa ile topa vurarak topu çok uzaklara savurdıkları anlatılır²¹⁵. Genelde seçkin sınıfa hitap eden bu oyun için Bizans tarihçisi Cinnamus²¹⁶ bu oyunu prensler ve asil delikanlılar oynardı demiştir²¹⁷. Bizans seçkin sınıfın çevgan oyununu oynarken hünerlerini sergiledikleri ve

²¹²Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt- Taberi, *Tarih-i Taberî*, (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1983), 3/26.

²¹³Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt- Taberi, *Tarih-i Taberî*, (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1983), 2/437.

²¹⁴ Melike Gökcan Türkdoğan, "Ahmedi'nin Cemşid ü Hurşid ve Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşidnâme Adlı Eselerinin Perspektifinden XIV. Yüzyılda Sosyal Hayat", *Turkish Studies* 6/2, (2011) , 128.

²¹⁵Taberi, *Tarih-i Taberî*, 2/44.

²¹⁶ 12.yüzyıl Bizans Tariçisidir. I.Manuil'in imparatorluk döneminde sekreterlik yapmıştır. Avrupa ve Küçük Asya seferlerine çıkmıştır. Kinnamos adlı tarih kitabı vardır. 1185 yılında ölmüştür. <https://www.bildiris.com/haber/ioannis-kinnamos-kimdir/> (Erişim Tarihi: 29.09.2023)

²¹⁷Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, 359.

boş zamanlarında iyi vakit geçirmek için oynadıkları anlaşılmaktadır. Başka bir diyalogda ise Makedonya beyi İskender ve İran Şahı arasında çevgan oyunu savaş öncesi güç gösterisine tanıklık etmiştir. İskender, Dârâ'nın onunla boy ölçüşemeyeceğini söylemesi üzerine Dârâ Makedonya'ya elçi beraberinde bir tane top, bir tane çevgan(çomak) ve bir kilo pirinç göndermiştir. İskender'e henüz genç olduğunu ve beylik kuramayacağını söylemiştir. Bunun yerine çevgan ile top oynamasını, kabul etmiyorsa ve savaşmaya niyetliyse gönderdiği pirinci yere dökmesini ve pirinç taneleri kadar adam getirerek yurdunu yakıp yıkacağını iletmiştir. Bu durum üzerine İskender gülerken çevgan oyununu ben güçlenip kuvvetleneyim ve yerini dümdüz edeyim diye gönderdin, top dünya gibidir ve çevgan ile ona vurarak onu alacağım demiştir. Daha sonra bir horoz getirerek tüm pirinçleri yemesini sağlamıştır. Böylece Dârâ'ya meydan okuyarak savaşmaya hazır olduğunu ve korkmadığını kanıtlamıştır²¹⁸. Burada oyunun savaş öncesi hazırlık niteliğinde olduğu ifade edilmiştir. Oyunda kullanılan topun dünyaya benzetilmesi gücün çevgan sopasında olduğu ve dünya'ya (topa) vurarak zafer elde edilebileceği anlatılmıştır.

784 yılının Muharrem ayının birinci günü (13 Nisan 1347) Memlük Emiri Meliktemur el Hicazî çevgan oynarken yenilmiş Sıryakus'ta bir ziyafet vermesi icap etmiştir. Ziyafet için beş yüz baş koyun, on at kestiği, şerbetle doldurulmuş havuzlar yaptırdığı söylenmiştir²¹⁹. Oyunun bir çeşit güç gösterisi olarak oynandığı, oyunu kazanmanın verdiği mutluluk dışında mağlubiyetinin ise küçük bedelleri olduğu bilinmektedir.

Eski İran şahı Şah Abbas döneminin sosyal yapısına baktığımızda meydan denilen yerde iki mermer sütun üzerinde yer alan çevgan figürü dikkat çekmiştir²²⁰. Arap emiri Nûman'ın İran hükümdarı Nûşirevan'ın huzuruna çıkmadan önce devlet erkânı tarafından yerine getirilen hizmetleri yerine getirilmesi istenmiştir. Bu hizmetler içerisinde çevgan oyununda vardır²²¹. Bu bilgidен anlaşılacağı üzere İran'da seçkin sınıfın çevgana olan düşkünlüğü yanında devlet erkânının zorunlu hizmet olarak çevgan oynamasının şart olduğudur. İran ve Türk edebiyatında mesnevilerde çok yaygın işlenen klasik bir aşk macerası olan Hüsrev ile Şirin öyküsüne konu olan çevgan oyunu ile ilgili olarak, Şirin'in Hüsrev'in kendisine olan aşkı karşısındaki serzenişini çevgan oyunu üzerinden

²¹⁸Taberi, *Tarih-i Taberî*, 2/193.

²¹⁹İbn Tağriberdi, *En-Nücûmu'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, 188.

²²⁰Vasilij Vladimiroviç Barthold, *İran Tarihi Coğrafyası*, Çevirmen Ömer Alkaç (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 184.

²²¹Taberi, *Tarih-i Taberî*, 2/547.

yapmasıdır. Şirin “bir top ile oynayan bir sultan ol, öyle on top ile oynayan Hintli olma! On top ile on tarafa koşmak icap eder, hâlbuki insan, ancak bir topun arkasından koşabilir. Senin yüzün benim teveccüh ettiğim tek kıbledir, senin ise, benim yüzümden başka binlerce kible var! Eğer yanından bir güzel gitti ise üzülme, ondan daha binlerce güzel burada! Senin mis kokulu köşkün ahularla dolu, bu ağlayan ahuya olsun artık tazı salma!”²²² demiştir. Burada Şirin kendisini çevgan oyunundaki topa benzeterek tek ve biricik olduğunu ondan başka kimsenin peşinden gitmemesini Hüsrev’e telkin etmektedir (Ek 9).

Çevgan oyunu oynamak için Gazne sultanlarının geniş meydanlar yaptığını ifade eden Beyhaki oyunun önemine de değinmiştir²²³. Gazne sarayında oynadığına dair şu bilgi mevcuttur. Arslan Yabgu’nun Sultan Mahmud’un huzuruna çıktığı bir günde Sultan çevgan oynamakla meşguldür Sultan Mahmud Arslan Yabgu’yu çevgan oynamaya davet etmiştir²²⁴. Sultanın ona oynamak isteyip istemediğini sorması üzerine Arslan Yabgu çevgan oynamayı bilmediğini eğer Sultan isterse ok atabileceğini söylemiştir²²⁵. Bu rivayete göre Türkmenlerin çevgan oyununu oynamayı bilmedikleri ortaya çıkarken oyunun saraya has olduğu, aristokrasiye hitap ettiği fikrini kanıtlar niteliktedir²²⁶. Sultan ve şehzadelerin bu oyunu oynadıklarında kendi statülerinden kişilerin (emirler, valiler vs.) karşılarında yer aldıkları, ayrıca elçilerin şerefine oyunu oynadıkları söylenmiştir²²⁷.

Çevgan oyununun eğlenmeye, dinlenmeye ve öğrenmeye yönelik olması sultanların özel hayatında önemli bir yer edinmesini sağlamıştır²²⁸. Buna yönelik sayısız örnek mevcuttur. Tuğrul bey’in Gazne’yi istilasına üzerine burada meydan denilen yerde çevgan oynadığı Abdürreşid’in ayağa kalkarak onu seyredip alkış tuttuğu belirtilmiştir²²⁹. Sultan Melikşah’ın oyunu oynadığına dair İbnü’l Esir sultan Bağdat’a gelir gelmez el-

---

²²² Nizamî-i Gencevi, *Hüsrev ile Şirin*, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012), 289.

²²³ Güneş kursu Hitit uygarlığı ve sanatın simgesi sayılan bir nesnedir. Güneşi simgeleyen dairesel biçimin etrafına yerleştirilmiş öğelerden oluşur.

²²⁴ Nuhoğlu, “Beyhaki Tarihi’ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür”, 98.

²²⁵ Erkan Göksu, *Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 47.

²²⁶ Reşidü’l-Din Fazlullah, *Cami’ü’l-Tevârih*, Çevirmen Erkan Göksu- H. Hüseyin Güneş (İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), 74.

²²⁷ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, (Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, 1979), 83.

²²⁸ Nuhoğlu, “Beyhaki Tarihi’ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür”, 123.

²²⁹ Güller Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihi’ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi, 1995), 117.

²³⁰ Hamdullah Müstevfi-yiKazvini, *Tarih-i Güzide*, Çevirmen Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 320.

Halbe'ye giderek çevgan ve top oynadı demiştir²³⁰. Aynı bilgi başka kaynaklarda da geçmektedir. Sultan Melikşah'ın 1086 senesinde Şam'ı hâkimiyet altına alması üzerine Dârü'l-imâre'ye yerleştiği ertesi gün ata binip çevgân oynamaya gittiği anlatılmıştır²³¹. Sultan Melikşah Suriye ve El- Cezire'deki işlerini tamamlayınca Bağdat'a döner ve Mart-Nisan 1087'de şehre adım atar. Sultan'ın Bağdat'a ilk gelişi olduğundan Sultan hükümet konağı denilen Dâru's-Saltana geldiği anlatılır. Ertesi gün ise Bağdat'ta yarış yeri olan el-Halbe denilen yere geldiği ve burada top ve çevgan oynadığı söylenir²³². Melikşah'ın Meydan-ı Guy ve Meydan-ı Mübarek'te çevgan(guy) oynadığı bilinmektedir²³³. Sultan Melikşah'ın çevgan oynadığına dair bilginin net bir şekilde ifade edilmiş olması yanında, oyunu oynadığı meydanın farklı isimlerle tabir edildiğini görmekteyiz.

“Makamının rütbesinin yüceliğinden yükseklik kademini ayın tepesine koymuş ve devran meydanında dönen feleğin şehsuvarından üstünlük gûyunu kapmış idi”²³⁴.

Bu dizede Sultan Melikşah'ın usta süvariliğinden bahsetmekle birlikte çevgan oyunundaki topu kapmış olması anlatılmıştır. Melikşah'ın âdeti olduğu üzere çevgân oynadığını söyleyen Osman Turan²³⁵ çevgan oyununun Melikşah için vazgeçilmez bir oyun olduğunu söylemiştir. Ayrıca *Tevârih-i Âl-i Selçuk*'ta Melikşah'ın gûy ve çevgan oynamakta çevik olduğu belirtilir²³⁶. Sultanın çevgân oyununda çevik olduğu Selçuknâme müellifi Nişabûrî tarafından da dile getirilmiştir²³⁷. Bir rivayete göre Melikşah yanındaki has bekinin rütbesini yükselmesi üzerine yanında bulunan emirler bu durumu Çavlıya şikâyet ederler. Bunun üzerine Melikşah Hasbek Aslan b. Belege'ye meydana çıkıp verdiği mevkiinin haklılığını ortaya çıkarması için gûy oynamasını emretmesi üzerine hiçbir ülkede böyle namlı bir binicinin bulunamayacağını ispatlamak istemiştir²³⁸. Başka bir kaynakta aynı hadise şu şekilde dile getirilmiştir.

---

²³⁰İbn'ül Esir, *El Kâmil Fi't- Tarih*”, 10/141.

²³¹ Muhammed bin Hâvendşâh bin MahmûdMîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçukiyye)*, Tercüme ve Not Erkan Göksu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 123.

²³² Ahmet b. Lütfullah Münecimbaşı, *Câmiu'd Düvel*, Hazırlayan Ali Öngül (İstanbul: Kocabalı Yayınları, 2013), 1/93.

²³³ Metin, *Selçuklu Şehrinde Yaşamak Ortaçağda Türk Şehri*, 52.

²³⁴ Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî, *el-Urâzaft'l-Hikâyeti'sSelçukiyye(Selçukluların Hikâyesi)*, Çevirmen Mehmet Çalışkan (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020),90.

²³⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980),208.

²³⁶ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, 52.

²³⁷Zahîru'd-dînNişabûrî, *Selçukname*, Hazırlayan Ayşe Gül Fidan (İstanbul: Kopernik Kitap, 2018), 98.

²³⁸ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönül Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, Çevirmen Ahmet Ateş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1999), 122.

“Çavlı utanıp, sultan’a zemin-pus kıldı, özür diledi. Ve andan sonra sultan, diledi ki, bu Has Beg’i ulu eyledüğine ve i’zazitdüğine bir özür beyan ide. Buyurdi, çevgân oynamagameydâna, çavlı dahı bile çıkardı. Ve Has Beg’ebuyurdi ki meydana girüpçapûklık göstere. Has Begdahıgirüp top oynamakda ve at seğırtmekde ol kadar hüner gösterdi ki hiç bu diyarda bunun naziri yoktur²³⁹”.Görüldüğü gibi çok sayıda kaynak ittifakla sultan Melikşah’ın çevgan konusundaki ustalığına vurgu yapmaktadır.

Adalet sahibi şah Gıyaseddin, hükümdar Ebu’l Muzaffer güneşin kursunu eğlence olarak çevgânın ucundaki top olarak ifade etmiştir. Dairesel olması münasebetiyle böyle bir benzetme yapılmış olduğu söylenebilir²⁴⁰. Büyük Selçuklu devletinde olduğu gibi Anadolu Selçuklularında da seferden önce ordu belli bir yerde toplanarak başta sultan olmak üzere ordu mensupları askeri oyun mahiyetinde eğlenceler düzenledikleri görülüyor²⁴¹. Erzincan beyleri ve sultan adetleri olduğu üzere top ve çevgan oynadılar²⁴².Emir Mesud’un hizmetinde bulunan Emir Muhammed ve Yusuf’un da gûy ve çevgan oynadıkları söylenmiştir²⁴³.

I. İzzeddin Keykavus’un Ermeni Tekfuru Leon’u yenip itaat altına alması üzerine Kayseri yakınlarında sevinçten çevgan oyunu oynadığı kaydedilmiştir²⁴⁴. Sultan Kayseri’de yakın adamlarıyla birlikte zevk ve eğlenceye dalarak, çevgan oynamakla vakit geçirmiştir²⁴⁵. İbn Bibi İzzeddin Keykavus’un Ankara’yı ele geçirdikten sonra Konya’ya dönerek her gün ava çıkıp çevgan oynadığını ve eğlence meclisleri düzenlediğini belirtmiştir²⁴⁶. I. Alâeddin Keykubad’ın Akdeniz sahillerinde, Alanya kalesini fethetmeye giderken büyük çevgan oyunları tertip ettiği Selçuknamede geçmektedir²⁴⁷. Anlatılan bir rivayete göre Alâeddin Keykubad’ın çevgan oyunu oynadığına dair bilgiler de vardır. Sultan, YassıçimenSavaşı’ndan bir gün önce de Sivas meydanında Çevgan oynamıştır²⁴⁸.

²³⁹ Yazıcızâde Ali, “*Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*”,108.

²⁴⁰Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönül Rahatı Ve Sevinç Alâmeti)*, 214.

²⁴¹ Ersan, “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı”,79.

²⁴² Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, 305.

²⁴³Beyhaki, *Târîh-i Beyhakî*, 98.

²⁴⁴ Uyumaz, “Türkiye Selçuklu Devletinde Resmi Eğlence/Bezm Meclisleri”, 47.

²⁴⁵İbn Bibi, *El-Evâmirü'l- Alâ'ıyyefi'l-Umûri'l-Alâ'ıyye*, 195.

²⁴⁶İbn Bibi, *El-Evâmirü'l- Alâ'ıyyefi'l-Umûri'l-Alâ'ıyye*, 168.

²⁴⁷ Çavuşoğlu, “Çevgen/Çöğen Oyunu Kültürü ve Edebi Tasavvufi Metinlerde Yansıması”, 163.

²⁴⁸ Tülay Metin, *Selçuklu Şehrinde Yaşamak Ortaçağda Türk Şehri*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2020),52-53.

Ayrıca başka bir kaynakta Sultan Alâeddin Keykubad'ın haftada bir kez çevgan (guy) seyrettiği söylenmiştir²⁴⁹.

“Sultan çevgan oynamagaazmidüpyikran üzerinde cevlan gösterdi, sultanun elinden çevgan düşerdi, Melik Eşref atdaninüpçevganalır-ıdı ve tozını mübarek mehasinesilüp ve öpüp sultan eline sunardı”²⁵⁰. İbn Bibi'nin Seçuknamesindeki kayıtlar Sultan Alâeddin Keykubad'ın çevre hükümdarlarıyla çevgan oyunu oynama ve bu konudaki maharetlerini sergileme hususundaki istekliliğine işaret etmektedir. Ayrıca müellifin aktardığı detaylar devletlerarası hiyerarşinin oyun ve eğlence sırasında dahi unutulmadığını göstermesi bakımından ilginçtir. Buna göre Eyyübi hükümdarı Melik Eşref sultanın yere düşen çevgan sopasını alıp öpüyor, temizleyerek yeniden ona takdim ediyordu. Türkiye Selçuklu Devletinin önemli sultanlarından olan I.Alâeddin Keykubad'ın günlerce çevgan oynadığı hatta Beyşehir Gölü kıyısında Kubadâbâd sarayını beğendiği ve burada bir ay kadar oyunla geçirdiği anlatılmıştır²⁵¹. Anadolu Selçuklu sultanlarından III. Alêddin'in ise Ramazan ayında, Kadir gecesine denk gelen bir günde o gününün çoğunu meydanda çevgan oynayıp at sürerek geçirdiği ve susuzluk nedeniyle orucunu bozduğu anlatılmıştır²⁵². II. Süleymanşah, I.İzzeddin Keykavus, II. GıyaseddinKeyhüsrev ve AlâeddinSiyavuş gibi sultanlar çevgan oynayan Anadolu Selçuklu sultanları arasındadır.

Çevgan oyununun sultan Sancar tarafından oynandığına dair bilgilere sahibiz. Sancar'ınçevgan oyunu oynarken atının sürçmesi üzerine attan düşmesi Selçuklu sultanlarının bu oyuna yükledikleri anlamın açık örneğidir²⁵³.

İbn Bibi Melik Eşref'in zevk ve eğlenceye düşkün olduğunu ülkenin tanınmış melikleri ile çevgan oynadığını söylemiştir²⁵⁴. Melik Zâhir'in cuma namazından sonra âdeti olduğu üzere sarayından çıkıp çevgan meydanına gittiği kaynakta belirtilmiştir²⁵⁵.

²⁴⁹İbn Bibi, *El-Evâmirü'l- Alâ'ıyyefi'l-Umûri'l-Alâ'ıyye*, 324.

²⁵⁰Yâzıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009), 54.

²⁵¹ Suat Kaymak, “Selçuklu'nunÇevgâmı Avrupa'da Polo Oldu”, *Yedikata Tarih ve Kültür Dergisi*, (12-15 2013), 15.

²⁵²KerîmüddinMahmud-i Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, Çevirmen Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000),229.

²⁵³Kaymak, “Selçuklu'nunÇevgâmı Avrupa'da Polo Oldu”, 14.

²⁵⁴İbn Bibi, *El-Evâmirü'l- Alâ'ıyyefi'l-Umûri'l-Alâ'ıyye*, 403.

²⁵⁵İbnTağrıberdi, *En-Nücûmu'z- Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, 56.

Fatımiler devrinde Sultan Aziz'in bu oyunu sıklıkla oynadığı bilinmektedir²⁵⁶. Fatımi halifesi Ali Nûş Tegin'in 9 Haziran 1035'te vefat etmesi ile çevgan ve tabtâb²⁵⁷ denilen adetlerin öldüğü Beyhaki tarafından aktarılmıştır²⁵⁸. Eyyûbi devleti kurucusu Selahaddin daha küçükken o dönemde çok yaygın olan çevgan oyununu oynamış gençliğinde çok iyi derecede usta bir oyuncu haline gelmiş hatta Nureddin Zengi ile sık sık bu oyunu oynamışlardır²⁵⁹. Ayrıca Eyyûbi Meliki Eşref'in ülkenin tanınmış melikleri ile çevgan oynadığı anlatılmıştır²⁶⁰.

Irak Büveyhi hükümdarı olan Celâlüddeve'nin çevgan oyununa düşkünlüğü gözlerden kaçmamıştır²⁶¹. Devlet ileri gelenleri arasında sıklıkla oynanan bu oyunun elçilerin²⁶² ve nedimlerin²⁶³bilmesi gerektiği söylenmiştir. Horasanlılar çevgan oyunu için "biz küçükken çevgan topu oynardık atlar üzerinden sıçrayarak binerdik, büyüyünce ise tabtâb ve çevgan oynamayı düşmana hücum etmek ve saldırı yapmak amacıyla alıştırmaya ve hazırlık olarak yapardık" ifadelerini kullandıkları bilinmektedir²⁶⁴.

Hükümdar ve beylerin çevgan oyununa ilgi duymaları²⁶⁵ önemli alanlar arasında olan çevgan meydanlarının da inşa edilmesini sağlamıştır²⁶⁶. İlhanlı hükümdarı Baydu Han ile Nevruz arasında geçen bir olay üzerine çevgan oyunu için kullanılan özel bir meydanın olduğu anlatılır²⁶⁷.

---

²⁵⁶ Türkmen, "Türklerde Geleneksel Atlı Sporların Yapılışı Kaynağı ve Bilinmeyen Yeni Boyutları", 194-195.

²⁵⁷Beyhaki, *Târîh-i Beyhaki*,442.

²⁵⁸Tabtâb: Değnekle topa vurularak oynanan, çevgan benzeri bir oyun.

²⁵⁹ Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,2013),46.

²⁶⁰İbn Bibi, *El-Evâmîrü'l- Alâ'iyefi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, 403.

²⁶¹ Aydın Taneri, "Celâlüddeve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 2/260.

²⁶²Nizamülmülk, *Siyasetname*, 134.

²⁶³ Altınay, "Satranç", 180.

²⁶⁴ Ramazan Şeşen, *El-Cahız ve Türklerin Faziletleri*, (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2002), 64.

²⁶⁵ Faruk Sümer, "Has Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/271.

²⁶⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmed b. Tolun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/142.

²⁶⁷Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 227.

2. Çevgan Oyununun Kuralları, Malzemeleri ve Tehlikeleri

2.1. Oyunun kuralları

Bilindiği gibi her oyun bir kurallar bütününden meydana gelen bir eğlence türüdür. Kurallar gerek oyun oynayan gerekse izleyen nezdinde bilinir ki böylece kazanan kaybeden tayin edilir. Çevgan oyunu kurlarını net ve doğrudan anlatan bir ana kaynağa sahip olamamakla birlikte muhtelif kaynaklarda aktarılan parça bilgiler üzerinden genel bir çerçeve çizilebilir.

Çevgân atlı ve atsız olarak iki şekilde oynanan bir oyundur²⁶⁸. At üstünde oynanan çevgan oyunu değnekle karşılıklı iki takım arasında dört köşe bir sahada oynanırdı²⁶⁹. Oyunda at çok önemli bir husus olmuştur. Seçilen atlar için “yiğit atlar” tabiri kullanılmıştır. Buradan çıkarılan bilgi atların binici kadar çevik olması gerekliliğidir. Oyun için seçilen bu atların tarihte çevgan atı olarak tanımlanması, eski kaynaklarda atlar ile ilgili konularda çevgan atları adı altında ayrı bir başlık olarak verilmelerini sağlamıştır. Oyun dörder veya altışar kişiden oluşan iki takımın ellerindeki sopalarla ağaçtan yapılmış olan topu rakibinin kalesine atma esasına dayanmıştır²⁷⁰. Seçkin sınıf arasında oynanan bir oyunda meydana çıkan ilk grubu sultan diğer grubu ise Emiru'l-Ümera'yı temsil eder²⁷¹. Ucu kıvrık değnekle topa vurularak oynanan oyunun belirlenen hedeften geçirilmesi oyunun temel kuralıdır²⁷².

Oyun alanına kale görevi görmesi için birbirinden 7-8 metre uzunlukta ve 5-6 metre yükseklikte iki sütun yerleştiriliyordu²⁷³. Hakemin saha ortasına koyduğu topu yarım saatlik aralarla devreler halinde karşı tarafın kalesine atması ve belirlenen sayının yakalanmasıyla oluşuyordu²⁷⁴. Topu en uzağa vurabilen oyuna ilk önce başlama hakkına sahip olurdu. Oyunda esas olan topu ilk vuruşta belirlenen mesafeden öteye geçirmektir²⁷⁵. Takımlardan birinin diğerine üstünlük sağlaması için belirlenen hedeften yere (dikili direklerin arasından) yedi defa topu geçirmeleri gerekmektedir²⁷⁶.

---

²⁶⁸ Ahmetbeyoğlu, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Eğitim Aracı Olarak Spor”, 134.

²⁶⁹ Halıcı, “Çevgân”, 294.

²⁷⁰ ÖzyaşamışŞakar, “Dil, Kültür Bağlamında Bazı Yarışlar ve Ödülleri”, 174.

²⁷¹ Çıplak, “Memlûklerde La'bü'l-Kürre “Çevgân””, 257.

²⁷² Ersan, “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı”, 83-84.

²⁷³ Palabıyık, “Eski Türklerde Spor”, 4.

²⁷⁴ Güven, *Türklerde Spor Kültürü*, 33.

²⁷⁵ Ahmetbeyoğlu, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Eğitim Aracı Olarak Spor”, 134- 135.

²⁷⁶ Halıcı, “Çevgân””, 295.

Cuma günleri oyun iki defa oynanır ilki öğle namazı vakti ikinci evresi ise ikinci namazına kadar devam ederdi²⁷⁷. Eski Çin toplumunda maçın yapılacağı meydana 24 adet kırmızı bayrak yerleştirilir bu bayraklar takımlar gol attıkça ödül olarak verilirdi ve en çok bayrak kazanan takım galip olurdu²⁷⁸.

Takımlar üç ila on arasında değişse de genelde dört ve altı kişiden oluşmaktaydı. Ancak sahanın büyüklüğüne göre takımların 50'şer oyuncuya kadar çıktığı da söylenmiştir²⁷⁹. Çevgan sopası ile sürülen top kaleye atılarak sayı yapılırdı. Kazanmak için belirli sürede belirli sayıya ulaşmak gerekirdi. Oyunun kuralları arasında sahanın iki tarafına dikilen kale direklerinin arasındaki mesafe 7,3 metre olmalıdır. Kural gereği çevgansopası sağ el ile tutulurdu. Oyun yedişer dakikalık "çaka" denilen sekiz devre üzerinden oynanmaktadır ve toplamda 56 dakika sürmektedir. Her çaka arasında üç dakika, dördüncü çakadan sonra beşer dakika verilmektedir²⁸⁰.

Oyunda kuralları belirlemek için de bazı malzemeler kullanılmıştır. Talas ya da tasal at yarışı ve polo oyununda sınır ipi amaçlı kullanılan malzemelerdendir²⁸¹. Oyunda kazanana verilen ödülün ismi toğnuk olup top-topik ise çevganla vurulan top, topaç anlamında kullanılmıştır²⁸². Oyunda mutlaka "tombur" denilen davul ve "zungan" denilen zurna bulunurdu²⁸³. Meydan kenarında kös, nakâre ve sūr-nây gibi çalgı aletlerinin kullanıldığı oyuna müzik ile coşku kazandırıldığı aktarılmıştır²⁸⁴.

Oyunun kuralları genel itibarı ile bu şekildedir. Oyunda bazı hareketler ise kural dışı sayılmıştır. Bunlar içerisinde atını rakibin atına çarptırmak, atın önünü kesmek, çöğen ile rakibe ya da rakibin atına vurmak gibi kural dışı hareketlerdir²⁸⁵.

---

²⁷⁷ Çıplak "Memlûklerde La'bü'l-Kürre "Çevgân",257.

²⁷⁸Tazegül, "Farklı Toplumlarda Polo Sporu",2151.

²⁷⁹Tazegül, "Farklı Toplumlarda Polo Sporu", 2158.

²⁸⁰ Metin, *Selçuklu Şehrinde Yaşamak Ortaçağda Türk Şehri*, 54.

²⁸¹Alan, *Divanulugâti- Türk'te Spor ve Rekreatif Faaliyete İlişkin Terimler*, Spor ve Rekreasyon Araştırmaları, 92; Çakmak, *Divanulugâti't Türk'te Araç Gereçlere Ait Söz Varlığı*, 443.

²⁸² Alan, *Divanulugâti- Türk'te Spor ve Rekreatif Faaliyete İlişkin Terimler*, Spor ve Rekreasyon Araştırmaları,92-93.

²⁸³ Türkmen, "Türklerde Geleneksel Atlı Sporların Yapılışı Kaynağı ve Bilinmeyen Yeni Boyutları", 2000.

²⁸⁴ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, (İstanbul: Osmanlı Edebiyat Araştırmaları Merkezi 2017), 2/535.

²⁸⁵ Güven, *Türklerde Spor Kültürü*,33-34.

2.2. Oyunda kullanılan malzemeler

Her oyunda olduğu gibi çevgan oyunu için de kullanılan malzemeler ve bu malzemelerin oyundaki işlevi önemlidir. Kullanılan bu araç gereçler oyun hakkında daha detaylı bilgi edinmemiz sağlayacaktır. İlk olarak oyunda kullanılan elbiseler üzerinde durmakta fayda vardır. Çevgan oyununa has özel bir giysinin olduğu bilgisi mevcutken giysinin nasıl olduğuna dair çeşitli görüşler vardır. Memlûk tarihçisi İbn Tağrıberdi'nin bir kaydı bu noktada önem arz etmektedir. Müellifin belirttiğine göre askerlerin süslü ve güzel elbiseler giydiklerini ve atlarla kale altındaki meydanda çevgan oynadıklarını anlatılmıştır²⁸⁶. Bunun dışında oyun oynanırken giyilen elbisenin spor kostümü olduğu ve bu kostüme *şudra* adı verildiğine dair bilgi mevcuttur²⁸⁷. Giyilen elbiselerle ilgili bir başka bilgi ise oyuncuların giydikleri sultanlara özgü olan beyaz nakışlı hilat, başlarında ise yine farklı bir renkte olan başlık takmalarıdır. Gruplardan birinin kırmızı ipek kuşak diğer grubun ise sarı ipek kuşak taktıkları söylenmiştir²⁸⁸. Oyunun barındırdığı tehlikeler göz önünde bulundurulduğunda oyuna özgü vücudu ya da başı koruma nitelikli bir kostüm giyilebileceği ifade edilebilir. Nitekim günümüzde modern oyunlarda da oyuna ait elbiseler özellikle karşılıklı oyunlarda oyuncuların bulunduğu takımın belirgin olması için mühim görülmüştür. Tespit edilen bilgiler ve görseller sonucunda çevgan oyununa ait özel kıyafetlerin olduğu bilgisine varılmıştır.

Oyun için en önemli malzemeler gûy ve çevgan olup bunlar dışında at, oyun sahası ve oyuncularda önemli görülmüştür. Bu kriterler ise şu şekildedir:

Gûy

Gûy yani top yumruk büyüklüğünde olup yuvarlak, sıkıştırılmış sert keçeden, şimşir, akçaağaç veya söğütten yapılırdı²⁸⁹. Topun ağırlığının 120-130 gr. çapı ise 8,3 cm. olması gerekirdi²⁹⁰. Küre olarak da bilinen topun keçi derisinden de yapıldığı içinin ot ve samanla doldurulmuş olması ile bu sayede hafif olması sağlanmıştır. Genellikle Söğüt ve Akçaağaçtan yapılırdı. Topun Söğüt ve Akçaağaç dışında küçük bir çakıl taşının etrafının pirinç sarmalı ile kaplanarak daha sonra üzerine deri geçirilerek hazırlandığı da

²⁸⁶İbn Tağrıberdi, *En-Nücûmu'z- Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, 52.

²⁸⁷Yıldırım, "Abbasilerde Sportif Faaliyetler ve Eğlence Kültürü", 362.

²⁸⁸Çıplak, "Memlûklerde La'bü'l-Kürre "Çevgân", 257.

²⁸⁹Ahmetbeyoğlu, "İslam Öncesi Türk Toplumunda Eğitim Aracı Olarak Spor", 134.

²⁹⁰Özen, *Türk Kültür Tarihinde Spor ve Türklerin Spora Katkıları*", 36-37.

anlatılmıştır²⁹¹. Bir beyitte Yahod bir âbnûsîsavlecândur/Kim anuntôpımâh-î âsümândur. Abanoz ağacının sertlik ve sağlamlılığı nedeniyle çevgan sopası yapımında kullanıldığından bahsedilir²⁹². Topun farklı malzemelerden yapılmış olduğu bilgisi söz konusu olup hafif tahtadan yapılmış olduğu da bilinmektedir²⁹³.Oyun oynanırken topun daha iyi görülebilmesi sebebiyle altın varakla kaplanmış olduğu bilinmektedir.

Tasavvufta gûy'un çevganın aktifliği karşısında hâkimiyet sembolü olarak görüldüğü yani çevgan sopası karşısında pasif durumda kaldığı söylenmiştir. Ayrıca kadere rıza ve teslimiyeti de temsil ettiği ifade edilmiştir. Divan şiirlerinde ise âşık, âşığın başı, düşman başı, felek, gönül ve güneş benzetmesi ile karşımıza çıkmıştır²⁹⁴.

Çevgân

Çevgan yani sopa uzunluğu 112-135 cm. arasında olup ağırlığı 198,5 gr. olmalıydı. Ucu eğri değnek olarak bilinmektedir²⁹⁵. Hafif ve ucu eğri olan bu değneğin ucundaki kavisli yere topun daha rahat hareket ettirilip kaldırılması için file şeklinde bir ağ ile kapatıldığı ifade edilmiştir²⁹⁶.Altın varaklı olup, misk kokulu olduğu ifade edilir²⁹⁷. Çavuşların oynadığı bu oyunda çavuşların çevganlarının gümüş bir kutu içerisinde olduğu ve değneğin her iki baş tarafının da eğri olduğu anlatılmıştır²⁹⁸. Tasavvufta irade ve hâkimiyeti temsil eder. Divan şiirinde ise at ayağı, kaş, kılıç, saç ve savaş benzetilmesi ile karşımıza çıkmaktadır²⁹⁹. Ahşap malzemeden de yapılan ucu eğri çengel şeklinde olan yağlı bir asadan (sulucan) yapılan oyuna da adını veren çevgân en önemli malzemelerdendir (Ek 10)³⁰⁰.

At

Çevgân oyununda binici ile at uyum içerisinde bulunmak mecburiyetinde olduğu için atlar özel olarak yetiştirilirdi³⁰¹.Çevgan oyunu için atın biraz tıknaz ve yere yakın

²⁹¹Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, 360.

²⁹² Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, (İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları, 2016), 1/45.

²⁹³ Palabıyık, "Eski Türklerde Spor", 3.

²⁹⁴ Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, 2/536-537.

²⁹⁵ Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, 2/534.

²⁹⁶Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, 359.

²⁹⁷ Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*,2/534-535.

²⁹⁸Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, 359.

²⁹⁹ Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, 2/534-535.

³⁰⁰ Çıplak, "Memlûklerde La'bû'l-Kürre "Çevgân",257.

³⁰¹Ahmetbeyoğlu, "İslam Öncesi Türk Toplumunda Eğitim Aracı Olarak Spor", 134.

olanı tercih edilirdi. Ayrıca bedeni geniş, göğsü iyi gelişmiş, boynu adaleli, sırtı kısa, beli geniş, bacakları sağlam, güven dolu ve çabuk hareketler yapabilme nitelikleri aranırdı³⁰². Bu niteliklerin karşılanması için atlara çeşitli eğitimler verilmekteydi. Oyunda kullanılan atlarla ilgili bir diğer bilgide Pers İmparatorluğunda sadece seçkin kesimin sahip olduğu “Nisean” atlarının çevgan oyununda kullanılması önemini vurgular niteliktedir³⁰³. Çevgan oyunu oynamak için yetiştirilmiş atlar için çevgânî kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir³⁰⁴.

Meydan

Büyük şölenlerin tertip edildiği ve genelde büyük alanlar olarak bilinen bu mekânlar eski şiirde iki grup arasındaki yarış ve mücadeleyi ima eden bir yapıya sahip olmuştur³⁰⁵. Sahanın eni ve boyu ortalama 1.000 arşın ölçüsünde hesaplanmış meydanın çevresi 4.000 arşın, iç sahası 1.000.000 arşın kare şeklinde olduğu söylenmiştir³⁰⁶. Devasa büyüklüğe sahip bu oyun alanının ölçüsünün günümüzdeki karşılığı 574.170 metre kareye tekabül etmektedir. Başka bir kaynakta ise meydanı için 240 x 160 m. ebadında büyük ve müstakil bir alanda oynandığı belirtilmiştir³⁰⁷. Selçuklular döneminde bu meydanlarda çevgan oyununun oynandığı özellikle sultan Melikşah’ın şehir surları dışında geniş bir alanı kaplayan, yemyeşil ve çimenlerle dolu bir saha yaptırdığı bu özelliklerinden dolayı bu meydana Gök-Meydan denildiği tespit edilmiştir³⁰⁸. Eyyubi Devleti sultanı Selahattin Eyyubi’nin de Halep ve Şam’da çevgan oyunu için birer tane “Gök-Meydan” kurduğu bilinmektedir³⁰⁹. Bizans döneminde büyük saraya bağlı Tsikanisterion adında bir spor meydanının olduğu ve burada bir çeşit çevgan oyununun oynandığı bilinmektedir³¹⁰. Osmanlı devleti döneminde de yıllarca oynanan bu oyun düz zemin ve çayır bir alanda oynanmıştır³¹¹. Sultanların yaptırdığı hipodrom büyüklüğündeki meydanlarda oyun

³⁰²<https://www.tarihbilimi.gen.tr/cogen-cevgen-oyunu/> (Erişim Tarihi: 29.01.2022)

³⁰³ Gül vd., “Türk Kültüründeki Geleneksel Oyunlar ve Sportlara Yüzeysel Bir Bakış”, 661.

³⁰⁴ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1988), 199.

³⁰⁵ Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, 2/535.

³⁰⁶ Metin, *Selçuklu Şehrinde Yaşamak Ortaçağda Türk Şehri*, 54.

³⁰⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, 360.

³⁰⁸ İlker Günel vd., “Büyük Selçuklu Devletinin İktisadi Anlayışı ve Gök Meydan ve Spor Tekkesi Kurumlarının Eğitim Yönetimi Yapıları ve Ekonomiye Etkileri”, *TurkishStudies*, 14/4, (2019), 1509.

³⁰⁹ Özen, *Türk Kültür Tarihinde Spor ve Türklerin Spora Katkıları*, 36-37.

³¹⁰ M.Baha Tanman, “Gülhane Kasrı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/239.

³¹¹ Türkmen, “Türklerde Geleneksel Atlı Sporların Yapılışı Kaynağı ve Bilinmeyen Yeni Boyutları”, 196.

oyunardı. Ayrıca alanın zemininin taş ve sulak olmaması konusunda özen gösterilmiş böylece yaralanma olaylarında kişinin zarar görmesinin de önüne geçilmiştir³¹².

Oyunun alanı ile ilgi “gam meydanında başıyla oynayan bir âşık ise git de amber saçan saçın ipine çık” beyitinde türlü müsabaka ve gösterilerin yapıldığı meydanlara arsa denildiği ve çevgan oyununda burada sergilendiği anlaşılmıştır. “Arsa-i’ ışı içre ah-i ateşinimgere olup/ Dibigut-i çara ser-gerdanıdırçevganumun. ‘arsa’-i ‘ışkda top eyledi başın emrî/ sen de ey zülf—ham’ideelüneçevgân al” beyitinde ise çevgan yarışmalarının yapıldığı sahalar içinde aynı ismin kullanıldığı tas diklenmiştir³¹³.

Oyuncular

Oyuncu sayıları üç ile on arasında değişse de genelde dörder veya altışar kişiden oluşan iki takım vardır. Sahanın büyüklüğüne göre sayının değiştiği de görülmüştür. Oyuna giderken sultanın Çevkeni’ni taşıyan (Çökender) veya Çevkendar diye tabir edilen kişiler vardır³¹⁴. Çevgandar (جو عندر) ya da çevgani diye tabir edilen kişilerin varlığı gözden kaçırılmaması gereken bir durum iken Gazne sarayında çevgandarlığın bir memuriyet olduğu ve mevcudiyetlerinin kesinliğinden söz edilmiştir³¹⁵. Çevgân-bâz çevgan oynayan kişi, sopa sallayan, Çevgân-dâr çevgan sopalarını taşıyan hizmetçi, Çevgân-zen ise çevgan ile topa vuran çevgan oynayan anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır³¹⁶.

Beyhakî sultan Mahmud’un zamanında çevgandar mevkisiyle bir memuriyetin olduğu söyleyerek BeytekinHacı Çevgani’nin adındaki kişinin bu memuriyette vazifesini sürdürdüğünü anlatır³¹⁷. Gazne sarayında bu memuriyetin icra edilmiş olması oyunun sıklıkla oynandığını hatta bu oyunu öğretmek için bu memuriyetin var olabileceği söylenebilir. Saray memuriyeti olarak bilinmesi bu oyun için daha önce de belirttiğimiz gibi seçkin sınıf etrafında şekillenmiş olması ihtimalini güçlendirir. Ayrıca spor hizmetlerinden sorumlu görevli olduğundan bahseden Beyhakî bu kişinin makamı olduğundan da bahsetmemiştir³¹⁸. Başka kaynaklarda bu konu ile ilgili herhangi bir memuriyet ibaresine rastlamamış olmam başka devlet veya toplumlarda saray görevlileri

³¹² Metin, *Selçuklu Şehrinde Yaşamak Ortaçağda Türk Şehri*, 54.

³¹³ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, 1/ 351.

³¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Mêdhal*, 346.

³¹⁵ Nuhoğlu, “Beyhaki Tarihi’ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür”, 208.

³¹⁶ Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 945; Mevlüt Karaca, *Osmanlıca Türkçe Lugat*, (Ankara: Hisar Yayınları, trs.), 158.

³¹⁷ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 312.

³¹⁸ Nuhoğlu, “Beyhaki Tarihi’ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür”, 208-209.

arasında çevgandarın olmadığı anlamı taşımamaktadır. Çevgan oyununun sıklıkla oynandığı kimi devletlerce bilinmesinin şart olduğu göz önünde bulundurularak saraydaki memuriyetinin olabileceği ancak bu memuriyetin bilinmediği fikri daha uygundur. Bu nedenle Çevgandarın memuriyeti hakkında iki farklı görüş olduğu bilinmelidir. Çevgandar tahtadan yapılmış dar ve ucu sivri olan çubuğu taşır ve oyunu başlatırdı. Çevgandara küre (polo) sopası sembol olarak verilmiştir³¹⁹. Çevgandar sembol olarak çevgan arması da kullanmıştır. Buna örnek olarak çevgan sopalı Memluk armalarından biri sultan Kalavun tarafından yetiştirilen el-Melik çevgandar Emir el-Hâc Seyfeddin'idir³²⁰. Yine Memluk emiri Şemseddin Karasungur'un unvanı da çevgandar'dır. Kudüs'te Melikiyye Medresesinde El Melik'e ait olan ve üzerinde çevgan sopası rengi olan kandil, mermer döşemesi ve bakır levhada mevcuttur³²¹. Trablusşam'da 1316-1326 yıllarında çevgandar unvanını kullanan Emir Şahabeddin Karatay çevgandar olarak bilinmektedir³²². İbn Bibi çevgandar için çevgan oyuncusu demiştir³²³. Değnekle topa vurana ise çevgânzen denilmiştir³²⁴.

2.3. Çevganın tehlikeleri

Orta Çağ'da çevgan yaygın ve popüler bir eğlence olmakla birlikte sıkça yaşanan ve ölümlere sebep olan kazalar sebebiyle aynı zaman da tehlikeli bir oyundur. Öyle ki birçok kaynakta çevgan oynarken attan düşerek ölen hükümdar, emir veya komutandan bahsedilir.

Çevgan oyunu oynanırken çeşitli hadiseler vuku bulmuştur. Oyunun tehlikeleri eğlence ve zevk yönünün ağır basması sebebiyle göz ardı edilmiştir. Keykavus eserinde oğluna oyunun tehlikeleri ile ilgili nasihatte bulunarak;

“Ey ciğerköşem, eğer çevgan oynamaktan zevk almak istersen arada bir oyna daima adet edinme. Çünkü çevgan oynamakta hiç rahatlık yoktur. Çevgan oynamak

³¹⁹ Nebi Bozkurt, “Renk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/575.

³²⁰ Çıplak, “Memlûklerde La'bü'l-Kürre “Çevgân”, 258.

³²¹ Resul Yelen, “Siyaset ve Sanat Bağlamında İran'da Bir Memlûk Arması ve Çevgâdar Sopası Renki”, 210.

³²² Yelen, “Siyaset ve Sanat Bağlamında İran'da Bir Memlûk Arması ve Çevgâdar Sopası Renki”, 210.

³²³ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçuk-name)*, 636.

³²⁴ Kaymak, “Selçuklu'nun Çevgânı Avrupa'da Polo Oldu”, 14.

baştan ayağa beladır ve kazadır. Attan düşmek, çevgan dokunup incinmek, baş yarılmak, göz çıkarmak gibidir.”³²⁵ demiştir.

Çevgan oyunun da attan düşme vakaları sıkça yaşanan bir durum olmuştur.877 yılında Abbasilerin veziri Ebu'l Hasan İbn Hakan bu oyunu oynarken attan düşüp ölmüştür³²⁶. Samani hükümdarı Abdülmelik b. Nuh b. Nasr'ın çevgan oynadığı sırada attan düşerek can verdiği anlatılmıştır. Yine Danişment emiri Ebu'l Kasım, 1171 yılında HısnZiyad emiri Fahreddin Kara Arslan'ın kızıyla evlendiği düğün merasiminde eğlence amaçlı bu oyunu oynarken atından düşerek hayatını kaybettiği anlatılmaktadır. KutbüddinAybeg 4 Kasım 1210'da severek oynadığı çevgan oyunu sırasında attan düşerek ölmüş ve Lahor'da defnedilmiştir³²⁷. El-Melikü'l- Müeyyed, el- Melikü'l- Muvaffak ve el-Emîrü'r Reşît unvanlarını kullanan Abdülmelik 23 Kasım 961'de Buhara meydanında çevgan oynarken attan düşüp ölmüştür³²⁸. Memlük emirlerinden Emir Yelboğa es-Salihî'nin çevgan oynarken atının başka bir at ile çarpışması sonucu ikisinin de atlardan düşmesi Yelboğa'nın atın altında kalması sonucu kötü bir vaziyette can verdiği anlatılmıştır³²⁹. 4 Mart 1281 tarihinde el- Melikü's Said Berke b. Sultan Baybars Kerek'te çevgan meydanın da oyun oynarken atından düşmesi sonucu vefat etmiştir³³⁰. Nûreddin Mahmud'un oğlu Melik Sâlih İsmail için düzenlenen sünnet törenindeki şenlikte çevgan oynarken atından düşmesi ölüm ile sonuçlanmıştır³³¹.

Bu hadiseler içerisinde en dikkat çekici olanı ise İbn Battuta'nın seyahatnamesinde geçen Delhi Türk Sultanlığında bulunan 1210 yılında çevgân oynarken attan düşüp ölen Sultan Aybeg'in yaşadığı talihsizlik ve bunun neticesinde Delhi Türk Sultanlığının dörde bölünmesidir³³². Başka bir olayda ise Melik Mansur Lâçin'in meydana top (çevgan) oynarken atın sırtından düştüğü ve birisinin onun üzerine

³²⁵Kütük, “Ortaçağda Müessif Bir Kaza: Attan Düşerek Ölme/Yaralanma Vakası ve Detayları”, 191.

³²⁶ Mehmet Aykaç, “İbnHâkân, Ebü'l-Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/537.

³²⁷ Ahmet Kütük, “Ortaçada Müessif Bir Kaza: Attan Düşerek Ölme/Yaralanma Vakası ve Detayları”, 191; Enver Konakçı, “AybegKutbüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/232.

³²⁸ Abdülkerim Özaydın, “Abdülmelik b. Nuh b. Nasr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/272.

³²⁹ Çıplak, “Memlûklerde La'bü'l-Kürre “Çevgân”, 259.

³³⁰Muhibbeddin Ebu Hamid Makdîsî, *Mısır'daki İslam Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, Çevirmen Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 41.

³³¹ Birsell Küçükspahioğlu vd., *İslam Tarihi ve Medeniyeti Selçuklular*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 10/462.

³³²İbnBatuta, *Seyahatname*, 646.

kapaklanması sonucu bütün vücudunun ezildiği, kolunun kırıldığı ve bazı kaburgalarının zedelendiği söylenmiştir³³³. Aynı kaynakta Emir Yelboğa es-Salihî ve bir başkasının aynı anda attan düştüğü ve atın Yelbuga'nın göğsü üzerine kapaklandığı için kaburgasının kırıldığı Yelboğa'nın öldüğü anlatılmıştır³³⁴. Bu ölümlerin hepsi aynı şekilde yaşanmamıştır. Kimi başını sert bir zemine çarparak, kimi atının altında kalarak, kimi de diğer oyunculara çarparak can vermiştir.

Çevgan oyununun genel olarak ölümlerle sonuçlanmasına karşı oyunun terk edilmemesinin nedenlerinden bazıları oynayan kişilerde idmanlı olmayı, savaşa hazırlık aşamasındaki önemi, sağlığa iyi geldiği ve kabiliyeti arttırması gösterilebilir. Sağlığa iyi geldiği yönündeki düşüncüyü EbûZeyd Ahmet b. Sehl el-Belhî, Meşâlihu'l-ebdânve'l-enfûs eserinde çevganın vücudun tamamını hareket ettirmesi bu sporun vücut çok iyi bir spor olduğunu tasdiklemiştir³³⁵. Çevgan oyununda vücudun tamamının hareket etmesi sağlık açısından tercih edilmesini sağlamıştır. Bu duruma örnek olarak Baybars'ın zehirlediğinde vücudundaki kırgınlığı gidermesi adına çevgan oynadığı ancak aldığı ilaçların ağır gelmesi nedeniyle iki hafta içerisinde vefat ettiği anlatılmıştır³³⁶.

---

³³³İbn Tağriberdi, *En-Nücûmu'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*,90.

³³⁴İbn Tağriberdi, *En-Nücûmu'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, 180.

³³⁵ Bozkurt, "Spor", 420.

³³⁶ Çıplak, "Memlûklerde La'bü'l-Kürre "Çevgân", 258.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR SÖYLEM MALZEMESİ OLARAK ÇEVGÂN OYUNUNUN EDEBİYAT VE TARİH METİNLERİNE YANSIMASI

Çevgan oyunu ve malzemelerinin edebi ve tarihi metinlerde sıklıkla kullanılması her şeyden evvel bu eğlence etkinliğinin çağ halklarının zihninde ne kadar kalıcı bir yer edindiğini göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle hükümdarlara ve seçkin sınıfa hitaben yazılan/atfedilen şiirlerde ve farklı ülkelere gönderilen diplomatik mektuplarda sıkça benzetme unsuru olarak kullanılması bu oyunun çağın ilmiye sınıfının günlük rutinlerinde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Divan şairlerinin şiirlerinde benzetmeye başvurarak oyuna sıklıkla yer vermiş olmaları oyunun bu şekliyle edebiyata yansımalarını sağlamıştır.

Genellikle bu yansıma divan şiirlerinde aşğın çektiği üzüntünün dile getirilmesiyle karşımıza çıkmıştır. Sevgili aşğın başını gövdesinden ayırmış, bir top gibi oynamaktadır. Bazı metinlerde sevgilinin uzun saçları (zülûf) çevgan sopasına benzetilmiş, âşık (şairin kendisi) ise başını bir top (gûy) gibi sevgilinin emrine vermiştir. Ayrıca ucu kıvrık sopa olan çevganın topa vurmaya yarayan sevgiliye ait saç temsil etmekte, sevgilinin eziyeti, aşğa verdiği gam gibi unsurlara karşılık gelmekte, top ise kaderin önünde yuvarlanıp giden elsiz ayaksız olarak nitelendirilen oradan oraya sürüklenen, fırlatılan âşık veya aşğın başına benzetilmiştir³³⁷. Birçok divan şairlerinin şiirlerinde çevgan oyunu farklı şekilleriyle anlatılmakta ancak genel itibarıyla beşeri aşk, ilahi aşk ve kader etrafında birleşmektedir.

“Zülfi çevgânına didârun ne başlar top eyler,
Teşne diller bûse-i sîb-i zenandân almada.
Sun’eli nakş idüp ol zülf ü zenahdânı dürüst,
Bir varak gül üzre yazmış gûy ve çevgânı dürüst.
Elde fırsat var iken mah ü süreyyâdan geçür.

³³⁷M.NejatSefercioğlu, “Meyve Redifli Gazeller”, *TurkishStudies*, Sayı 3/5, (2008),323.

Top u çevgân çün senün zülf ü zenahdânundadır”.

Saçın kıvrımlı uçları ve uzunluğu sebebiyle çevgân olarak hayal edildiği açıktır. Bunun yanında baş ve çenenin top olarak tasavvuru bu münasebete sebep olan önemli unsurdur³³⁸.

Şeyhülislam Yahya³³⁹ bir dizesinde çevganı şöyle bir benzetmeye konu eder:“Dönen topuna henüz vurulmadan aşk çevganı, Gönül eğri saçların ile aşk sarhoşu olmuştu”³⁴⁰.Feleği çevgan oyunundaki topa aşk’ı ise çevgana benzetiyor. Yani kâinat yaratılmadan önce ben saçlarına âşıktım demek istemiştir.“Seyr ideli şehâ ham-ı zülfünde hâlünü, Çevgân-ı ârzûyle ser-geşteğûy-ı gül”³⁴¹.Bu dizede çevgan sopasının saça benzetilmesi, oyunu oynama isteğinin karşısında nasıl hareket edeceğini bilememesi şeklinde yorumlanmıştır.

Vusûlî³⁴² ‘nin çevgan oyunu benzetmesi ise şu şekildedir:“Bu arsada vusûlî başın top eder midi, Cânâmü bâşih olmasa çevgâna kâkülün”.

Ey sevgili! Kâkülün çevgâna benzemeseydi Vüsûlî bu meydanda başını top eder miydi?³⁴³ diyerek sevgili yüceltilmiştir. Çevgan oyunu için bir meydanın olduğu ve sevgilinin saçının çevgana benzetildiği başının ise top olarak tasvir edildiği anlatılmıştır.

Taşlıcalı Yahya³⁴⁴;

³³⁸ M. Nejat Sefercioğlu, *Nev’î Divanı’nın Tahlili*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001), 149.

³³⁹Şeyhülislam Yahya: Asıl ismi ZekeriyâyâdeYahyâ Efendidir.1553’te İstanbul’da doğmuştur. Osmanlı devletinde I. Mustafa ve IV. Murat zamanlarında şeyhülislamlık yapmıştır. Aynı zamanda şairlik vasfı ile tanınmıştır. Bayram Ali Kaya, “Yahyâ Efendi, Zekeriyâyâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/245-246.

³⁴⁰ Şeyhülislam Yahyâ, *Şeyhülislam Yahya Divânı*, 202.

³⁴¹Şeyhülislam Yahyâ, *Şeyhülislam Yahya Divânı*, 249.

³⁴²1523-24/1590 yılları arasında yaşamış Selimnâme’siyle tanınan Osmanlı kazaskeri ve şairdir. Medrese eğitiminden sonra şehzade Selimin yanında bulunmuştur. Müderrisliği tayin edildi. 1558-1559 yılları arasında müderrislik görevinden ayrılarak kadılık görevinde bulundu. Farklı tarihlerde çeşitli şehirlerde kadılık yaparak 1568 yılında Anadolu kazaskerliğine getirildi. İki sene bu görevde kaldıktan sonra görevinden azledildi. İki sene sonra suçsuz bulunması sonucu görevine döndü. Üç yıl bu görevde kaldıktan sonra emekliliği istendi fakat beş sene sonra tekrar İstanbul kadılığına getirildi. 1587 de dördüncü kez kadılığa getirildi ve 1589’da azledildi. Kısa bir süre sonra da vefat etti. Necdet Öztürk, “Vüsûlî Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/145.

³⁴³Vusûlî, *Divân*, 133.

³⁴⁴Hamsesiyle ünlü divan şairidir. Arnavutluktan devşirilip İstanbul’a getirilmiştir. Yeniçeri Ocağındaiken kâtip çırağı olmuştur. Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran ve Mısır seferine katıldı. İzvornik sancağına sürülerek Yahya Akıncılar Ocağı’na katıldı. Son kasidesini Kanuni Sultan Süleyman’a sunarak yaşının seksene ulaştığını belirterek padişahın çocuklarını himaye etmesini istedi. Sonraki yıllarını tasavvufa vererek doksan yaşını aşmış şekilde vefat etti. Bayram Ali Kaya, “Taşlıcalı Yahyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(İstanbul TDV Yayınları, 2011), 40/156-157.

“Başını top eylemiş çevgan-ı tîg-i mihnete, Benzi sarı âşık-ı şeydalara benzer turunc”³⁴⁵. Turunç (meyve), başını mihnet (sıkıntı) kılıcının çevganına top eylemiştir bundan dolayı çılgın aşığa benzer, gûy’un benzetildiği turunc yuvarlak olması sebebi ile top olarak tasvir edilmiş ve bu meyve çılgın âşığın kendisi olarak tasvir edilmiştir. Çılgın olan âşığın başının topa benzetildiği, çevganın ise eğri şekli ile kılıç olarak belirtildiği ifade edilmiştir. Burada anlatılmak istenen asıl mesele sevgilinin çektiği sıkıntılar karşısında çılgın âşığın çaresiz durumudur. Taşlıcalı Yahyâ dizesinde çevgan oyununu farklı durumları izah etmek için bir metafor olarak kullanmıştır.

Nîgârî³⁴⁶; “Nice ser-geşti-i devrân nice zâr olmalıyam. Aşk-ı zülfin ki urur başıma her dem çevgân”³⁴⁷.Dizesinde nice başı dönmüş nice inleyen (ağlayan) olmalıyım. Her zaman çevgan gibi perçeminin aşkı başıma vurur denilmiştir. Beyitlerdeki benzetmelerle ilgili tasnif yapıldığında çoğunlukla saç çevgan, aşın başı ise gûy şeklinde tasvir edilmiştir.

Edirneli Kâmi³⁴⁸;“Ol ebrûlar melâhat gûyına çevgân olur bir gün, Seni Dârâ-yı mülk-i hüsn iderler semüdârâdur”³⁴⁹.O kaşlar güzellik topuna çevgan olur bir gün, seni güzellik mülküne padişah ederlerse yalandır anlamı çıkarılmıştır. KaşÇevgan güzellik ise gut olarak ifade edilmiştir.“Gut-ı dil-i biç-çâre muhâlif yuvalandı, Düşdi ham-ı zülfin yine çevgânına minnet”³⁵⁰.Gönül topu çaresizce yuvarlandı. Saçının zülfü çevganın minnetine düştü. Gönül top, perçem ise çevgana benzetilmiştir. Burada yine saç çevgana gönül ise gûy yani topa benzetilmiştir.

---

³⁴⁵Sefercioğlu, “Meyve Redifli Gazeller”, 329.

³⁴⁶1797-1886 tarihleri arasında yaşamıştır. Nakşibendî tarikatının şeyhidir. Aynı zamanda şairdir. Gazelleri ve kasideleri ile tanınmaktadır. A.Azmi Bilgin, “Nigârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/85-87.

³⁴⁷Nîgârî, *NîgârîDîvânı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017), 321.

³⁴⁸ 1649-1724 yılları arasında yaşamıştır. Çeşitli yıllarda medresede müderrislik yapmıştır. Divan şairi olarak bilinir. Gülgün Yazıcı, “Kâmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/279-280.

³⁴⁹Edirneli Kâmi, *KâmiDîvânı*, Hazırlayan Gülgün Erişen Yazıcı (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017), 71.

³⁵⁰Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*, Hazırlayan Ekrem Bektaş (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017), 62.

Beyânî³⁵¹;“Ez-hevâ-yızûlf-i pür-ham geşteemsevdâ-zede, Men derîn meydân-i mihnet gûy-i çevgânûdeem”³⁵². Kıvrımlarla dolu saçının hevesinden sevdaya düştüm, Ben bu sıkıntı meydanında çevgânın topu olmuşum. Zûlf-i pür-ham yani saç çevgana, sevdâ-zede yani âşık gûy olarak karşımıza çıkmaktadır.

“O meydanın başıdır, bu sonu. Gönül onun çevgânında top kesilmiştir”³⁵³.Sevgiliye duyulan hissın tarifi ve çekilen sıkıntının çevgan oyunundaki topun durumuna benzetilmesi göze çarpmıştır.

Osmanlı sultanları da çevgan benzetmesinin Divan şiirindeki cazibesinin farkındadır. Mesela şiirlerinde Muhibbi mahlasını kullanan Kanuni Sultan Süleyman bir dizesinde şöyle demektedir:“Hüsn meydanında çevganitdiçünzülfini yâr, Başunı top it Muhibbi oynasun ol gûy-ıla”. Beyitlerinde güzellik meydanında sevgiliye seslenmesi, saçlarını çevgan eden sevgilinin muhibbi’nin başını top ederek onunla ile oynaması istenmiştir. Başka bir beyitte ise;“Işk meydanında top it oynasun dilber serun, fırsat el virdükçe mahfi zülfinünçevganın öp”³⁵⁴.Burada da sevgilinin başının top olarak tarif edildiği ve fırsat olduğunda sevgilinin zülfinün gizlice öpüleceği anlatılmıştır.

“Hüsntobınoynamagiçün ya zer çevgânıdır. Yâ hayâl itmekde Sun’î tab’ın eyler imtihân”³⁵⁵.Aşığın, sevgiliyi yüzünün yuvarlaklığından dolayı topa benzetmesi ve bu topu hayal ederken yüzünün saçtığı ışığın onun için sınav olduğunu dile getirir. Bu şekilde çevgan topu ile sevgilinin yüzü arasında ilişki kurulmuştur. Sevgiliye olan aşkı, aşığın çektiği zahmeti anlatmak için çevgan oyunu benzetmesinden yararlanıldığı ve güzellik kavramının tarifi noktasında oyun üzerinden tasviri söz konusudur.

“Melek-rûy u melek-bûy u melek-hûy. Ser-i âşık saçı çevganınagûy”³⁵⁶. Beyitinde melek yüzlü, melek huylu olan aşığın başının, saçınınçevgan için top olacağını söylemiştir. Sevgilinin saçı çevgan, âşığın başı ise top benzetmesi ile ifade edilmiştir.

³⁵¹ Bulgaristan’da doğmuştur. Osmanlı Şairi ve şuarâ tezkiresi yazarı olarak bilinir. 1597’de vefat etmiştir. Mustafa İsen, “Beyânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 32/32.

³⁵² Fatih Başpınar, *17. Yüzyıl Şairlerinden Beyânî’nin Divan’ı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 652.

³⁵³ Mevlana Celaleddin Rûmî/Belhi, *Mesnev-i Şerif*, 3/240.

³⁵⁴ Çakır, “Aşk Meydanında Canını Ortaya Koymak Yahut Klasik Türk Şiirinde Bir Deyim: Baş Oynamak”, 56.

³⁵⁵ İbrahim Halil Tuğluk, “Metin Şerhi İçin Gerekli Bir Kaynak: Resimli Mazmunlar Sözlüğü”, *TurkishStudies*, Sayı 4/6, (2009), 434.

³⁵⁶ Hamdullah Hamdi, *Leylâ vüMecnûn*, Hazırlayan Güler Doğan Averbek(İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2020), 355.

Karamanlı Nizâmî³⁵⁷;“Zülfününçevgânına başını top itmek gerek /Her kişi ki ol şehsüvarun’ ışkî meydânındadır”³⁵⁸.Kim o sevgilinin aşkının meydanına girmişse saçının çevgânına başını top etmelidir. Yani sevgilinin saçı çevgân âşîğın başı ise top olarak tasvir edilmiş ve aşkı bunun mekânı olarak kullanmıştır.

“Topitdiniçe kelleyi çevgân-ı mahabbet, Toldı ser-i ‘uşşâk ile meydân-ı mahabbet”³⁵⁹. Cümlelerin çevirisi “top etti nice başı sevgi çevganı, doldu âşıkların başı ile sevgi meydanı”. Âşıkların çektiği sancının dile vurulmuş halinin karşımıza çıktığı cümlede çevgan oyunu bu acının sembolleştirilmesinde kullanılmıştır.

Mostarlı Hasan Ziyâ’i³⁶⁰;“Başumuztobitmişüzmeydân-ı ‘aşk-ı yâra biz, Turalım ol şeh-süvarunzülfiçevgânolmasun”³⁶¹.Yani aşk meydanında başlarını top ettikleri saçlarını ise çevgan oynamak için çevgan sopası ettikleri anlatılmıştır.

“Zülfine dil bağlayınca baş ile can oynadık, Ol, şeh-i hüsn ile gûyâtûp u çevgân oynadık”. Burada ise Yahya Nazîm sevgilinin saçlarına gönlünü bağlayınca canını ortaya koyduğunu ve güzellik şahıyla sanki top ile çevgan oynamış olduğunu söylemiştir. “Oynamakdantûbidüp başın şikeste dillerün, Kalmamışdur kılca yârundahiçevgânı dürüst”³⁶².Dizelerinde gönülleri kırık âşıkların başlarının top olarak tasvir edildiği ve başlarıyla çok oynandığı için çevgan sopasının dahi düz kalmayıp eğildiği anlatılır.

“Pâ-mâl-i esb-i nâz-ı hırâmânunoldığım, Ey ‘aşkun ile gûyek-i galtânunoldığım, Bilmez misin rübûde-i çevgânunoldığım”³⁶³. Çevirisi nazlı atının cilveli ayakları altında kaldığım, Ey aşkın ile yuvarlanan top olduğum, çevganına kapıldığımı bilmez misin şeklindedir.“Megerbaşun ser-i kûyındatûp olmak hevâsıdur, Dem-â-dem Bâkiyâ kolunda

---

³⁵⁷ 1435-1440 yılları arasında Konya’da doğmuştur. İlk eğitimini babasından aldı. İran’da bulunarak Farsça öğrendi daha sonra Konya’ya döndü. Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul’a davet edildi. Hükümdar için “nergis” isimli bir kaside yazmıştır. İstanbul’a gitmek için yola çıkan şair yolculuk sırasında vefat etmiştir. A.Azmi Bilgin, “Karamanlı Nizâmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/453-454.

³⁵⁸Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, 1/387.

³⁵⁹Azmizâde Hâleti, *Azmizâde Hâleti Dîvanı*, Hazırlayan Bayram Ali Kaya (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017), 264.

³⁶⁰Mostar’da doğdu. Ziyâi mahlasıyla yazdığı şiirlerini Divan da toplamıştır. 1584’te vefat etmiştir. Müberra Gürgendereli, “Mostarlı Hasan Ziyâ’i”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 30/298-299.

³⁶¹Mostarlı Hasan Ziyâ’i, *Mostarlı Hasan Ziyâ’iDîvanı*, Hazırlayan Müberra Gürgendereli (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017), 175.

³⁶²Sefa, “Aşk Meydanında Canını Ortaya Koymak Yahut Klasik Türk Şiirinde Bir Deyim: Baş Oynamak”, 57.

³⁶³Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvanı*, 367.

çevgânolmagabâis”³⁶⁴. Dizelerinde şahsın aşkı karşısında sevgilinin sokağında, şehrinde top olmak istediği, hatta her zaman kolunda çevgan olma isteğinin olduğunu ifade etmektedir.

Divanda, üzerinde sıkça durulan ve birçok beyitte yer alan unsurlardan biri de sevgilinin mahallesidir. Kûy, aşğın devamlı bulmayı arzuladığı, ancak bir türlü erişemediği bir mekândır. Âşık için bu derece önemli ve mutlaka ulaşılması gereken bir mekân olarak düşünülen kûy, bir sembol özelliği taşımıştır. Aşğın asıl ulaşmak istediği sevgilidir³⁶⁵. Bunlar içerisinde Ay’ın dolunay olan halinin topa, hilal biçiminin çevgana benzetilmesi³⁶⁶ sevgiliye edilen aşkın tarifinde sevgilinin gözleri, beni, kaşları, zülüfleri de gûy ve çevgana benzetilmiştir³⁶⁷.

Divan şiirlerinde sevgiliye duyulan âşk’ın tarifinin çevgan oyunu benzetmesi ile karşımıza çıkması yanında farklı şekilleri ile de görmek mümkündür.

“Kûfr ve iman bir açıklıktır meydanında,
Gönüller top gibi yuvarlanır gider çevgânı ucunda.
”Kûfr ü iman arsa-i meydânıdır.
Dilleri top eyleyaçevgânıdır.”
“Top renkli dünya yaygındır meydanına.
Masmavi gök top olmuş çevgânına”³⁶⁸.

Burada meydan diye tabir edilen yerde her şeyin çok açık konuşulduğu kalpteki sözlerin topa benzetildiği ve çevgânın ucuna akar gibi aktığı ifade edilmiştir. Top meydana renkli bir dünya gibi yayılmış, Masmavi olan gök çevgan topuna benzetmiştir.

Ümmî Sinan³⁶⁹;

“Kûfr ü zulmet kapusıkâl ü kilden açılmaz.
Ağırçevgânsalmaga ‘âlemde merdân gerek”³⁷⁰.

³⁶⁴Bâkî, *Bâkî Divânı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri 2017), 426/85.

³⁶⁵Sefercioğlu, *Nev’î Divanı’nın Tahlili*, 234.

³⁶⁶Âmil Çelebioğlu, “Ay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul TDV Yayınları, 1991), 4/190.

³⁶⁷Yelen, “Siyaset ve Sanat Bağlamında İran’da Bir Memlûk Arması ve Çevgândar Sopası Renki”, 209.

³⁶⁸ Sinan Paşa, *Tazarru-Nâme*, 68-69-122.

³⁶⁹Antalya’da doğdu. Halvetî tarikatı şeyhi olarak bilinir. Aynı zamanda şairdir. Şiirlerinde Hakîfî ve Selamî mahlaslarını kullanmıştır. 1067 tarihinde vefat etmiştir. A. Azmi Bilgin, “Ümmî Sinan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/310-311.

³⁷⁰ Ümmî Sinan, *Ümmî Sinan Divânı*, 91.

“Cânîçevgân, başımı top eyledim dergâhına.
‘Aşkî meydânında Şâhın anlaman nâzeyledüm”³⁷¹.
“Dîzârizevkî derdinden başım top oldicânçevgân.
Girüpmeydânına ‘aşkın bugün merd isteyen gelsün”³⁷².

İnkâr karanlığının kapısı dedikodu ile açılmaz, Ağır çevgan salmaya âlemde mertlik gerek. Canımı çevgan, başımı top eyledim kapına, yoluna, Aşk meydanında anlaman için naz yaptım. Cemâlini görme zevkinin derdinden başım top oldu canım çevgan. Aşkın meydanına girip mertlik isteyen bugün gelsin. Şair bu cümleyle tüm canı ve bedeniyle sevgiliye amade olduğunu belirtmekte, ruhunu çevgan sopasına benzetip başını da çevgan topu olarak göstermek kaydıyla sevgilinin istediği gibi bunlarla eğlenip hoşça vakit geçirebileceğini dile getirmekte, böylece sevgiliye olan tutkusunu açık etmektedir. Burada bahsi geçen sevgilinin Allah olduğu, onun iradesi karşısında teslim olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca çevgan oynamanın yiğitlik gerektirdiği vurgusu da yapılmıştır. “Mâverây-ı feleğe eyle güzer ey Nâbi, Ham-ı çevgân-ı irâdetdekigûyuseyr et”³⁷³. Beyitinde ey Nâbi gökyüzünü takip et. Bükülmüş değneğin ucundan topu seyret anlamı çıkarılmış, burada ilahi takdire boyun eğmenin gerekliliği konusunda nasihatte bulunulmuş bunu yaparken de çevgân oyunu benzetmesiyle yapmıştır.

Çevgan tasavvuf edebiyatında da sıkça kullanılan yaygın bir teşbih olmuştur. Oyunun tasavvuf edebiyatına yansması çevgan Allah’ın ezeli iradesini, top; ilahi iradeye boyun eğen mahlûkatı, meydan ise aşk davasının sürdürüldüğü tasavvuf yolunu temsil etmektedir³⁷⁴.

Nev’î³⁷⁵;

Nev’î çevgan oyunu ve şairlik yeteneği arasında ilgi kurmuş siyavuşpaşa’ya yazılan kasideden alınan beyitte; “Sen Nizamü’l-mülk ü ben Firdevsî-i nazmam bugün, İşte bak gûy-ı fesahat işte çevgân-ı lisân”. Dediği Siyavuş Paşa’yı zamanın

³⁷¹ Ümmî Sinan, *Ümmî Sinan Dîvânı*, 112.

³⁷² Ümmî Sinan, *Ümmî Sinan Dîvânı*”, 126.

³⁷³ Gülcan Abbasoğulları, “Nabi’nin “Seyr et” Redifli Gazelinde Seyr ü Sülûk Mertebelerinden İzler”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, (25 Mayıs 2019), 133.

³⁷⁴ Çıplak, “Memlûklerde La’bü’l-Kürre “Çevgân””, 256.

³⁷⁵ 1533-34 yılında Malkara’da doğdu. Asıl adı Yahyâ’dır. İlk eğitimini babasından alan Nev’î hocası Ahîzâde Mehmet Efendi’nin Edirne’ye tayin gitmesi ile onunla gitmiştir. Yine hocasının Süleymaniye Medresesine gitmesiyle İstanbul’a dönerek mülâzım oldu. Balaban Paşa ve Mesih Paşa medreselerinde müderrislik yaptı. III. Murat tarafından Şehzade Mustafa’nın hocalığına getirildi. 24 Haziran 1599 tarihinde vefat etti. M. Nejat Sefercioğlu, “Nev’î”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/52-54.

Nizamülmük'ü kendisini de dönemin Firdevsi'si olarak gördüğü, guy yani topu fesahate (açık olmayan), çevganı yani sopayı da dile benzetmektedir³⁷⁶.

Nev'î-zâde Atâyî³⁷⁷;“Karşusunda boyun egsek nola çevgân gibiyüz, Mîve-i nahl-ı ser-efrâzınana'il degülüz”³⁷⁸.Karşusunda boyun eğsek ne olur biz çevgan gibiyiz, baş kaldıran hurma ağacının meyvesine erişebilmiş değiliz. Hurma ağacının yüksekliğinden dolayı gücü temsil ettiği ve bu durumu çevgan ile bağdaştırdığı bilgisi çıkarılmıştır.

“Top eyleyeyinbaşımıçevgân-ı kazâya, Bî-çârelerünçâresiteslîm ü rızâdur”³⁷⁹.Kaza, insanın iradesi dışında gelişen ve engel olunamayacak, değiştirilmesi mümkün olmayan bir durumdur. İnsanın kaza karşısında yapabileceği tek şey buna boyun eğmek rıza göstermektir. Kaza karşısında teslim olmak gerektiği vurgulanmıştır. Çevgan benzetmesi kullanılarak anlatılmış bu dizede başının çevgan için top olacağı ve buna rıza gösterileceği anlatılır.

Edebî kaynaklarda çevgân sopası ve top çok sık kullanılan sembolik ve alegorik kavramlar olmuştur. Beşeri aşkın ilahi aşka evrilmesi, Allahın iradesinin (külli) çevgan sopası, insan iradesinin (cüzi) ise top olarak betimlenmesiyle karşımıza çıkmaktadır³⁸⁰.

“Sana hurşîdtâc u âsümân taht, Sitâretûbyîni ay çevgânun olsun”³⁸¹.Güneş sana taç, gökyüzü taht, yıldız top, yeni ay ise çevgan olsun. Benzetme gök cisimleri üzerinden yapılmıştır.

“Ben canla “men” ve ma'sız” arıyorum, ta ki o hoş çevganın topu olayım. Her kim “ben”siz oldu, bütün “ben”ler ondadır”³⁸².Bu kesitte ben canı gönülden, kendi benliğinden vazgeçen kimse arıyorum. Nasıl ki çevgan topu çeler ve istediği gibi ona sahipse, o kendisinden kurtulmuş olur. Sırrına sadık olmuş olan, kendisine rehberlik eden kişi dahi, öylece kurtulmuştur. Her kim benden kurtulursa bütün “ben”ler ondadır. Tasavvufta

³⁷⁶Veysi Turan, “Nev'î de Şairlik ve Şairlik Anlayışı” , *Uluslar arası Hakemli E-Dergi* 3/4, (30 Aralık 2020),42.

³⁷⁷ 1583'te İstanbul'da doğmuştur. Taşköprizâde'nin yazdığı zeyille tanınan Osmanlı âlimi ve şairidir. Farklı konularda manzur ve mensur eserler vermiştir. Halûk İpekten, “Atâî, Nev'îzâde” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/40-42.

³⁷⁸Nev'î-zâde Atâyî, *Nev'î-zâde AtâyîDivânı*, Hazırlayan Saadet Karaköse(Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017), 189.

³⁷⁹Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, 32.

³⁸⁰Yelen, “Siyaset ve Sanat Bağlamında İran'da Bir Memlûk Arması ve Çevgândar Sopası Renki”, 209.

³⁸¹Ahmedî, *Divân*, Hazırlayan Yaşar Akdoğan (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, trs.), 505.

³⁸²Ahmet Avni Konuk, *Muhyiddinİbn'ul Arabî Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011), 266.

mürşit çevgân, müridin iradesi ise mürşid karşısında gûy olarak tasvir edilmiştir. Yani çevgan bir rehber yol gösteren anlamında karşımıza çıkmakta, yolu takip eden rehberden yardım alan mürit ise top olarak tasvir edilmektedir.

“Süvar ol devlet atına hemişe, Sa’âdettopınaçevgânsenündür”³⁸³.Daima devlet atına asker ol, mutluluk topuna çevgan senindir. “Çalınsun top ile çevgânanundur”³⁸⁴. Çalınsun top ile çevgan onundur. Divan Lügatit Türk’te çevgan oyunundan çeşitli şekillerde bahsedilmiştir.

“Ol anıng birle çöğen utdümleşü
O, onunla şalvarını ortaya koyarak çevgen oynadı”,
“Ol mening birle topık kapıştı
O benimle çevgen oyununda top kapıştı”³⁸⁵.
“Arsa-i âlemde çevgân-vârgahîgûşe-gîr,
Devr içinde gûy-veş gâhî serî’ü’l-intika.
Dünya âlemindeçevgan gibi zaman zaman köşeye çekil,
Zaman zaman devir içinde top gibi çabuk anlatan ol”³⁸⁶.

Bu bilgiler doğrultusunda dünyayı çevgan topuna benzeterek zaman zaman oyundan çekilerek kendi iç dünyasına yönelmesini zaman zaman da gerçek dünyaya dönerek çevgan topu gibi hızlı hareket etmesi gerektiğini öğütlemiştir. Ayrıca çevgan oyununda hırslı olmanın önemi ve oyun oynarken bazı şartların öne sürülerek oynandığı ifade edilmiştir.

Altın değer bakımından kıymetli, parlak sarı rengi ile ilgi çekici bir madendir. Divan şiirinde taşıdığı özellik sebebi ile birçok kavramı karşılamıştır. Bunlar içerisinde çevgan oyununda kullanılan topun altın olarak tasviri vardır. Çevganın edebî metinlerdeki karşılığının yanında halk dilinde değer verilen nesnelere için de “altıntop” tabirinin kullanıldığına, çevgan oyununun bu benzetmeyle sembolleştirildiğine dair bazı kesitler vardır.

³⁸³Şah İsmail, *HatâyiDivanı*, Hazırlayan Muhsin Macit (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017),42.

³⁸⁴Şah İsmail, *HatâyiDivanı*, 301.

³⁸⁵Metin Türkteş, “Divanî Lügatit- Türk’te Yer Alan ve XI. Yüzyılda Türkler Arasında Oynanan Oyunlar”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim FakültesiDergisi*, 5/ 5, (01 Ocak 1999),62.

³⁸⁶Şehâbî Hüsâmü’ d-dîn Bin Hüseyin, *Şehâb’i Divânı*, Hazırlayan Cemal Boyak (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, trs.), 13.

Gelibolu Ali'nin;³⁸⁷“Saldı çevgân-i ecel dest-i kazâ. Gördüm altun top o dem top atdı”³⁸⁸.Altıntop adındaki köpeğinin ölümü üzerine yazdığı beyitle karşımıza çıkmakta, beyitte ecel çevgana benzetilmektedir. Altıntop adındaki köpeğinin çevgan oyunundaki top gibi olduğu ve oradan oraya atıldığı anlatılır.

Nev'i-zâde Atâyî'nin;“Teni altun topa benzerdi hemân. Anı tahrîkeayağıçevgân”³⁸⁹.Beyitindebir atı tasvir ettiği ve teninin tıpkı bir altın topa benzediğini, ayağının tıpkı bir çevgan vazifesi gördüğünü ve hareket ettirmek amacıyla ona vurduğu anlatılmıştır.

Yunus Emre'nin;“Topu kim alısarçevganımızdan, Bu çevgan top ile meydan benimdir”³⁹⁰.Beyitinde ise çevgan oynarken topun onun tarafına geçmesi ile topun ve sahanın onun için ödül niteliğinde olduğu bu durum karşısında duyduğu sevinç anlatılmıştır.“Kılıcı çevgan etti dilaverler(cesurlar), Başlar top gibi oldu meydanda”³⁹¹. Buradaçevganın savaş aletine benzetildiği ve öldürülen kişilerin kafalarının top gibi sembolize edildiği anlatılmıştır.

“Sultan meydana meyletti ve top ile çevgan oyununu başlattı. Ve asker serverlerinin ve beylerinin bazısını çevgan mesleği uzmanlığına değer kıldı. Yiğitler atlar ile meydana girip çevgan ile topu baştanbaşa çalıp gerektiği gibi oynayıp meydanın tozunu Satürn'e yolladılar”³⁹².

“Seyfi çevgân ola düşmen başı daim ana top, Tîğî amil ola her dem ser-i a'dâma'mû”³⁹³. Padişahın kılıcı çevgan olsa düşmanın başı her zaman ona top, kılıcı her zaman işlesin düşmanlarını başı ile dolu olsun şeklinde yorumlanmıştır. Çevgan oyunu rakip/düşmana yönelik kullanılan benzetmelerle de karşımıza çıkmıştır.

Memlük sultanı Sülemiş' in isyanı üzerine Rum ülkesine firari olarak gideceği yerin Gorgorum'dan (Sürmene) başka bir yer olmadığı anlatılırken burada kaza çevganın

---

³⁸⁷24-25 Nisan 1541'de Gelibolu'da doğdu. Medrese eğitiminden sonra yazdığı şiirleriyle dikkat çekerek II. Selim'in divan kâtibi oldu. Müderrislik ve kadılık yaptı. Tarih alanında çalışmaları vardır. Çok sayıda esere sahip Osmanlı müellifidir. 1600 yılında vefat etmiştir. Bekir Kütükoğlu, “Âlî Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: DV Yayınları, 1989), 2/416-421.

³⁸⁸Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, 1/303.

³⁸⁹Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, 1/303.

³⁹⁰Yunus Emre, *Dîvân*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, trs.), 437.

³⁹¹Na'imî, *Fazâ'il-i Kuds*, 38.

³⁹²Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, 367-368.

³⁹³Diyarbakırlı HâmiAhmed, *Diyarbakırlı HâmiAhmedDîvanı*, (Ankara: Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri 2017), 97.

kıvrımındaki top gibi şaşırıp kaldığı sembolik olarak ifade edilmiştir³⁹⁴. Şaşırıp kalmasının çevgan oyunundaki topa benzetilmesi, oradan oraya savrulması anlamını taşımaktadır. İnsan, çevgan sopasına (ucu eğri değnek) benzetilerek dünyanın gerisinden gelmesi gerektiği bu şekilde zarar görmeyeceği anlatılmıştır.³⁹⁵“Adû-yı devlete ‘arz eyleseydi çevgânın, Önünde gûy-sıfat niçe kelleler oynar”³⁹⁶. Devletedüşmanına çevganını arz eyleseydi, önünde nice başlar top gibi olup oynardı denilmiştir.

Seçkin sınıf arasında vezirlerinde çevgan oyunu ile ilgilendikleri aşikârdır. Lebib Dîvanı’nın bir kesitinde;

“Pûr-1 destûr-1 fahûrâsaf-1 pür-zûr u cesur, Gûy-1 çevgânı ola hasmına kûh-1 âhen”³⁹⁷. Yani“kanun sahibi, övülen, çok kuvvetli ve cesur vezir top ile çevganı olsa dağ ve demir gibidir” demiştir. Çevgan topuna sahip olan vezirin ne kadar kuvvetli olduğu anlatılmıştır.

“Olur, izzetle Yûsufdir sarayda, Zerrin çevgân u top oynardı anda”³⁹⁸.Dizesinde yüce Yusuf sarayda olur, orada altın gibi çevgan ve top oynardı denilmiştir. Altın benzetmesi başka bir kaynakta daha geçmektedir. Güneş doğudan altın bir top gibi kudret çevgânından felek meydanında oynamaya başladı ve bir mızrak boyu kadar yükseldi denilmiştir³⁹⁹.

“Ey nice ser-efrâzlarun kellesi tûpıGaltân ola bu ‘arsada çevgânun elinden”⁴⁰⁰. Çevgan sebebi ile meydanda nice söz önderlerinin kellesi yuvarlansa denilmiştir.

“Gam-1 hâlünle ser-gerdânbeneşşe. Gehî top oldıgehçevgânbenefşe”⁴⁰¹. Benefşe (senin) beninin gamıyla başı dönmüş menekşenin ara sıra top olduğu ara sıra çevgan sopasına benzetildiği bu tercüme ile menekşe bitkisinin baş ağrısı tedavisine iyi geldiği bu yüzden baş dönmesinin mübalağa niteliği ile kullanıldığı ifade edilebilir.

³⁹⁴KerîmüddinMahmud-i Aksarayı, *Müsâmeretü’lAhbâr*,219.

³⁹⁵Abbasoğulları, “Nabi’nin “Seyr et” Redifli Gazelinde Seyr ü Sülûk Mertebelerinden İzler”, 133-134.

³⁹⁶Azmizâde Hâleti, *Azmizâde Hâleti Dîvanı*, 91.

³⁹⁷Diyarbakırlı Lebib, *LebibDîvanı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2017), 135.

³⁹⁸ Hindi Mahmûd, *Kısas-ı Enbîyâ*, İnceleme ve Tenkitli Metin Ahmet Karataş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2013), 421.

³⁹⁹ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çevirmen Tahsin Yazıcı (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 321.

⁴⁰⁰Bâkî, *Bâkî Dîvanı*,233.

⁴⁰¹Bâkî, *Bâkî Dîvanı*,320.

“Ve dört bin kul murassa’durlibâsı, Murassa dutdıçevgâni havâsı”⁴⁰². Dizelerinde dört bin kişinin değerli taşlarla süslü elbiseleriyle çevgâni tuttıkları anlatılmaktadır. Burada çevgan oyunu oynanırken giyilen kıyafet hakkında fikir edinebiliriz. Oyun oynanırken kıymetli taşlarla yapılan bir elbise giyildiği sonucu çıkarılmıştır. Nitekim bu bilgi daha önceki bölümde geçen oyunda kullanılan malzemeler başlığında ayrıntılı anlatılmıştır.

Çevgan oyunu ile ilgili başka bir kesitte mutluluk içerisinde gûyu yakalamak için kişinin çevgânın eğrilmiş şekline benzetilmesi dikkat çekmektedir. Burada kişinin sevinçle çevgan oyununu oynadığı ve çevganda olduğu gibi bükülmüş bir vaziyette bunu yaptığı anlatılmıştır⁴⁰³. İnsanların kötü durumlar karşısında yaşamış oldukları durumların çevgan benzetmesi ile karşımıza çıktığını görmekteyiz.

Tarih-i Cihângüşâ eserinde “zaman varlıklarla çevganın topla oynadığı gibi oynamakta veya şiddetli rüzgârın bir avuç tozla oynadığı gibi oynamaktadır”⁴⁰⁴ örneği ile zamanın acımasızlığına dem vururken çevgan oyununun nasıl oynandığına dair bilgi edinmemizi sağlamaktadır.

Nasihatleriyle bilinen Mevlana mesnevisinde öğüt amacıyla “elinden geldiğince kul ol, sultan olma, top gibi çile çekici ol çevgan sopası olma” demiştir. Çevgan sopasının acı verici oluşu, tehlike barındırdığı anlatılmıştır⁴⁰⁵.

“Topa çevganurdı ol dem Yemliha, Top gitdimurg-veşderden yana”⁴⁰⁶.Dizesindeki çeviri “çevgan ile topa vurdu o zaman Yemliha, Top kuş gibi kapıdan yana gitti”. Yemliha adlı kişinin topa vurması ile topun ne kadar yükseğe çıkabildiği anlatılmıştır.

Divan toplantısında geçen bir hadiseye göre divan bir sahaya benzetilerek kişinin sahada hata topunu kaptığı ve sonunda çevgan gibi boynu bükük şekilde bırakıp gittiği anlatılmıştır⁴⁰⁷. Buna göre hata yani konuşulan durum topa benzetilmiş alınan karar karşısında ise kişi çevgan sopası gibi boynu bükük şekilde durumu kabul etmiştir.

⁴⁰²Hindi Mahmûd, *Kıssa-ı Enbiyâ*, 682.

⁴⁰³Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, Çevirmen Ahmet Ateş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 237.

⁴⁰⁴Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Gûşa*, Çevirmen Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,2013),136.

⁴⁰⁵Mevlana Celeleddin Rûmî, *Mesnev-i Şerif*, Hazırlayan Amil Çelebioğlu (Ankara: 2014), 1/91.

⁴⁰⁶Hanife Koncu, “Bir Ashâb-ı Kehf Kıssası: Hâzâ Kıssa-i Ashâbü'l-Kehf”, 283.

⁴⁰⁷Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'lAhbâr*, 184.

Başka bir kesitte;

“Didi yap her birimize bir çöğen”.Her birimize yap bir sopa dedi. “Cümlesi olsun gümüldenbi-güman”. Hepsi şüphesiz gümüştten olsun.“Hem onlardan gayrısın bir top yap”. Hem onlardan başkasını bir top yap. “Bize onu doğru ve tez yetiştir”.“Ravidirçünyapdışani’anlara”.Ravi onları şöhret sahibi yaptı.“Aldı çevganı onların her biri”. Çevganı aldı onların her biri”⁴⁰⁸diye geçmektedir.“Çevgan-ı cudun ile eyaşeh-suvar-ı lutf, Niçe baş oynadı o meydanda”⁴⁰⁹. Tercümesi “cömertlik çevganı ile ey lütuf edilen binici nice baş oynadı o meydanda şeklindedir.

“Dest ü pây-ı düşmeni kes al başın meydânda, Gûyçevgân it anı iyhusrev-i vâlâ-makâm”⁴¹⁰.Düşmanın elini ve ayağını kes, başını meydanda al, Top ve çevgan et onu ey yüksek makamlı padişah.

“Sa’âdetrahşî sür meydânsenündür, Şecâ’atopın ur çevgânsenündür. Bu gün âyin ile erkân senündür. O gün Sultân Selîm devrân senündür”⁴¹¹.Dörtlükte mutluluk atını sür meydan senindir, yiğitlik topuna vur çevgan senindir. Bugün kanun ile esas senindir. O gün sultan Selim, dünya senindir anlamı çıkarıldı.

“Bugün anunla meydana varalım.
Ele çevganlalarup top uralım.
Binibentîz ü ser-keş esb-i tâzı.
İdelümanunlaesb-bâzi.
Ola kim eyleye çabük-süvâri.
Yüzinden gide girüşermsârı.
Melik ol dem binüp bir bâd-pâyı.
Diyeydün bindi şahin bir hümâyı.
Elinde top uçevgân-ı hilâli
Nite kim mâh u mihr-idi ittisâli”⁴¹².

⁴⁰⁸Koncu, “Bir Ashâb-ı Kefh Kıssası: Hâzâ Kıssa-i Ashâbü’l-Kehf”, 299.

⁴⁰⁹Filibeli Vecdi, *Filibe VecdîDîvânı*, Hazırlayan Hasan Kavruk-Bahir Selçuk (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017),30.

⁴¹⁰Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ, *Süheylî Dîvânı*, Hazırlayan M. Esat Harmancı (Ankara: Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017),76.

⁴¹¹Es-seyyid Pir Mehmet bin Çelbi, *Âşık Çelebi Dîvânı*, Hazırlayan Filiz Kılıç (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017), 150.

⁴¹²Melike GökcanTürkdoğan, “AhmedininCemşidHürşid ve Şeyhoğlu Mustafa’nın Hürşidnâme Adlı Eserlerinin Perspektifinden XIV. Yüzyılda Sosyal Hayat” *TurkishStudies*, 6/2, (2011), 128.

Bu kesitin tercümesi şu şekildedir. Bugün onunla meydana varalım, Ele çevganlar alıp topa vuralım. Hızlı ve inatçı ata binelim, onun ile at oyunu oynayalım, Kim olur hızlı binici, Yüzünden gitsin artık utangaçlık, Hükümdar bir nefesle o hızlı ata binip, Deseydin bindi şahin bir ankaya, Elinde top ve çevgan çubuğu, Nitekim aya ve güneşe ulaştı. Topun aya benzetilip yükseğe fırlatılması birçok yerde karşımıza çıkmaktadır. “Topun ağsın göğe dünyayı süsleyen ay gibi, Elinin kudretinden şeref çevganı sana verildi” cümlesi bu örneklerden bir diğeridir⁴¹³.

Matrakçı Nasuh bir kesitte fazilet (erdem) meydanında saygı ve yücelik çevganın olmuştu demiştir⁴¹⁴. Burada saygı ve yücelik kavramları çevgan sopasına benzetilmiştir. Duygu durumlarını açığa çıkarmak amaçlı kullanılan çevgan halkın gönlünü kazanan sultana ithafen “gönül senin elinde çevganın ucundaki bir top gibidir” adalet sahibi olan elinin topu kapması gibi sen de benim gönlümü çaldın şeklinde de kullanılmıştır⁴¹⁵. Genel itibariyle çevgan ve gûy bir arada kullanılır ve beyitlerde de bu şekilde geçer. Çevgan sopasının ucunun kıvrımlı olması nedeni ile dil, el, saç (zülf) ve kaza olarak kullanılmış, top ise âşık, baş, ay ve güneş benzetmesi ile karşımıza cüz’î-îrade şekliyle çıkmıştır. Ayrıca sevgilinin yüzü, dünya ve gökyüzü sembolleri ise çevgan oyununun oynandığı meydan benzetmesi kullanılarak tasvir edilmiştir.

Görüldüğü gibi bir oyun ve eğlence biçimi olarak çevgan, edebi metinlerde yaygın bir teşbih malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle divan şairleri ve tasavvuf erbabı bu sevgili karşısındaki aciz ve edilgen hallerini tasvir için kullanmışlar, çoğu zaman sevgilinin uzun, kıvrımlı saçları çevgan sopasına, yuvarlak ay yüzü ise çevgan topuna benzetilmiştir. Bu yaygın metaforik kullanım çevgan oyununun çağ halkları zihninde işgal ettiği yeri göstermesi açısından önemlidir.

---

⁴¹³Es-seyyid Pir Mehmet bin Çelbi, *Âşık Çelebi Dîvânı*, 35.

⁴¹⁴Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Âl-i Osmân*, Hazırlayan Göker İnan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2019), 317.

⁴¹⁵Alaadin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 48.

SONUÇ

Eski çağ'lardan bu yana eğlence faaliyetleri toplumlar için vazgeçilmez bir kültür olmuştur. Düzenlenen şenliklerle kimi zaman günün yorgunluğu atılmış kimi zaman da savaş öncesi moral bulmanın bir yolu aranmıştır. Bu şenliklerle kişi bedenen ve zihnen olumsuz durumlara karşı hazırlıklı olmuştur. Eğlence etkinlikleri ile toplumlar savaş öncesi düşmana karşı hazırlıklı olur böylece bu eğlenceler hem spor yapmak hem de verimli vakit geçirmek için tercih edilirdi. Bu eğlence etkinlikleri içerisinde ismini az duyduğumuz fakat seçkin sınıf tarafından sıklıkla icra edilen çevgan oyunu da aynı nedenlerle oynanmıştır. Çevgan oyunu idmanlı bir şekilde ve her an savaşa hazır olmayı sağlamak için oynanan bir oyun olmuş, seçkin tabakanın tercih etmesindeki en büyük nedenin bu olduğu fikri ağırlık kazanmıştır.

Atlı sporlar içerisinde olan bu oyunun tüm kasları çalıştırdığı için sağlık açısından önemli bulunmuş olması oyunu oynama isteğinin artmasında muhtemeldir. Oyunun eğlence türleri içerisinde isminin duyulmamış olması daha çok elit tabakanın oyunu oynaması yani saray merkezli olması ve halk arasına inememiş olması, burada yaygınlık kazanamamasından kaynaklanmış olabileceği yüksek ihtimaldir.

Çevgan oyununun oynandığı coğrafya göz önünde bulundurulduğunda Orta Asya toplumları etrafında şekillendiği ancak İran merkezli kurumsallaşmış burada zirve noktasına geldiği tespit edilmiştir. İran'da gelişen bu oyun zamanla kültürel etkileşim sayesinde farklı toplumlara yayılmış ve dünya'nın çeşitli yerlerine dağılarak günümüzde polo oyunu olarak bilinen adı ile eğlence faaliyetleri içerisindeki yerini almıştır. Orta Asya çıkışlı olması oyunun en önemli malzemesinden biri olan atın bu coğrafya da kutsal görülmesi, burada yaşayan halkların yaşamlarının çoğunu at üstünde geçirmeleri sayesinde olmuştur.

Göçebe kültürden kaynaklı olarak Orta Asya'da atın varlığı ordu için vazgeçilmez niteliktedir. Oyunun ordu içerisinde tercih edilmesinin sebebi antrenmanlı olmayı sağlaması aynı zamanda orduya çeviklik katması açısından sıklıkla oynanmasının önünü açmıştır.

Çalışmanın başlığından anlaşılacağı üzere oyunu oynayan kişilerden de yola çıkılarak bu oyunun çoğunlukla padişahlar ve ilmiye sınıfı arasında oynandığı anlaşılmıştır. Oyunun genel olarak saray çevresinde şekillenmesi ise oyuna değerini katan önemli malzemelerden olan atın özel atlar olması ve bu atların sadece seçkin sınıfın sahip olabileceği nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim günümüzde çevgan oyununun devamı olan polo oyununun herkes tarafından değil de daha çok zenginler ve bürokratlar tarafından oynanıyor olması da bu durumdan ötürüdür.

Çalışmanın Orta çağ eğlence türleri içerisindeki yeri ve bu oyunun oynanma kriterleri tespit edilmiş, çevgan oyununun çıkış noktası ve günümüzde polo olarak bilinen türün aslının çevgan oyununa dayanıyor olması ana kaynaklar neticesinde verilmiştir. Oyunu oynayan toplumların düşmana karşı gelişimini sağladığı ve bu oyununun Orta Asya toplumları açısından önemi vurgulanmış, ismen neredeyse bilinmeyen bu oyunun tarihi bir geçmişe sahip olduğu ispatlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abbasoğulları, Gülcan. “Nabi'nin “Seyr et” Redifli Gazelinde Seyr ü Sülük Mertebelerinden İzler”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (29 Mayıs 2019), 125-135.
- Ahmedî. *Dîvân*. Hazırlayan Yaşar Akdoğan. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, trs.
- Ahmedi. *İskendername*. Hazırlayan Bünyamin Ayçiçeği. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.Basım, 2019.
- Ahmet Eflaki. *Ariflerin Menkıbeleri*. Çevirmen Tahsin Yazıcı. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1.Basım, 1973.
- Ahmetbeyoğlu, Ali. “İslam Öncesi Türk Toplumunda Eğitim Aracı Olarak Spor”, *Türk Araştırmaları Dergisi*, 117/231 (01 Kasım 2017), 127-136.
- Ahmet b. Lütfullah Müneccimbaşı. *Câmiu'd Düvel*. Hazırlayan Ali Öngül. 1Cilt. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2013.
- Aksaraylı Mahmud. *Musamer-tul Ahbar(Selçukî Devletleri Tarihi)*.Çevirmen Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1943.
- Alaadin Ata Melik Cüveyni. *Tarih-i Cihan Güşa*. Çevirmen Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, 2013.
- Alan, Sümeyra. *Divanulugâtit- Türk'te Spor ve Rekreatif Faaliyete İlişkin Terimler*, Pdf: Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Çizgi Kitapevi, 2019.
- Altınay, Ramazan. “Satranç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/178-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- AndreasTietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. 1 Cilt. İstanbul: Simurg Yayınları, 2002.
- Aşıkpaşazade. *Osmanoğullarının Tarihi*. Derleyen M.A. Yekta Saraç. İstanbul: K Kitaplığı 28.Basım, 2003.
- Atalay, Ahmet. Akbulut, Abdullah Kürşad. “Türk Spor Kültürümüzün En Eşsiz Örneği: Okçular Tekkesi”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*17/18 (01 Mart 2013), 144-154.
- Ayan, Dursun. Güven, Özbay. “Doğu Minyatüründen Batı Resmine Polo (Çevgan)”.*Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları*, 14/2, (2007), 493-498.

- Aykaç, Mehmet. “İbnHâkân, Ebü’l-Hasan.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.19/537-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Azmizâde Hâleti. *Azmizâde Hâleti Dîvanı*. Hazırlayan Bayram Ali Kaya. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017.
- Babürşah. *Babürnâme*. Hazırlayan Reşit Rahmeti Arat. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Bâkî. *Bâkî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri 426, 2017.
- Barthold, VasilijVladimiroviç. *İran Tarihi Coğrafyası*, Çevirmen Ömer Alkaç. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.
- Başdin, Aziz. “İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Düğün Törenleri ve Gelenekleri (Alp Arslan Dönemi). *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/2, (14 Kasım 2017), 400-406.
- Başpınar, Fatih. *BeyânîDîvânı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi 2008 b.
- Battal, Abdullah. *İbni- MühennâLûgati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Baykara, Tuncer. “Türklerde Şenlikler, Kutlamalar, Toylar ve Eğlenceler”. *Erdem Dergisi*, 12/36, (07 Mayıs 2000), 867- 898.
- Berber, Oktay. “Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik Unsuru Olarak Düğünler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/10, (2009), 1-11.
- Bilgin. A.Azmi. “Karamanlı Nizâmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bilgin. A.Azmi. “Nigârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/85-87. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Bilgin. A.Azmi. “Ümmî Sinan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/310-311. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bozkurt, Nebi. “Eğlence”. *TürkiyeDiyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/483-488. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bozkurt, Nebi. “Ok”. *TürkiyeDiyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/333-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Bozkurt, Nebi. “Renk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/575-576. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

- Bozkurt, Nebi. "Spor". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/418-421. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007.
- Çakır, Mustafa Sefa. "Aşk Meydanında Canını Ortaya Koymak Yahut Klasik Türk Şiirinde Bir Deyim: Baş oynamak". *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45/1 (29 Haziran 2011), 49-66.
- Çakmak, Cihan. "DîvânuLugâti't Türk'te Araç Gereçlere Ait Söz Varlığı". *TurkishStudies*, 10/16 (2015), 427-460.
- Çavuşoğlu, Ali. "Edebi – Tasavvufî Metinlerde Spor ve Tasavvuf Kültürü İlişkinine Çevgen Sporü Zaviyesinden Bir Bakış". *Akademiar Dergisi* 6, (Haziran 2019), 191-223.
- Çavuşoğlu, Ali. "Çevgen/Çöğen Oyunu Kültürü ve Edebi Tasavvufî Metinlerde Yansıması". *İstem Dergisi* 11, (01 Aralık 2008), 159-174.
- Çelebioğlu, Âmil. "Ay". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/186-191. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çıplak, Esra. "Memlûklerde La'bü'l-Kürre "Çevgan". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 4/2, (26 Aralık 2021), 255-263.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 2008.
- Diyarbakırlı HâmiAhmed. *Diyarbakırlı HâmiAhmedDîvanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017.
- Diyarbakırlı Lebîb. *LebîbDîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1988.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn'i Battûta Tanci. *İbn'iBattûta Seyahatname*. Çeviri, İnceleme ve Not. A. Sait Aykut. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004 b.
- Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt- Taberi, *Tarih-i Taberî*. 2 ve 3 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1983.
- Ebu'l-Fazl Muhammed B. Hüseyin-iBeyhaki. *Târîh-i Beyhakî*. Çevirmen Necati Lûgal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Edirneli Kâmî. *KâmîDîvânı*. Hazırlayan Gülgün Erişen Yazıcı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017.
- Eren, Erdem. *Türk Kültüründeki Atlı Spor Dallarının Tarihi Perspektif Açısından İncelenmesi*. Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971.
- Eroğlu, Muammer. “Çevgan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 30 Nisan 2023, 388-389.
- Ersan, Mehmet. “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21/ 1, (01 Aralık 2006), 77-92.
- Es-Seyyid Pir Mehmet Bin Çelbi. *Âşık Çelebi Dîvânı*. Hazırlayan Filiz Kılıç. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017.
- Eyduran, Aysun. “Türk Kültürü ve Edebiyatında Çevgen Oyunu”. *Erdem Dergisi*, 53, (2009), 83-114.
- Filibeli Vecdi. *Filibe VecdîDîvânı*. Hazırlayan Hasan Kavruk-Bahir Selçuk. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017.
- Firdevsi. *Şehnâme*. Çevirmen Necati Lügal. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Firdevsi, *Şehname*. Çevirmen Necati Lügal. 3 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Firdevsi. *Şehnâme*. Çevirmen Necati Lügal. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2000.
- GökcanTürkdoğan, Melike. “Ahmedi'ninCemşid ü Hurşid ve Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşidnâme Adlı Eserlerinin Perspektifinden XIV. Yüzyılda Sosyal Hayat”. *Turkish Studies* 6/2 (2011), 107-129.
- Göksu, Erkan. *Okla Yükselen Millet*. İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları, 2018.
- Göksu, Erkan. *Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Dede Korkut Hikâyeleri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Gül, Mehmet. Gül, Oğuzhan. Uzun, Recep Nur. “Türk-İslam Medeniyetinde Spor Kültürü: Okçuluk, Binicilik, Güreş Özelinde Olgular”. *Akademik Araştırmalar Dergisi* 16/ 31 (2021), 119-136.
- Gül, Mehmet. Uzun, Recep Nur. Çebi, Mehmet. “Türk Kültüründeki Geleneksel Oyunlar ve Sporlara Yüzeysel Bir Bakış”. *TurkishStudies* 26/13 (2018), 655-671.
- Günel, İlker. Kepoğlu Abdurrahman. “Büyük Selçuklu Devletinin İktisadi Anlayışı ve Gök Meydan ve Spor Tekkesi Kurumlarının Eğitim Yönetimi Yapıları ve Ekonomiye Etkileri”. *TurkishStudies* 14/4 (2019), 1501-1513.
- Gündüz, Mevlüt. Bayansaldüz, Mehmet. “Türk Toplumunun Futbola Yüklediği Değer Algılarının Öğretmen Adaylarının Görüşleri Bakımından Değerlendirilmesi”.

- Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, (31 Temmuz 2017), 81-95.
- Gündüz, Şinasi. “Nevruz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/60-61. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Gürgendereli. Müberra. “Mostarlı Hasan Ziyâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/298-299. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Güven, Özbay. “Geleneksel Okçuluk ve Güreş Sporunda Ahiliğin Etkileri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 27, (2003), 69-106.
- Güven, Özbay. *Türklerde Spor Kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1992.
- Hacı Baktâş-ı Veli. *Vilayet-nâme*. Hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1958.
- Halıcı, Feyzi. “Cirit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Halıcı, Feyzi. “Çevgân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Hamdullah Hamdi. *Leylâ vüMecnün*. Hazırlayan Güler Doğan Averbek. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Hamdullah Müstevfi-yiKazvini. Çevirmen Mürsel Öztürk. *Tarih-i Güzide*. Çevirmen Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Hindi Mahmûd. *Kıyas-ı Enbiyâ*. İnceleme ve Tenkitli Metin Ahmet Karataş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2013.
- İbn Bibi. *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*. Çevirmen Nuri Gençosman. Ankara: Uzluk Basımevi, 1941.
- İbn Bibi. *El Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçuk-name)*. Çevirmen Mürsel Öztürk. 2 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İbnFadlan. *İbnFadlan Seyahatnamesi*. Çevirmen Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. Hazırlayan Süleyman Uludağ. 1 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- İbn Kesir. *El-Bidaye ve'n-Nihaye*. Çevirmen Mehmet Keskin. 13 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İbn Tağriberdi. *En-Nücûmu'z-Zâhire*. Çevirmen D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- İbnü'l Esir. *El Kâmil Fit Tarih*. Çevirmen Abdullah Köşe. 6 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.

- İbnü'l Esir. *El Kâmil Fit Tarih*. Çevirmen Ahmet Ağırakça. 7 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.
- İbnü'l Esir. *El Kâmil Fit Tarih*. Çevirmen Ahmet Ağırakça. 8 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İbnü'l Esir. *El Kâmil Fi't- Tarih*. Çevirmen Abdülkerim Özeydin. 10 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İbrahim Mustafa. Ahmed Hasan ez- Zeyyad. Muhammed Ali en- Neccar. İmad Abdulkadir. *El- Mu'cemu'l-Vasit*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986.
- İpekten. Halûk. "AtâiNev'izâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/40-42. İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul, 1991.
- İsen. Mustafa. "Beyânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/32. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İşler, Haydar. "Türk Kültüründe Sportif Aktiviteleri Etkileyen İslami Unsurlar ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in Sünnetinde Spor". *Türk Kültürü Dergisi*, 37/435.
- James W. Redhouse. *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*. Derleyen Recep Toparlı- Yaşar Yılmaz-Betül Eyövge. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- Kafesoğlu, İbrahim, "At", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/26-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Kahraman, Ramazan, "Anadolu'da Nevruz Kutlamaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (01 Haziran 2008), 129-145.
- Kanuni Sultan Süleyman. *Muhibbi Divânı*. Hazırlayan Kemal Yavuz- Orhan Yavuz. 1 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Karabey, Turgut. "Evliya Çelebi Seyâhatnâmesinde Gûy ve Çevgan Oyunu". *Turkish Studies* 7/1 (2012), 81-86.
- Karaca, Mevlüt. *Osmanlıca Türkçe Lugat*. Ankara: Hisar Yayınları, trs.
- Karcıoğlu, Uğur. "Türk Kültüründe Atın Önemi ve Ata Sporlarımızda Atlı Cirit Oyunu". *ANASAY Dergisi*, 2, (Kasım 2017), 167-198.
- Kartal Memiş, Pınar. "Bir Hak Olarak Spor Faaliyeti". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 26/2 (Aralık 2020), 537-570.
- Kaşgarlı Mahmut. *DivânüLugati't- Türk*. Çevirmen Serap Tuba Yurtsever-Seçkin Erdi. 1 Cilt. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005.

- Kaşgarlı Mahmut. *Divanü Lügat-it- Türk*. Çevirmen Besim Atalay. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- Kaşgarlı Mahmut. *Divanü Lügat-it- Türk*. Çevirmen Besim Atalay. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985.
- Kaya. Bayram Ali. “Taşlıcalı Yahyâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/156-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kaya. Bayram Ali. “Yahyâ Efendi Zekeriyâyâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/245-246. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kepecioğlu, Kamil. “Türklerde Spor”. *Uludağ Bursa Halkevleri Dergisi* 5 (1936), 17-20.
- KerîmüddinMahmud-î Aksaray-î. *Müsâmeretü'lAhbâr*. Çevirmen Mürsel Öztürk. Ankara: *Türk Tarihi Kurumu Yayınları*, 2000.
- Keykâvus. *Kabusnâme*. Çevirmen Mercimek Ahmet. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2007.
- Koca, Salim. “Toy”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/270-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Konakçı, Enver. “AybegKutbüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Koncu, Hanife. “Bir Ashâb-ı Kehf Kıssası: Hâzâ Kıssa-i Ashabü'l-Kehf”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10/10 (01 Haziran 2013), 275-318.
- Konuk, Ahmet Avni. *Muhyiddinİbn'ul Arabî Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. 2 Cilt. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.
- Kopraman, Kazım Yaşar. “Baybars I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/221-223. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Köprülü, Mehmet Fuat. *Bizans Müesseslerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*. 1 Cilt. Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, 1979.
- Kutluer, İlhan. “Belhî, EbûZeyd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/412-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kuşçu, Ayşe Dudu. *Eyyûbi Devleti Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Küçüksipahioğlu, Birsnel. Altan, Ebru. Merçil, Erdoğan. Ayza, Fatih Yahya. Ersan, Mehmet. Özbek, Süleyman. Ayönü, Yusuf, Ocak Ahmet, Piyadeoğlu, Cihan. Alican, Mustafa. Metin, Tülay. Gök, Halil İbrahim. A.Aghdam, Yavuz, Gaye. Kayhan, Hüseyin. *İslam Tarihi ve Medeniyeti Selçuklular* 10 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

- Kütük, Ahmet. “Ortaçağda Müessif Bir Kaza: Attan Düşerek Ölme/Yaralanma Vakası ve Detayları”. *CUJOSS* 43/ 1 (28 Mayıs 2019), 182-206.
- Kütükoğlu. Bekir. “Âlî Mustafa Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.2/414-416. İstanbul: 1989.
- Muhibbeddin Ebu Hamid Makdîsî. *Mısır’daki İslam Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*. Çevirmen Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- Marco Polo. *Marco Polo Seyahatnamesi*. Tercüme 1001 Temel Eser. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1979.
- Matrakçı Nasuh. *Tarih-i Âl-i Osmân*. Hazırlayan Göker İnan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2019.
- Mehmet Ali Çelebi. *Dîvân*. Hazırlayan Mustafa Demirel. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005.
- Merçil, Erdoğan. “Selçuklularda Av”. *Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 8, (2018), 136-146.
- Metin, Tülay. *Selçuklu Şehrinde Yaşamak Ortaçağda Türk Şehri*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Mevlana Celaleddin Rûmî / Belhi, *Mesnev-i Şerif*, Hazırlayan Amil Çelebioğlu. 1. 2. 3 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2014.
- Mostarlı Hasan Ziyâ’i. *Mostarlı Hasan Ziyâ’i Dîvânı*. Hazırlayan Müberra Gürgendereli. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017.
- Muhammed B. Ali B. Süleyman Er-Râvendî. Çevirmen Ahmet Ateş. *Râhat-Ûs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönül Rahatı Ve Sevinç Alâmeti)*. 1 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Muhammed Bin Hâvendşâh Bin Mahmûd Mîrhând. *Ravzatu’s-Safâ fi Sîreti’l-Enbiyâve’l-Mülûkve’l-Hulefâ (Tabaka-i Selçukiyye)*. Tercüme ve Not Erkan Göksu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Muhammed El-Hüseynî El-Yezdî. *El-Urâza Fi’l-Hikâyeti’s-Selçukiyye (Selçukluların Hikâyesi)*. Çevirmen Mehmet Çalışkan. İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Muvakkit-Zâde Muhammed Pertev. *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*. Hazırlayan Ekrem Bektaş. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017.
- Na’îmî. *Fazâ’il-i Kuds*. Hazırlayan Yasin Çoşkun. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017.
- Nev’î-zâde Atâyî. *Nev’î-zâde Atâyî Dîvânı*. Hazırlayan Saadet Karaköse. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017.

- Nîgârî. *NîgârîDîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017.
- Nizamî-i Gencevi. *Hüsrev ile Şirin*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- Nizamülmülk. *Siyasetname*. Çevirmen Mehmet Taha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.
- Nuhoğlu, Güller. *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü EdebiyatFakültesi Doktora Tezi, 1995.
- Nutku, Özdemir. "Düğün". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/16-18. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özaydın, Abdülkerim, "Abdülmelik b. Nûh b. Nasr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/271-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Özcan, Abdülkadir. "Güreş". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 14/317-320. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özen, Nihat. *Türk Kültür Tarihinde Spor ve Türklerin Spora Katkıları*. Batman: Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Öztürk. Necdet. "Vüsûlî Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/145. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- ÖzyaşamışŞakar, Sezer. "Dil Kültür Bağlamında Bazı Yarışlar ve Ödülleri". *ActaTurcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* 2/1 (Ocak 2010), 163-185.
- Palabıyık, Ozan. "Eski Türklerde Spor". *Akademik Tarih Aylık Blok Dergisi*, (2019), 1-10.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah. *Cami'ü't- Tevârih*. Çevirmen Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş. İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.
- Sefercioğlu, M.Nejat. "Meyve Redifli Gazeller". *TurkishStudies*, 3/5, (2008), 321-344.
- Sefercioğlu. M. Nejat. "Nev'î Divanı'nın Tahlîli". 2.Basım, Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.
- Sefercioğlu. M.Nejat, "Nev'î". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- SehâbiHüsâmü'd-dîn Bin Hüseyin. *Sehâb'iDîvânı*. Hazırlayan Cemal Boyak. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, trs.

- Selçuk, Bahir. “Klasik Türk Şiirinde Renkli Bir Oyun: Çevgan”. *IsInternationScientificResearchesCongressHumanityAndSocialScience s*,(2016), 1859-1873.
- Sır Gerard Clauson. *Dictionary*. Oxford At The Clerend Press, 1972.
- Sinan Paşa. *Tazarru-nâme*. Hazırlayan Mertol Tulum. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Süheylî Ahmed Bin Hemdem Kethudâ. *Süheylî Divânı*. Hazırlayan M. Esat Harmancı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, 2017.
- Sümer, Faruk. “Has Bey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/271-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Şah İsmail. *Hatâyi Divânı*. Hazırlayan Muhsin Macit. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Şengül, Abdullah. “Türk Kültüründe Nevruz- Mete Han’dan Atatürk’e”. *Afyon Koca Tepe Üniversitesi Sosyal Bilim Dergisi*, 8, (2006), 159-170.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiir Kılavuzu*. 1 Cilt. İstanbul: Osmanlı Edebiyat Araştırmaları Merkezi, 2016.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiir Kılavuzu*. 2 Cilt. İstanbul: Osmanlı Edebiyat Araştırmaları Merkezi 2017.
- Şemseddin Samî. *Kamus-ı Türkî*. Hazırlayan Paşa Yavuzarslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.
- Şeşen, Ramazan. *El-Cahız ve Türklerin Faziletleri*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2002.
- Şeyhülislam Yahyâ. *Şeyhülislam Yahya Divânı*. Hazırlayan Hasan Kavruk. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri 430, trs.
- Şikârî, *Karamannâme*. Hazırlayan Metin Sözen-Necdet Sakaoglu. İstanbul: Karaman Belediye Yayını, 2005.
- Taneri, Aydın. “Celâlüddeve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/259-260. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tanman, M. Baha. “Gülhane Kasrı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/239-240. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Tazegül, Ünsal. “Farklı Toplumlarda Polo Sporunu”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (25 Eylül 2017), 2150-2161.
- Tercüme-i Aca’ibü’l- Mahlukât ve Garâ’ibü’l Mevcûdât*. Hazırlayan Bekir Sarıkaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

- Tuğluk, İbrahim Halil. “Metin Şerhi İçin Gerekli Bir Kaynak: Resimli Mazmunlar Sözlüğü”. *TurkishStudies* 4/6 (2009), 427-441.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.
- Turan, Veysi. “Nev’i de Şairlik ve Şairlik Anlayışı”. *International Journal Of Filologia*, 3, (30 Haziran 2020), 37-54.
- TürkdoğanGökcan, Melike. “Ahmedinin Cemşid Hurşid ve Şeyhoğlu Mustafa’nın Hurşidnâme Adlı Eserlerinin Perspektifinden XIV. Yüzyılda Sosyal Hayat”. *TurkishStudies* 6/2 (2011), 107-129.
- Türkmen, Mehmet. “Dünden Bugüne Türk Toplumlarında Çevgen/Çöğen/Çevgan/Polo Oyununa Genel Bir Bakış”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 183, (2009), 479-492.
- Türkmen, Mehmet. “Türklerde Geleneksel Atlı Sporların Yapılışı Kaynağı ve Bilinmeyen Yeni Boyutları”. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Doktora Tezi, 1996.
- Türktaş, Metin. “Divani Lügati-Türk’te Yer Alan ve XI. Yüzyılda Türkler Arasında Oynanan Oyunlar”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/5, (01 Ocak 1999), 62-64.
- Uyumaz, Emine. “Türkiye Selçuklu Devletinde Resmi Eğlence/Bezm Meclisleri”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 43, (04 Haziran 2006), 37-52.
- Uyumaz, Emine. “XII-XIII, Yüzyılda Anadolu’daki Düğün Törenlerine Bir Bakış”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5, (25 Aralık 2020), 25-36.
- Uzunçarşılı, İsmail, Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Mêdhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Ülkütaşır, M.Şakir. “Çevgan ve Gökbörü”. *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*, 57, (1967), 663-667.
- Ümmî Sinan. *Ümmî Sinan Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, Ankara, 2017.
- Vankulu Mehmed. *Vankulu Lügati*. Çevirmen Mustafa Koç- Eyyüp Tanrıverdi. 1 Cilt. İstanbul: Türk Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Vusûlî. *Dîvân*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri 500, 2010.
- Yaran, Rahmi. “Düğün”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/15-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yardımcı, İlhan. “Kültür Köklerimiz Ata Sporlarımıza Toplu Bir Bakış”. *Türk Araştırmaları Dergisi*, 122, (1999), 25-36.

- Yazıcı, Gülgün. “Kâmi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yazıcızâde Ali. *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*. Hazırlayan Abdulkadir Bakır. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.
- Yelen, Resul. “Siyaset ve Sanat Bağlamında İran’da Bir Memluk Arması ve Çevgândar Sopası Renki”. *Sanat Tarihi Dergisi* 30/1 (15 Mayıs 2021), 205-229.
- Yetkin, Şerare. “Abbasiler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/49-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yıldıran. İbrahim. “Tarihi Kaynak Açısından Türk Spor Kültürü”, (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1986.
- Yıldırım, Taner. “Abbasilerde Sportif Faaliyetler ve Eğlence Kültürü”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26/2 (2016), 351-367.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Ahmet b.Tolun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/141-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yıldız, Onur. “Divanü Lügat-it Türk’te Yer Alan Spor Kavramları”, *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, Kırgısıztan- Türkiye Manas Üniversitesi Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları*, 2019
- Yunus Emre. *Divân*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphanesi ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri 422, trs.
- Yusuf Has Hacıp. *Kutadgu Bilig*. Hazırlayan Mustafa Tatcı. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, trs.
- Zahîru’-d-Dîn Nişâbü’rî. *Selçukname*. Hazırlayan Ayşe Gül Fidan. İstanbul: Kopernik Kitap, 2018.
- Zöhre, Armağan. “Muhibbi Dîvân’ında Eğlence Meclisleri ve Çeşitli Unsurları”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 6/4 (2017), 2322-2343.
- Wertmann, Patrick. Xinyonghen. XiaoLi. DongliangXu. Pavel E. Tarasov. Mayke Wagner. “New Evidence For Ball Games in Eurasia From ca. 3000 Year Old Yanghai Tombs in The Turfan Depression of Northwest China”. *Journal Of Archaeological Science*, 34 (2020), 1-9.
- <https://www.bildiris.com/haber/ioannis-kinnamos-kimdir/> (Erişim Tarihi: 29.09.2023)
- <https://www.turktoyu.com/cevgan-bir-ata-sporu-ve-polo-oyununun-atasi> (Erişim Tarihi: 26.01.2022)
- <https://www.tarihbilimi.gen.tr/cogen-cevgen-oyunu/> (Erişim Tarihi: 29.01.2022)

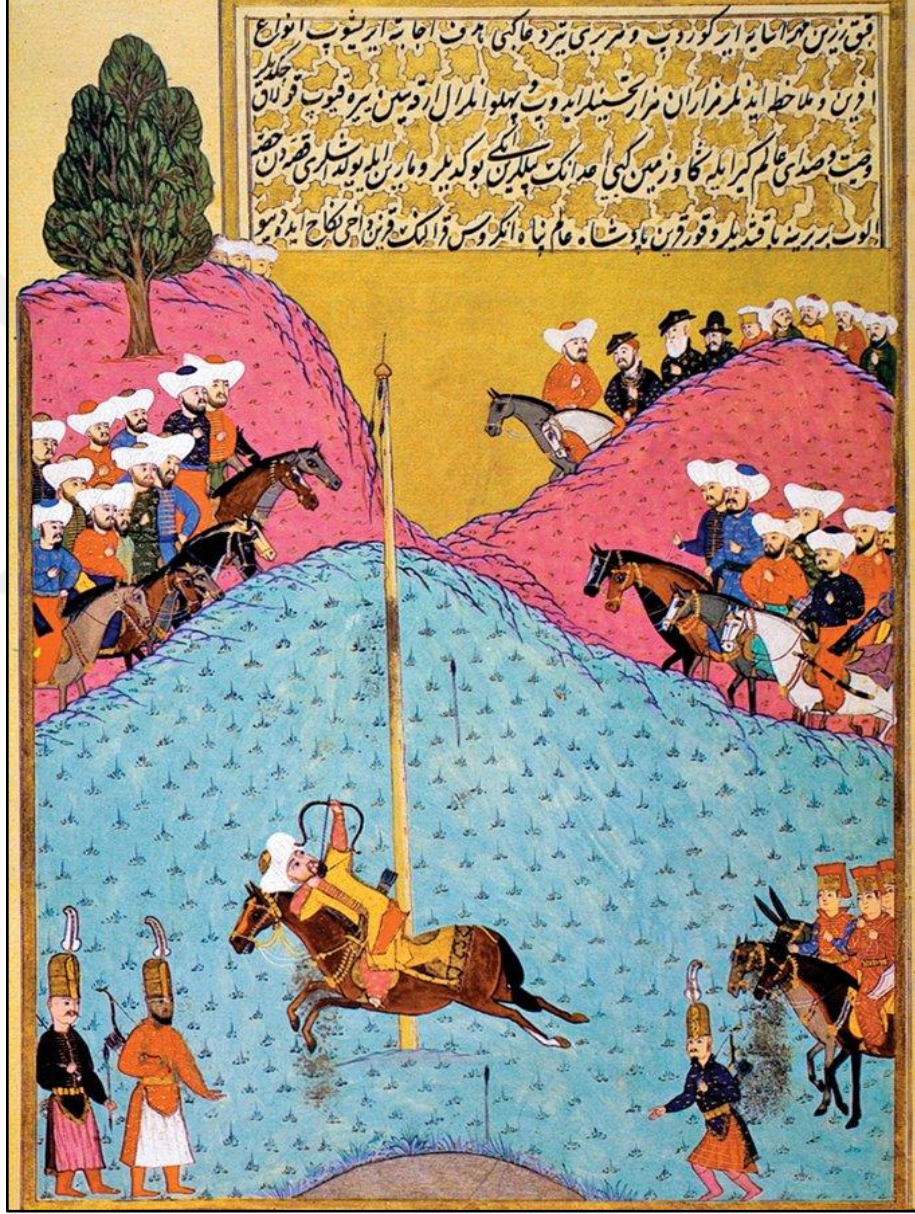
EKLER

Ek 118. Yüzyıl Sonlarına Ait Bir Gravürde Cirit Oyunu (Halıcı, “Cirit”, 8/27(Erişim 08.05.2023))

Ek 2III. Ahmet Döneminde Yapılan Güreş Şenliği (Özcan, “Güreş”, 14/319(Erişim 08.05.2023))

Ek 3II. Murad'ı Sırıgım Ucundaki Hedefe Ok Atarken Gösteren Minyatür (Bozkurt, "Ok", 33/334(Erişim 08.05.2023))

Ek 4Ârifi'nin Gûy ve Çevgân Adlı Eserinden Bir Av Sahnesi (Özaydın, "Av", 4/103 (Erişim 04.05.2023))

Ek 5 Firdevsi'nin Şehnâme Adlı Eserinde Ebûzer-i Cemher'in Hint Hekimiyle Satranç Oynamasını Tasvir Eden Minyatür (Altınay, "Satranç", 36/179 (Erişim 04.05.2023))

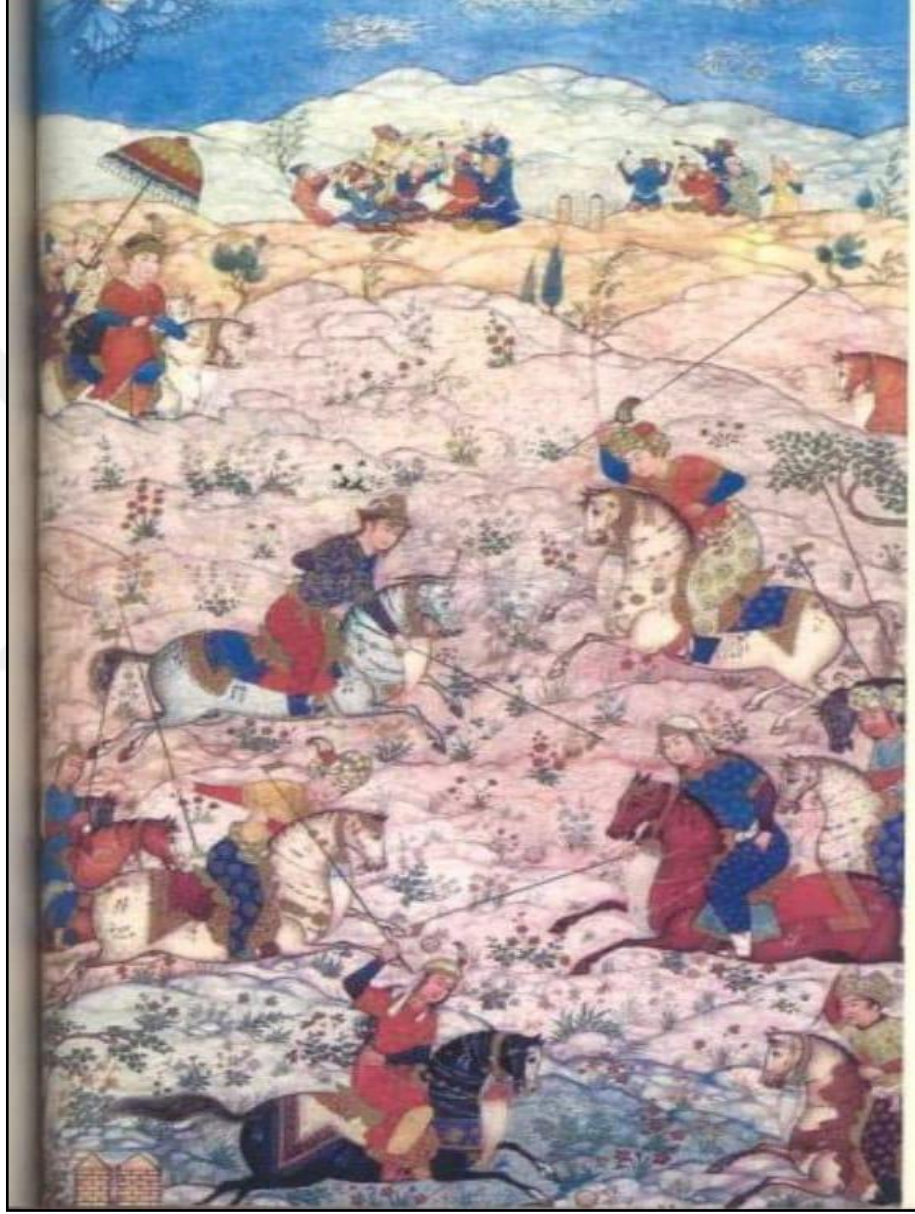
Ek 6 Siyavuş'un Efrâsiyâb Önünde Çevgan Oynarken Hüneler Göstermesi (Firdevsî, *Şahnâme*, ekler kısmı)

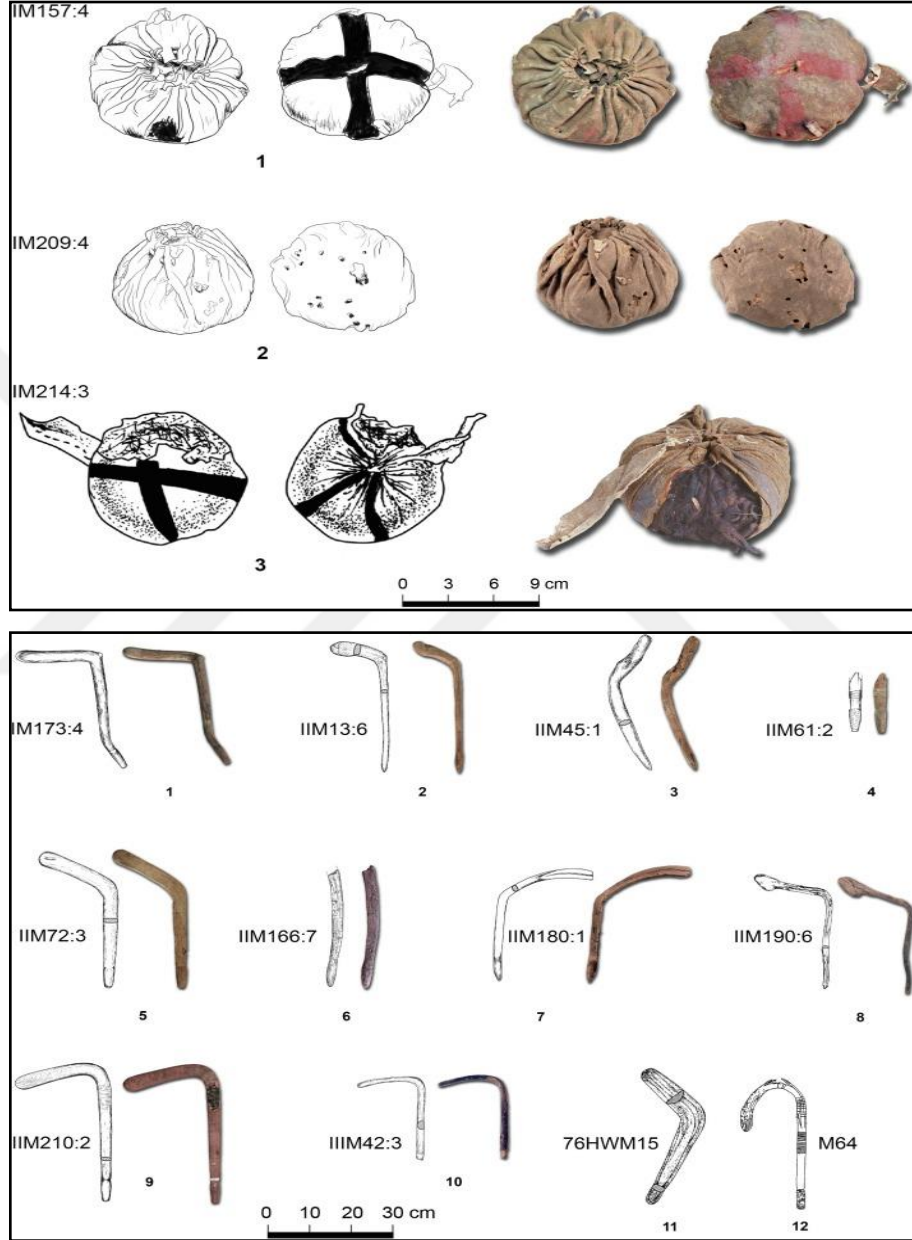
Ek 7 Memlük Türklerine Ait Çevgan Sopası Tamgası (Suat Kaymak, “Polo ya da Çevgan Çevgan”, *Tarih ve Arkeoloji* (Erişim 21.09.2023))

Ek 8 Vazo Üzerinde Resmedilen Çevgan Oyunu (Türkmen, “Dünden Bugüne Türk Toplumlarında Çevgan/Çöğen/Çevgan/Polo Oyununa genel Bakış”, *Tarih ve Arkeoloji*(Erişim 06.05.2023))

Ek 9 Hüsrev'in Çevgan Oynadığını Gösteren Minyatür (Nizâmi Gencevî, *Hüsrev ile Şirin* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 87-89)

Ek 10 Top ve Çevgan Sopası Görseli (Patrick vd., “New Evidence For Ball Games in Eurasia From ca. 3000 Year Old Yanghai Tombs in The Turfan Depression of Northwest China”, 3, 9)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Rozelin ELİBOL
Yabancı Dili	İngilizce
ORCID Numara	0000-0001-7220-7754
Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası	10404800
Lise	Mardin İMKB Anadolu Lisesi
Lisans	Mardin Artuklu Üniversitesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Mesleki Deneyim	2021-2022 Ömür Çanta Özel Eğitim Kursu Sosyal Bilgiler Öğretmenliği 2022-2023 Amerikan Kültür Çocuk Kulübü Eğitim Koordinatörü
Akademik Çalışmalar	Yok